

Elşad Məmmədov

Aslan Əzimzadə

**ÇİNİN MALİYYƏ SİSTEMİ:
QABAQLAYICI İQTİSADI İNKİŞAFIN
STİMULLAŞDIRILMASI**

ELŞAD YAQUB oğlu MƏMMƏDOV
ASLAN CAVİD oğlu ƏZİMZADƏ

**ÇİNİN MALİYYƏ SİSTEMİ:
QABAQLAYICI İQTİSADİ İNKİŞAFIN
STİMULLAŞDIRILMASI**

Monoqrafiya

BAKI – 2021

**Çin Xalq Respublikasında qabaqlayıcı
sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsində,
dayanıqlı ictimai-siyasi sistemin
formalaşdırılmasında müstəsna rola malik olan**

ÇİN KOMMUNİST PARTİYASININ (ÇKP)

yaradılmasının

100

İLLİYİNƏ İTHAF OLUNUR

**Elmi redaktor: İqtisad üzrə elmlər doktoru, Professor
İNNA QRIŞOVA**

*Çin Xalq Respublikasının (ÇXR) Szyansu Pedaqoji
Universitetinin Professoru*

**Rəyçilər: İqtisad üzrə elmlər doktoru, Professor
ANDREY MARQOLİN**

*Rusiya Federasiyasının Prezidenti yanında Xalq Təsərrüfatı və
Dövlət Qulluğu Akademiyasının prorektoru, həmin Akademiyanın
Maliyyə və Dayanıqlı İnkişaf İnstitutunun direktoru, Rusiya
Federasiyasının Əməkdar İqtisadçısı*

Professor VAN Lİ

*Çin Xalq Respublikasının (ÇXR) Szyansu Pedaqoji
Universitetinin Çin-Rusiya İnstitutunun direktor müavini*

**İqtisad üzrə elmlər doktoru, Professor
VİKTORİYA RYAŞENKO**

*Latviya Respublikasının İnformasiya Sistemlərinin Menecmenti
Ali Məktəbinin (İSMA) Professoru*

*“Çinin maliyyə sistemi: qabaqlayıcı iqtisadi inkişafın
stimullaşdırılması” – Monoqrafiya. Bakı: 2021-ci il, 224 səh.*

ISBN: 978-9952-37-699-9

® Elşad Məmmədov, Aslan Əzimzadə

i.e.d., prof. Məmmədov Elşad Yaqub oğlu

16 dekabr 1976-cı ildə Bakı şəhərində anadan olub.

1992-ci ildə Bakı şəhəri 42 saylı məktəbi qızıl medalla bitirib.

1997-ci ildə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Kommersiya və Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirib.

1999-2004-cü illərdə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində böyük laborant, 2004-2007-ci illərdə baş müəllim, 2007-2015-ci illərdə dosent vəzifələrində işləyib.

2007-2015-ci illərdə Kommersiya fakültəsində dekan müavini vəzifəsində çalışıb.

2007-2015-ci illərdə həmçinin Azərbaycan Respublikası Rabitə və Yüksək Texnologiyalar nazirinin məsləhətçisi vəzifəsində çalışıb.

2003-cü ildə qərargahı İsveçrədə yerləşən Beynəlxalq Telekommunikasiya İttifaqının (İTU) eksperti, həm də 2002-2003-cü illərdə Respublikada elektron ticarətin (e-commerce) tətbiqinə dair işçi qrupun rəhbəri olub.

2003-cü ildə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində fəaliyyət göstərən Dissertasiya Şurasında namizədlik dissertasiyasını müvəffəqiyyətlə müdafiə edib və 2004-cü ildə ona Respublika Prezidenti Yanında Ali Attestasiya Komissiyasının (AAK) qərarı ilə iqtisad elmləri namizədi elmi dərəcəsi verilib. 2008-ci ildə AAK-nın qərarı ilə dosent attestatı təqdim edilib.

2014-cü ilin 23 may tarixində Milli Elmlər Akademiyasının İqtisadiyyat İnstitutunda fəaliyyət göstərən Dissertasiya Şurasında iqtisad üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsini almaq üçün doktorluq dissertasiyasını müvəffəqiyyətlə müdafiə edib və AAK-nın Rəyasət heyətinin 13 mart 2015-ci il tarixli qərarı ilə iqtisad üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi verilib. Hazırda Azərbaycan Respublikasında ən gənc iqtisad üzrə elmlər doktoru, professordur.

2015-ci il may ayının 1-dən 2018-ci ilə kimi İqtisad Universitetinin "Ticarət və gömrük işinin təşkili" kafedrasının professoru olub. Hazırda UNEC-in "İqtisadiyyat" (rus dilində) kafedrasının professorudur.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası (AMEA)-nın İqtisadiyyat İnstitutunda fəaliyyət göstərən iqtisad üzrə elmlər doktoru (i.e.d.) və iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru (i.ü.f.d.) elmi dərəcələri üzrə dissertasiya müdafiələri təşkil olunan Dissertasiya Şurasının üzvü, həmin şuranın nəzdində fəaliyyət göstərən Elmi Seminarın sədridir. UNEC-in Tədris-Metodiki Şurasının üzvüdür. 2017-ci ilin yanvar-may aylarında həmçinin Qərb Universitetində (WU) elmi işlər üzrə prorektor, professor, həmin Universitetin “Elmi Xəbərlər” jurnalının baş redaktoru vəzifələrində işləyib.

2018-ci ildən Rus İqtisad Məktəbinin direktor müavini.

17 iyul 2019-cü il tarixdə Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Rəyasət Heyətinin Qərarı ilə Elşad Məmmədova “Professor” elmi adı verilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 sentyabr 2020-ci il tarixli Sərəncamı ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin 90 illiyi münasibətilə və Azərbaycanda təhsilin inkişafındakı xidmətlərinə görə “Tərəqqi” medalı ilə təltif edilib.

Həmçinin 2020-ci ildən Odlar Yurdu Universitetinin “İqtisadiyyat və iqtisadi münasibətlər” kafedrasının müdürüdür.

09 fevral 2021-ci il tarixindən Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin İctimai Şurasının üzvüdür. 2021-ci ilin martında Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında İctimai Şuranın sədri seçilib.

9 monoqrafiyanın, 3 dərslinin, 2 dərş vəsaitinin, 200-ə yaxın, o cümlədən 100-ü beynəlxalq və, o cümlədən beynəlxalq sitat bazalarına daxil olan elmi nəşrlərin müəllifidir. Həmçinin Kütləvi İnformasiya Vasitələrində (KİV) minlərlə çıxışın müəllifidir. O, eyni zamanda bir sıra yerli və xarici KİV-lərin iqtisadi təhlilçisi və icmalçısıdır.

Ailəlidir, iki övladı var.

Əzimzadə Aslan Cavid oğlu

2015-2019-cu illərdə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində (UNEC) “Dünya iqtisadiyyatı” ixtisası üzrə bakalavr təhsili alıb. 2019-2021-ci illərdə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində (UNEC) “Dünya iqtisadiyyatı” ixtisası, “Beynəlxalq maliyyə və valyuta kredit münasibətləri” ixtisaslaşması üzrə magistr təhsili alaraq magistratura pilləsini fərqlənmə ilə bitirmişdir. 2021-ci ildə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin (UNEC) “Dünya iqtisadiyyatı” ixtisası üzrə doktorantura pilləsinə qəbul olmuşdur.

2014-2017-ci illərdə Heydər Əliyev adına Azərbaycan-Qazaxıstan Respublika Dostluq Cəmiyyətinin idarə heyətinin üzvü olmuşdur. 2016-2017-ci illərdə UNEC “İqtisadiyyat”

fakültəsi Tələbə Həmkarlar İttifaqı Komitəsinin sədri, 2017-2018-ci illərdə isə UNEC Tələbə Elmi Cəmiyyətinin sədri olmuşdur.

Çin İqtisadçılar Cəmiyyətinin üzvüdür. UNEC “Bir kəmərlər – Bir yol” tədqiqat mərkəzinin tədqiqatçısıdır. 2021-ci ildən UNEC “Beynəlxalq iqtisadiyyat” kafedrasının müəllimidir. 5 elmi məqalənin 1 tezis müəllifidir. Türkiyənin məşhur akademik kaynak elmi tədqiqat saytının yazarıdır. Həmçinin Kütləvi İnformasiya Vasitələrində (KİV) onlarla çıxışın müəllifidir.

Tədqiqat sahəsi: Çin iqtisadiyyatı, Makroiqtisadiyyat, Beynəlxalq Maliyyə, İnkişaf iqtisadiyyatı, Müasir şəraitdə iqtisadi idarəetmənin mütərəqqi mexanizmləri.

MÜƏLLİFLƏRDƏN ÖN SÖZ

Bu monoqrafiyanın yazılmasına əsas təkanverici amillər dünya iqtisadiyyatının qeyri-müəyyənlik, burulğan dolu dövrə qədəm qoyması, regional çağırışlar, deqloballaşma, regionallaşma trendlərinin dayanıqlı məzmun alması olmuşdur.

Düşünürük ki, əgər dünyada təqribən əlli ildə bir dəfə formalaşan yeni texnoloji quruluş özü ilə yeni prioritet texnologiyaları gətirirsə, təxminən yüz ildə bir yaranmaqda olan yeni dünya təsərrüfat quruluşu özü ilə yeni, əvvəlkindən daha mütərəqqi, effektiv idarəetmə və inkişaf institutlarını dünyaya təqdim etməkdə olur.

Formalaşmaqda olan yeni texnoloji quruluşun prioritet istiqamətləri süni intellekt, informasiya kommunikasiya texnologiyaları, nano-, bio-, hüceyrə texnologiyaları kompleksi, inteqrasiya edilmiş sürətli nəqliyyat sistemləri təşkil etməkdədir. Bu istiqamətlər üzrə bir-biri ilə texnoloji cəhətdən bağlı istehsal kompleksləri hal-hazırda dünya iqtisadiyyatında qabaqlayıcı iqtisadi artımın təminatçısı kimi mövqeləşməkdədir.

Eyni zamanda hazırkı yeni texnoloji quruluşun formalaşmasının həmçinin yeni dünya təsərrüfatı quruluşunun meydana çıxması ilə üst-üstə düşməsi, proseslərin daha dramatik və həssas olmasını şərtləndirir. Əgər yüz il bundan öncə buna oxşar vəziyyətdə iki dünya müharibəsi nəticəsində dünyada əlavə dəyərin formalaşması üzrə az qala identik olan, onun təkrar bölgüsü üzrə isə bir-birinə “əks qütblü” iki mərkəz

(“Qırmızı” və “Qərb” layihələri) formalaşdırsa hazırki vəziyyətin spesifikasiyası zənnimizcə ondan ibarətdir ki, məkan və institutların xüsusiyyətinə görə yeni texnoloji və dünya təsərrüfatı quruluşlarının inkişaf mərkəzi bir məkanda görünməkdədir. Bu məkanın episentri qədim dövlətçilik ənənələrinin olmasına baxmayaraq ötən əsrin ikinci yarısına iqtisadi və texnoloji cəhətdən xeyli dərəcədə zəif formatda qədəm qoyan Çin Xalq Respublikası olmuşdur.

Bəlkə də paradoksal görünə bilər amma ötən əsrin ortalarında konvergensiya nəzəriyyəsinin görkəmli daşıyıcısı P.A.Sorokin və SSRİ Elmlər Akademiyasının alimləri tərəfindən iki rəqib sistemin (“Qırmızı” və “Qərb” layihələrinin) hər birinin üstün cəhətlərinin harmoniyası üzərində yeni inkişaf institut və mexanizmlərinin yaradılmasının zərurəti barədə irəli sürülmüş təkliflər o vaxtki, Sovet rəhbərliyi tərəfindən lazım olan səviyyədə qəbul olunsaydı bu gün biz və bütün dünya tamamilə başqa geosiyasi, sosial, humanitar və iqtisadi reallıqlar şəraitində yaşayırdıq.

Bu gün bir çoxları Çinin iqtisadi uğurlarını yalnız “böyük Çin-ABŞ anlaşması”, dahi Henri Kissincer diplomatiyası, Çində mövcud olan “ucuz işçi qüvvəsi” fenomeni ilə izah etməyə çalışırlar. Lakin, elmi cəhətdən əsaslandırılmış təhlil onu deməyə imkan verir ki, “Çin iqtisadi möcüzəsinin” əsas müəllifləri Çin xalqı, bu ölkənin mütərəqqi inkişaf institutları, elmi texniki tərəqqiyə, innovativ yanaşmalara, dövlət səviyyəsində strateji, biznes səviyyəsində indikativ planlaşdırmaya və investisiya artımına köklənmiş “Çin idarəetmə modelidir”.

Belə olmasa idi, bu gün iqtisadiyyatın həcmnin ən indikativ və illustrativ göstərici meyarı olan alıcılıq qabiliyyəti pariteti üzrə Ümumi

Daxili Məhsul (ÜDM) həcminə və yüksək texnoloji tutumlu ixracata görə Çin dünyada birinci yerdə olmazdı.

İqtisadi inkişaf və artımın əsas təkanverici qüvvəsi olan investisiya artımı isə sözsüz ki, məhz maliyyə sisteminin dayanıqlılığı, sabitliyi və effektivliyinə əsaslanır. Məhz bu baxımdan hesab edirik ki, “Çin iqtisadi möcüzəsinin” effektiv diaqnostikası kontekstində bu ölkənin maliyyə sisteminin fenomenini kompleksli və sistemli şəkildə təhlil edilməli, eyni zamanda Azərbaycan, post-sovet və bütövlükdə Avrasiya regionu iqtisadiyyatı üçün onun tətbiqi effekti ölçülüb araşdırılmalıdır.

GİRİŞ

Bəlkə də tarixin istehzası kimi təqdim oluna bilər lakin, iyirminci əsrin ortalarında keçmiş SSRİ-nin və ABŞ-ın hegemoniyası altında formalaşan iki rəqib sistemin bazarların genişlənməsi uğrunda “ölüm-dirim” mübarizəsi apardığı dövrdə keçmiş Sovet İttifaqında kapitalist və sosialist sistemlərinin üstün cəhətlərinin harmoniyası, biri-birini tamamlaması, konvergenziyanın tətbiqi ilə bağlı elm ictimaiyyəti tərəfindən verilən təkliflər adekvat qəbul olunsaydı bu gün dünya tamamilə başqa reallıqlar çərçivəsində idi.

Bir qədər konvergenziya barədə daha ətraflı...

“Konvergenziya” termini sosial elmlərdə müasir cəmiyyətin inkişafında əsas vektor kimi bir-birinə zidd olan sosial-siyasi sistemlərin yaxınlaşması olan anlayış kimi istifadə edilmişdir. Fəlsəfi Ensiklopedik lüğətdə konvergenziya nəzəriyyəsinin şərhində bu formada verilir. Bu, sosial inkişafda üstünlük təşkil edən tendensiya görə burjua sosiologiyasının, siyasi iqtisadiyyatın və politologiyanın əsas anlayışlarından biridir. Kapitalizmin və sosializmin iki sosial sisteminin bir-birinə yaxınlaşması istiqamətində onların hər birinin müsbət xüsusiyyətlərini və xassələrini özündə birləşdirən bir növ “qarışıq cəmiyyət”ə sintezi deməkdir. Etimoloji cəhətdən “konvergenziya” termini converge yəni yaxınlaşma mənasını verən latın sözündən olub, biologiyadan götürülmüşdür. Burada eyni mühitdə yaşamaq səbəbindən təkamül zamanı müxtəlif orqanizmlərin

oxşar anatomik və morfoloji formaları alması mənasını verir. ¹

İki əks ictimai-siyasi sistem arasındakı qarşıdurma bəşəriyyətə termonüvə müharibəsi və bütün canlıların global şəkildə məhv edilməsi təhlükəsini daşıdı. Qərbin mütərəqqi mütəfəkkirləri getdikcə daha çox belə qənaətə gəlirdilər ki, iki döyüşən sistemi barışdıracaq çılğın rəqabətə və hərbi yarışa qarşı nə isə olmalıdır. Bütün ən yaxşı xüsusiyyətləri bir-birindən götürən və bununla da bir-birinə yaxınlaşan kapitalizm və sosializm eyni planetdə anlaşıla biləcək və onun dinc gələcəyini təmin edəcək sözü gedən konsepsiya belə yarandı. Beləliklə, gələcəkdə iki döyüşən sistemin yaxınlaşması nəticəsində formalaşacaq kapitalizm və sosializmin ən yaxşı keyfiyyətlərini sintez edən qarışıq cəmiyyətin formalaşmasına ehtiyac yaranır. Bu konsepsiyanın nümayəndələri iqtisadi, siyasi və mədəni də daxil olmaqla bir çox fəaliyyət sahələrinin davam edən beynəlmilləşmə və inteqrasiya proseslərinə işarə edərək, onun həyata keçirilməsinin mümkünlüyü barədə kifayət qədər əsaslı şəkildə arqumentlərlə çıxış edirlər.²

Bir çox tədqiqatçılar, o cümlədən P.A.Sorokin, Y.Tinbergen, C.Gelbreyt kapitalist və kommunist formasiyalarının sintezinin obyektiv şərtlərini nəzərdən keçirmiş və yaxınlaşma prosesinin qaçılmazlığından danışıblar.

P.A.Sorokin Rusiya və ABŞ-ın inkişaf tarixinin təhlili əsasında bu iki dövlətə xas olan oxşar və fərqli cəhətləri ortaya qoyur. O, belə nəticəyə gəlir ki, fərqlər antaqonist və münaqişə yaradan deyil

¹ Кабилова, С. А., Гюльвердиев, Р. Б., 2016: с. 17-18

² Yenə orada s. 18-19

və onların heç bir ciddi toqquşma olmadan uyğunluğu və qarşılıqlı yaşaması mümkündür. Qeyd etmək lazımdır ki, konvergeniya nəzəriyyəçiləri arasında təkə onun həyata keçirilməsi mexanizmi deyil, həm də konvergeniyanın həddləri haqqında geniş fikirlər mövcud idi. Beləliklə, məşhur Amerika iqtisadçısı və sosioloqu C.Gelbreyt iki əks sistemin yaxınlaşmasını, ilk növbədə, müasir istehsalın geniş miqyaslı olması, böyük kapital qoyuluşu, mükəmməl texnologiya və ən mühüm nəticə kimi mürəkkəb təşkilatlanma ilə əlaqələndirir. Belə genişmiqyaslı prosesin nəticəsini o, "yeni sənaye cəmiyyəti"nin qurulmasında görür. Konvergeniya variantlarından biri olan "optimal sistem" nəzəriyyəsini irəli sürən görkəmli holland riyaziyyatçısı və iqtisadçısı Y.Tinbergen tərəfindən təklif edilmişdir. Y.Tinbergenin fikrinə, hər iki sistemin - "kapitalist səmərəliliyi" və "sosialist bərabərliyinin" bəzi elementlərinin sintezi nəticəsində əsas prinsipləri dövlətlərin dinc yanaşı yaşaması və işgüzar əməkdaşlığı olan "optimal sistem" formalaşır.³

Bu gün konvergeniya nəzəriyyəsinin reallaşmasının şahidiyik. Bu nəzəriyyəni müvəffəqiyyətlə reallaşdıran ölkələrdən biri məhz Çin Xalq Respublikasıdır. Belə ki, Çin Xalq Respublikasında kapitalist və sosialist sistemlərin konvergeniyası nəticəsində ortaya olduqca önəmli bir fenomen çıxır. Bu fenomen müəyyən mənada Y.Tinbergenin optimal sistem nəzəriyyəsində qeyd etdiyi istiqamətlərə uyğun olaraq formalaşan Çin spesifikalı sosialist modelidir. Bu model öz unikallığı və mükəmməl işləyən mexanizmi

³ Кабилова, С. А., Гюльвердиев, Р. Б., 2016: с. 20

ilə diqqət çəkir və ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafını təmin edən başlıca lokomotivə çevrilir.

Çin Xalq Respublikasında demək olar ki, bütün sahələrdə o cümlədən tədqiqatımızın əsasında duran maliyyə sistemində də konvergeniya nəticəsində formalaşan optimal sistem ölkənin maliyyə sistemində bütün növ böhranlara qarşı adaptiv mexanizmin başqa sözlə desək böhrana qarşı immun sisteminin formalaşmasını şərtləndirən amil kimi qiymətləndirə bilər.

Nəticə etibarilə qeyd edə bilərik ki, P.A.Sorokin, C.Gelbreyt və Y.Tinbergin irəli sürdükləri konvergeniya nəzəriyyəsi bu gün aktual olmaqla yanaşı ölkələrin dayanıqlı iqtisadi inkişafını səciyyələndirən magistral faktor kimi çıxış edə bilər. Doğrudur bu modellər ölkələrarası iqtisadi sistemlərin konvergeniyasını nəzərdə tutsa da Çin Xalq Respublikası bu məsələnin ölkə daxilində də uğurlu ola biləcəyini sübut etdi. Hesab edirik ki, müxtəlif ölkələrin yerli spesifikasiyasının nəzərə alınması ilə Çin idarəetmə modelinin böyük tətbiqi effektə malik olması danılmazdır...

Çin iqtisadi möcüzəsi bir sıra dövlətlərin tədqiqat institutlarında araşdırma obyektinə çevrilmişdir. Bunlardan biri də Rusiya Federasiyasının P.A.Stolipin adına iqtisadi artım İnstitutudur. Bu institut Çindəki iqtisadi idarəetmənin başlıca istiqamətlərini sistemli olaraq təhlil etmiş və müəyyən nəticələrə gəlmişdir. Bu səbəbdən düşünürük ki, sözügedən institutun araşdırmasına da xüsusi diqqət ayırmaq olduqca önəmli və labüddür. Beləliklə, Rusiya Federasiyasının P.A.Stolipin adına iqtisadi artım İnstitutunun araşdırmalarına əsasən Çindəki iqtisadi idarəetmənin istiqamətləri aşağıdakılardır:

- Dövlət korporasiyalarının islahatı, o cümlədən dövlət aktiövlərinin idarə edilməsi sisteminin tətbiqi, özəl sektora dəstək;
- Biznesin dəstəklənməsinə, xaricə ixrac edən müəssisələrin dəstəklənməsinə yönəlmiş investisiya proqramlarına start verilməsi;
- Alıcılıq qabiliyyətinin artırılması, yeni istehlak nümunələrinin dəstəklənməsi, alıcıların hüquqlarının müdafiəsi sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- Fiskal sistemdə islahatların sürətləndirilməsi, biznes üçün vergilərin optimallaşdırılması;
- Qiymət mexanizminin islahatı, rəqabəti tənzimləyən qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, yeni müəssisələrin bazara daxil olması üçün maneələrin azaldılması;
- Dövlət və biznes arasında qarşılıqlı əlaqənin təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş inzibati sistemin islahatı;
- Texnoloji mübadilə platformalarının yaradılması və təkmilləşdirilməsi, yüksək texnologiyalı sektorların tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi.⁴

Hesab edirik ki, yerli xüsusiyyətlərin nəzərə alınmasının zəruriliyi ilə qeyd olunan istiqamətlər Azərbaycanda və təmsil olunduğumuz regionda yüksək səmərəlilik göstəriciləri ilə tətbiq edilə bilər.

Zənnimizcə ümumiyyətlə Çin fəlsəfəsinin və bu ölkədə tətbiq olunan idarəçilik modelinin (o cümlədən iqtisadi müstəvidə) tədqiqi üçün spesifik tədqiqat metodlarından istifadə edən məşhur və

⁴ Rusiya Federasiyası P.A.Stolypin adına iqtisadi artım İnstitutunun rəsmi saytı
<https://stolypin.institute/analytics/kitayskoe-ekonomicheskoe-chudo-v-pyatiletkah/>

görkəmli Rus tədqiqatçısı Andrey Devyatovun fikirlərinə diqqət yetirmək ən azından məqsədəuyğundur.

Çin cəmiyyəti liberal və ya totalitar meyilli, deyil. Yuxarıları rəislər və böyüklər, aşağıları isə tabeliyində olanlar və kiçiklər təşkil edir. Çinlilərin yaşayış yeri nə sərt (Çin düzənliyində isti və rütubətli), nə də rahatdır (ərazinin 80%-i dağlardır). Qərbdə kiçik tayfalar hələ də heyvan dərilərində gəzəndə və Avrasiyanın şimal genişliklərində insanların cəmiyyətdə cəmləşdirilməsindən söhbət gedə bilməyəndə Çində e.ə ikinci minilliyin ortalarından dövlətə çevrilmiş 100 milyonluq monolit əhali var idi. İstər quraqlıq, istərsə də daşqın olan bir iqlimdə insanların çoxluğu və izdihamlı olması cəmiyyətdə nizam-intizamın daimi saxlanmasını və ünsürlərə qarşı müqavimət dövrlərində kütlələrin səylərinin tənzimlənməsini tələb edirdi ki, bu da, görünür, Çin cəmiyyətində bürokratiya kimi idarəetmə formasının yaranmasına səbəb olmuşdur. Çin bürokratiyasında hakimiyyət şaquli təyinatlı məmurlardan, mülki və hərbiçilərdən ibarət idi. Məmurların zirvəsinə gedən yol və hakimiyyətin ən zirvəsinə gələcək karyera bütün fəal insanlar üçün açıq idi. Ancaq bu və ya digər şəkildə yalnız savadlı insanlar bürokratik mövqe tuta bilərdi. Dövlət aparatına istedadlı şəxslərin seçilməsi üçün imtahan sistemi iki min ildən çoxdur ki, Çində mövcuddur. Son Tsin sülaləsi dövründə (əranın XVII - XIX əsrləri) hər üç ildən bir imtahan yolu ilə 70 min məmur qəbul edilirdi. Müsəbiqənin final mərhələsini imperator şəxsən keçirdi. Məmuru doğrulduğu yerdə deyil də başqa bir əyalətə təyin edirdilər. Hər beş ildən bir o, həmişə yeni əyalətə köçürülürdü. Bir çox cəhətdən bu

nizam indi də qorunub saxlanılmışdır.⁵

Çin açıqlıq kursunun əks təsiri Konfutsiçi bürokratik ənənə ilə ziddiyyət təşkil edən Qərb liberal demokratiya ideyalarının Çin cəmiyyətinə nüfuz etməsi idi. Qərbin açıqlıq və islahatlar siyasətindən istifadə edərək Çin cəmiyyətini şirnikləndirdiyi “insan haqları” az qala anarxiya virusunu millətin orqanizminə saldı. Bu virus 1989-cu ildə Tyananmen meydanında islahat memarı Den Syaopin tərəfindən məhv edilib. Əgər Çin rəhbərliyi o zaman Çin cəmiyyətinin həyatını liberallaşdırmaq şirnikləndiricisinə tab gətir-səydi, Pekində dissident nümayişlərini silahlı qüvvə ilə qətiyyətlə yatırmasaydı, şübhəsiz ki, bu gün dünyada başqa hadisələrin şahidi olacaqdıq. Eyni zamanda əgər Qorbaçovun “yenidənqurma”sı birdən-birə sovet həyatının bütün əsaslarının aşınmasına, parçalanmasına, sabitliyinin pozulmasına, millətlərarası zəmində qanlı toqquşmalara, qaçqınlara, yerli iqtisadi xarabalığa, mərkəzi hakimiyyətin zəifləməsinə, regional separatizmə, bədbəxtliklərə və SSRİ-dən kənarda çaxnaşmalara gətirib çıxardısa o zaman bir milyard əhaliyə malik olan Çinin sabitliyinin pozulması bütün dünya nizamını sarsıdacaqdı. Hakimiyyətdə olan klanları demokratik hərəkətlərin bütün rəhbərliyi və ümumilikdə Çin Kommunist Partiyasını süpürüb aparacağına inandıran və liberal vətəndaş üsyanı cəhdini silah gücü ilə qətiyyətlə darmadağın edən Den Syaopinin suveren müdrikləyinə heyranlığın həddi-hüdudu yoxdur. Den Syaopin periferiyada hərbi dairələrin komandirlərindən dəstək

⁵ Девятков, А., 2002: с. 101

aldı. Sonra o, Pekində paytaxt qarnizonunun yayılmış hissələrini təzə qoşunlarla əvəz etdi və 1989-cu il iyunun 4-nə keçən gecə şəhərə daxil olarkən hərəkətdə olan qoşunlara istənilən vətəndaş itaətsizliyinə qarşı qeyri-məhdud silahdan istifadə etməyə icazə verdi. Nizam-intizam onun və ordu lideri Yan Şankun tərəfindən tez bir zamanda və az qan axıdılmaqla bərpa edildi. ⁶

Belə bir metodun Den Syaopin tərəfindən tətbiq edilməsi olduqca zəruri idi çünki ölkədə siyasi sabitlik təmin olunmadan heç bir iqtisadi inkişafdan söhbət belə gedə bilməz. Unutmaq lazım deyil ki, ölkələrin iqtisadi inkişafını təmin edən başlıca faktor məhz investisiyalardır. İnvestorlar isə ölkədə investisiya mühitinin cəlbediciliyinə olduqca mühüm önəm verirlər. Bu cəlbediciliyin başlıca amillərindən biri məhz siyasi sabitlikdir. Siyasi təhdidlərin olması investorun sərmayələri üçün də təhdid və risklərin olması deməkdir.

Bütün qeyd etdiyimiz faktorlar bir daha 4000 illik qədim tarixə malik olan Çinin zəngin dövlətçilik ənənələrinə sahib olmasını və bu ənənələrdən qazandığı təcrübə vasitəsilə varislik prinsipi əsasında dünyada baş verən hər cür siyasi-iqtisadi böhranlara qarşı adaptiv mexanizminin və güclü immun sisteminin formalaşmasına kömək edir.

Eyni zamanda düşündürücüdür ki, Çin fəlsəfəsinə əsaslanan çoxəsrlik ənənələrə malik olan bu ölkənin inkişaf institutlarının onun maliyyə və iqtisadi inkişafında rolu danılmazdır. Bununla yanaşı

⁶ Девятков, А., 2002: с. 79-80

son onilliklərdə Çin Xalq Respublikasında iqtisadi idarəetmə siyasətində tətbiq edilən innovasiya-investisiya yönümlü yanaşmalar, mexanizmlər geniş tətbiqi effektə, müxtəlif ölkələrin və bölgələrin qabaqlayıcı, dayanıqlı texniki-iqtisadi inkişafına şərait yaratmaq imkan və qüdrətinə malikdirlər...

BÖLMƏ 1:

MAKROİQTİSADI SƏVIYYƏDƏ MALİYYƏ SİSTEMİNİN FORMALAŞMASININ ELMİ NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Maliyyə sisteminin formalaşmasının və inkişafının metodoloji təminatı

Müasir milli maliyyə sistemlərinin vəziyyəti sosial-iqtisadi inkişafın sürətinə və dayanıqlığına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Günümüzdə “maliyyə sistemi”nə konkret bir tərif vermək olduqca çətindir. Bütün bunlara baxmayaraq hal-hazırda maliyyə sistemi müasir maliyyə elminin əsasını təşkil edən başlıca faktorlardandır. Dünyanın müxtəlif alimləri öz əsərlərində “maliyyə sistemi”ni müxtəlif təriflərlə əsaslandırmağa çalışıblar.

Bu anlayışa müxtəlif təriflərin verilməsi adətən alimlərin məsələni müxtəlif baxış və yanaşmalardan araşdırmaları ilə izah olunur. Dünya alimləri maliyyə sisteminin izahında istifadə olunan müxtəlif baxışlara görə də müəyyən istiqamətlərə ayrılmışlardır. Məsələn S.V.Ryabtsev maliyyə sistemini təyin edən əsas yanaşmaları aşağıda göstərildiyi kimi beş yerə bölür:

- İnstitutsional yanaşma
- Monetar yanaşma
- Bölüşdürücü yanaşma
- Funksional yanaşma
- Sistemli yanaşma⁷

⁷ Рябцев С.В., 2012: с. 57; Ермолаев Е.А., Завьялов Ю.С., 2014: с. 69; Шкарупа Е.А., 2013: с. 190

İnstitusional yanaşma – Bu yanaşmada maliyyə sistemi maliyyə institutları nöqtəyi-nəzərindən təhlil olunur. Əlavə təhlil obyektinə adətən maliyyə institutlarının rəqabət qabiliyyəti, investorların hüquqlarını təmin edilməsi, maliyyə tənzimlənməsinin keyfiyyəti və s. kimi xüsusiyyətlərindən biri olur.

Monetar yanaşma – Burada maliyyə sistemi, ilk növbədə həm Mərkəzi Bankın, həm də kommərsiya banklarının köməyi ilə real iqtisadiyyatı pul vəsaiti ilə təmin etməsi baxımından təhlil edilir.

Bölüşdürücü yanaşma – Maliyyə sistemi iki əsas funksiya – bölüşdürmə və transformasiya funksiyaları kontekstində təhlil edilir.

Funksional yanaşma – Bu yanaşmada isə maliyyə sisteminin təhlili, sistemin funksiyalarına əsaslanır. Funksional yanaşmanın tərəfdarları hesab edirlər ki, ayrı-ayrı ölkələrin maliyyə sistemlərinin funksiyaları öz aralarında daima müqayisəli və nisbətən sabitdir.

Sistemli yanaşma – Maliyyə sistemi, sistemin ayrı-ayrı elementləri arasındakı əlaqələr və bu əlaqələrin bütün maliyyə sisteminin fəaliyyətinə təsiri (tamamlama və qarşılıqlı əlaqə) baxımından təhlil edilir. ⁸

Y.A.Şkarupa isə maliyyə sistemini təyin edən əsas yanaşmaları institusional, funksional və sistemli yanaşma olmaqla üç yerə ayırır. Y.A.Şkarupa öz tədqiqatlarında

⁸ Рябцев С.В., 2012: с.57; Ермолаев Е.А., Завьялов Ю.С., 2014: с.69

S.V.Ryabtsevin monetar və bölüşdürücü yanaşmalarını institusional və funksional yanaşmaların tərkib hissəsi kimi göstərir.

Bütün bu yanaşmalar kontekstində müxtəlif dünya alimlərin maliyyə sisteminin izahı ilə bağlı müəyyən fikirləri vardır. Məsələn, G.N.Kutsuri düşünür ki, maliyyə sistemi fond vəsaitlərinin ən yaxşı şəkildə formalaşması və istifadəsini təmin etmək məqsədi ilə bir-biri ilə qarşılıqlı fəaliyyət göstərən maliyyə institutlarının məcmusudur. Buradan aydın şəkildə görmək olur ki, G.N.Kutsuri maliyyə sisteminin tərifini institusional yanaşmadan çıxış edərək izah etməyə çalışır.⁹

Monetar yanaşmanın tərəfdarları olan V.Aleksandr və M.Bohl öz tədqiqatlarında qeyd edirlər ki, maliyyə sistemi real iqtisadiyyata pul təmin edən bir mexanizmdir. Eyni zamanda V.Aleksandr və M.Bohl təhlillərinə əsasən maliyyə sisteminin əsasında Mərkəzi bank və kommertiya bankları dayanır. Həmçinin bu alimlərin fikirlərinə görə ümumi ödənişləri idarə etməsi eyni zamanda kapital axının çox hissəsinin banklardan keçməsi səbəbilə banklar maliyyə sistemində ən vacib maliyyə vasitəçisidir.¹⁰

Bölüşdürücü yanaşmanın qurucuları olan C.Q.Qarlı və E.S. Şav öz əsərlərində maliyyə sisteminin real iqtisadiyyatda

⁹ Полтораднева Н.А., Завьялова Д.А., 2018: с. 542; Шкарупа Е.А., 2013: с. 190

¹⁰ Schmidt R.H., Tyrell M., 2003: с. 7; Ермолаев Е.А., Завьялов Ю.С., 2014: с. 69; Berner F., 2009: с. 278

vəsait çatışmazlığı və artıqlığı olan subyektlər arasında vasitəçilik mexanizmi olduğunu qeyd etmişdilər. Qeyd etdiyimiz kimi bölüşdürücü yanaşmada əsas olaraq maliyyə sisteminin funksiyaları tədqiq olunur. Bu kontekstdə C.Q.Qarlı və E.S.Şav fikirlərinə əsasən, maliyyə sistemi əsas funksiyaları aşağıdakılardır:

- Vəsait ehtiyacı olan subyektlər ilə son dərəcə vəsair artıqlığı olan subyektlər arasında maliyyə mənbələrinin yenidən bölüşdürülməsi;
- Strateji (ictimai) əhəmiyyətli hər hansı bir xərcin birbaşa maliyyələşdirilməsini çətinləşdirən və ya qeyri-mümkün edən problemlərin həlli.¹¹

Bu gün mövcud olduğu formada funksional yanaşmanın yaradıcısı, iqtisad elmi üzrə Nobel mükafatı laureatı Robert Karxart Merton olmuşdur. O, institusional və bölüşdürücü yanaşmaların davamçılarını ictimai sistemin institusional quruluşunda hipotetik olaraq baş verən dəyişikliklərin mövcudluğunu və nümunələrini əsaslandırma və sübut edə bilməməkdə günahlandırdı. R.K.Mertonun yaradıcısı olduğunu funksional yanaşmadan çıxış edən alimlərin fikirlərinə əsasən "maliyyə sistemi" anlayışı maliyyə bazarlarının, maliyyə vasitəçilərinin və digər maliyyə qurumlarının şəbəkəsini əhatə edir, bunun vasitəsilə ev təsərrüfatlarının, müəssisələrin və dövlət orqanlarının

¹¹ Білінський Д.О., 2017: с. 154; Ермолаев Е.А., Завьялов Ю.С., 2014: с. 69; Рябцев С.В., 2012: с. 57

maliyyə planları həyata keçirilir. R.K.Merton və Z.Bodi öz çalışmalarında qeyd etmişdilər ki, maliyyə sisteminin əsas funksiyası iqtisadi resursların həm məkan, həm də zaman çərçivəsində, qeyri-müəyyən bir mühitdə paylanmasına və yerləşdirilməsinə kömək etməkdir.¹²

Sistemli yanaşma da öz növbəsində maliyyə sistemini təyin edən əsas yanaşmalardan biri olmaqla bərabər ən çox araşdırılan yanaşmadır. Bu yanaşmanın ən parlaq nümayəndələri R.X.Şmidt, M.Tirrel və A.Xakketaldir. Qeyd etdiyimiz alimlər “Avropa Maliyyə Sisteminin Konvergensiyası” əsərində belə bir nəticəyə gəlmişdilər ki, maliyyə sistemi bir-birini tamamlayan və bir-biri ilə əlaqəli elementlərin və ya alt sistemlərin məcmusudur.¹³

Sistemli yanaşmanın digər bir tərəfdarı olan S.V.Ryabtsevə görə isə maliyyə sistemi həm maliyyə fəaliyyətində bilavasitə iştirak edən, həm də onun həyata keçirilməsinə töhfə verən qarşılıqlı əlaqəli struktur elementlərin toplusudur.¹⁴

Professor S.V.Barulin bu konsepsiyadan çıxış edərək maliyyə sisteminin başqa bir tərifini təklif edir. Onun fikrincə maliyyə sistemi maliyyə münasibətlərinə əsaslanan, onun müəyyən prinsipləri əsasında qurulan, ümumi (xüsusi) dövlət

¹² Білінський Д.О., 2017: с. 148; Ермолаев Е.А., Завьялов Ю.С., 2014: с. 69; Рябцев С.В., 2012: с. 57; Merton R.C., 1990: с. 263; Merton R.C., Bodie Z., 1995: с. 7.

¹³ Schmidt R.H., Tyrell M. və Hackethal A., 2001: с. 8

¹⁴ Рябцев С.В., 2012: с. 59; Шкарупа Е.А., 2013: с. 190

(ictimai) hakimiyyət orqanları və təsərrüfat subyektlərinin idarəetmə orqanları tərəfindən idarə olunan bir sıra sahələrin və əlaqələrin məcmusudur.¹⁵

Sistemli yanaşmanın digər bir nümayəndəsi olan A.Afşar da öz həmkarları ilə oxşar fikirlərdədir. A.Afşara görə maliyyə sistemi, müəyyən bir məqsəd üçün qurulan, aralarında birbaşa və ya dolaylı əlaqələri olan eyni zamanda birbirlərinə təsir edən amillər nəticəsində meydana gələn metod sistemi olaraq təyin olunur. Həmçinin A.Afşara görə iqtisadi quruluşun alt sistemi olan bu sistem; investisiya üçün zəruri vəsait tapmaq, aktivlərin həcmi və paylanmasını artırmaq kimi faydaları olduğuna görə istifadə edildiyi ölkələrdə iqtisadiyyatın inkişaf edilməsində mühüm rol oynayır.¹⁶

G.B.Polyakın öz elmi əsərlərində maliyyə sistemi haqqında verdiyi tərfi tədqiq edərkən onun da sistemli yanaşmadan çıxış etdiyini görə bilirik. Belə ki, G.B.Polyakın fikrinə görə maliyyə sistemi, təsərrüfat subyektlərinin, ev təsərrüfatlarının, dövlətin, habelə xüsusi maliyyə institutlarının vəsaitlərini bölüşdürən və istifadə edən qarşılıqlı əlaqəli kateqoriyalar, əlaqələr, sahələr şəklində fəaliyyət göstərən maliyyə münasibətlərinin məcmusudur.¹⁷

Biz də tədqiqatımızda bu yanaşmalar arasından sistemli yanaşmaya əsaslanaraq maliyyə sistemi haqqında öz

¹⁵ Шевченко Л.М., 2012: s. 30; Шкарупа Е.А., 2013: s. 190

¹⁶ Уç К., 2019: s. 5-6

¹⁷ Поляк Г.Б., 2008: s. 33

fikrimizi yazmaq niyyətindəyik. Maliyyə sistemi maliyyə münasibətləri kontekstində maliyyə fəaliyyətinin reallaşdırılmasına birbaşa və ya dolayı yol ilə öz töhfəsini verən, bir sıra sahə, struktur və əlaqələr sisteminin məcmusudur.

Maliyyə sisteminin formalaşmasının və inkişafının metodoloji təminatını analiz etdiyimiz zaman mütləq şəkildə maliyyə sisteminin strukturunu və da təhlil etməliyik. Bu səbəbdən tədqiqatımızda bu məsələyə də yer ayırmağı labüd bilirik. K.Folin öz əsərində əksər maliyyə sistemlərinin banklara və bazarlara yönəldilməsindən daha çox sistemlərdən birinin xüsusi komponentləri ilə daha yaxşı xarakterizə edildiyini iddia edir. Bu tipologiyanı istifadə edərək, maliyyə sistemini iki əsas növə təsnif etdi: kommersiya bankları tərəfindən təqdim olunan xidmətlərin həcmindən asılı olaraq *universal* və ya *ixtisaslaşmış* maliyyə sistemi. Universal kimi xarakterizə olunan maliyyə sistemində banklar demək olar ki, bütün maliyyə xidmətləri, xüsusilə investisiya bank xidmətləri göstərir. Bunun əksinə olaraq, ixtisaslaşmış bankçılıq, bankların fəaliyyətlərinin bir və ya kiçik bir portfelində məhdudlaşdırıldığı bir maliyyə sisteminə aiddir.¹⁸

Professor A.Q.Qryaznovaya və Professor E.V.Markina-ya görə maliyyə sisteminin strukturu aşağıdakı kateqoriya və subkateqoriyalara bölünür:

➤ **Dövlət və bələdiyyə maliyyəsi**

¹⁸ Allen F., Gu X. və Kowalewski O., 2017: s. 15

- Dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının büdcəsi
- Büdcədənkənar fondlar

➤ **Sahibkarlıq subyektlərinin maliyyəsi**

- Kommersiya təşkilatlarının maliyyəsi
- Qeyri-kommersiya təşkilatlarının maliyyəsi
- Fərdi sahibkarların maliyyəsi¹⁹

Həmçinin N.N.Nazarov və M.İ.Kankulovaya maliyyə aparatını, maliyyə fondlarını və maliyyəni (büdcə, büdcədənkənar və sığorta fondlarının formalaşması və istifadəsi münasibətləri məcmusu kimi) maliyyə sisteminin bir hissəsi kimi fərqləndirirlər. Bundan əlavə, onlar maliyyə sisteminin tərkibinə dördüncü bölmə olan maliyyə siyasətini də əlavə edərək, onun tərkib hissəsini idarəetmə prinsipləri, maliyyə proqnozu, maliyyə planlaşdırması, maliyyə tənzimlənməsi, maliyyə nəzarəti, maliyyə qanunvericiliyi və maliyyə təhlili kimi müəyyənləşdirdilər.²⁰

Digər tərəfdən professor S.V.Barulin də bu məsəlini özünün “Maliyyə” dərsliyində qələmə almışdır. S.V.Barulin maliyyə sisteminin strukturunu aşağıdakı bölmələrə bölərək bu məsələ ilə bağlı öz fikrini ortaya qoymuşdur.

➤ **Dövlət (dövlət və bələdiyyə) maliyyəsi**

- Büdcə (büdcə sistemi).
- Büdcədənkənar fondlar (büdcədənkənar fondlar sistemi).

¹⁹ Грязнова А.Г., Маркина Е.В., 2012: с. 28,31,35

²⁰ Назаров Н.Н., Канкулова М.И., 2004: с. 7; Федуллова С.Ф., 2018: с. 126

- Dövlət (bələdiyyə) krediti.
- Dövlət maliyyə ehtiyatları və ehtiyat fondları
- **Şəxsi biznes maliyyəsi (korporativ və ev təsərrüfatı maliyyəsi)**
- Kommersiya təşkilatlarının maliyyəsi.
- Qeyri-kommersiya təşkilatlarının maliyyəsi.
- Sığorta bazarı (sığorta təşkilatlarının maliyyəsi).
- Fond bazarı (onun peşəkar iştirakçılarının maliyyəsi).
- Kredit bazarı (kredit təşkilatlarının maliyyəsi)²¹

Azərbaycan alimlərindən olan professor D.Bağirov və professor M.Həsənlı də S.V.Barulinin maliyyə sisteminin strukturu ilə bölgülərə yaxın bölgü etmişdir. Bu alimlərin fikirlərinə görə də maliyyə sistemi *dövlət və bələdiyyə maliyyəsi* və *təsərrüfat subyektlərinin maliyyəsi* olaraq iki yerə ayrılır. D.Bağirov və M.Həsənlının yanaşması ilə S.V.Barulinin yanaşması arasında çox kiçik bir fərq vardır. D.Bağirov və M.Həsənlı S.V.Barulinin yanaşmasındakı maliyyə sisteminin strukturunda yer alan fond bazarları sub-bölməsini maliyyə sisteminin struktur həlqələrinin qarşılıqlı əlaqəsi bölməsində qeyd etmişlərdir.²²

E.D.Sokolova və E.Y.Qraçevaya görə isə maliyyə sisteminin strukturu 3 yerə bölünür. Bunlardan birincisi *dövlət maliyyəsidir*. Dövlət maliyyəsi federal büdcə, dövlətin təsis qurumlarının büdcələri, dövlət büdcədənkenar fondları, dövlət

²¹ Федюлова С.Ф., 2018: с. 128, Шмиголь Н.С., 2010: с. 58

²² Бағиров Д., Хəsəнли М., 2011: с. 55, 59, 61

kredit, dövlət unitar müəssisələrinin, dövlət qurumlarının vəsaitlərini özündə cəm edir. Qeyd etmək lazımdır ki, alimlər Rusiya Federasiyası çərçivəsində məsələni analiz etdikləri üçün burada dövlət büdcəsinin adı federal büdcə olaraq qeyd olunmuşdur. İkincisi *yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyəsi*dir ki, bu da öz növbəsində yerli büdcələri, yerli büdcədənkənar fondları, bələdiyyə banklarının vəsaitlərini, bələdiyyə unitar müəssisələrinin və bələdiyyə qurumlarının vəsaitlərini öz tərkibində birləşdirir. Maraqlısı odur ki, E.D.Sokolova və E.Y.Qraçeyeva digər həmkarları kimi dövlət maliyyəsi ilə yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyəsini eyni bölgədə vermir və yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyəsini daha dərindən tədqiq edərək ayrıca bölgü altında qeyd edir. Üçüncüsü isə *özal maliyyədir*. Bu bölmə isə özündə fərdi mülkiyyət hüquqları əsasında fəaliyyət göstərən fondların, həmçinin fiziki şəxslərin pul vəsaitlərini ehtiva edir.²³

Məşhur iqtisad alimləri olan R.Racan və L.Zinqales maliyyə sisteminin strukturunu maliyyə sisteminin əsaslandığı formalar kontekstindən izah etməyə çalışmışlardır. Bu alimlər firmaların maliyyədən nisbi asılılığından istifadə edərək maliyyə sisteminin təsnif etməyə üstünlük verirlər. Qeyd etdiyimiz metoddan istifadə edərək maliyyə sisteminin strukturunu iki formada – *münasibətə əsaslanan* və *qol uzunluğu* formalarından çıxış edərək izah etməyə çalışırlar. *Münasibətə əsaslanan*

²³ Печенская М.А., 2019: с. 10

maliyyələşdirmə, maliyyələşdirilən firmaya nəzarət formasına icazə verməklə, maliyyəçiyə qayıdışı təmin edir. Burada ən sadə hakimiyyət forması mülkiyyətdir. Maliyyəçi qismində çox vaxt firmaya yeganə və ya əsas borc verən bank çıxış edir. Bundan əlavə, bank, bank şəbəkəsi ilə qarşılıqlı əlaqədə olan firma tədarükçüləri və ya müştəriləri ilə də güclü münasibət qura bilər. Bunun əksinə olaraq, *qol uzunluğu* maliyyəsində maliyyəçi əsasən və ya müstəsna hallarda dəqiq müqavilələrlə qorunur. Belə ki, maliyyə sisteminə hüququn tətbiqi və şəffaflığın vacib olduğu möhkəm institusional çərçivə lazımdır. Qol uzunluğu maliyyəsində firmalar geniş maliyyə çevrəsinə müraciət edə bilirlər, çünki maliyyələşdirmə yalnız müqavilə əsasında bağlanır. Üstəlik, maliyyəçilər tərəfindən təklif olunan xidmətlər tez-tez daha innovativdir, çünki borcalanları cəlb etmək üçün ixtiralar lazımdır. Digər tərəfdən, münasibətlərə əsaslanan maliyyə sistemi də böyük bir təhlükəsizlik təmin edə bilər, çünki banklar firma ilə güclü bir rabitəyə malikdirlər və maliyyə çətinliyi zamanı onu dəstəkləməyə hazır ola bilərlər.²⁴

Digər tərəfdən qeyd etmək lazımdır ki, R.Stulz maliyyə sisteminin strukturu ilə bağlı çox fərqli və özünə məxsus fikirlər qeyd etmişdir. O, maliyyə sisteminin strukturunu müəyyən bir zaman çərçivəsində ölkədə maliyyə fəaliyyətinin necə qurulduğunu tənzimləyən qurumlar, maliyyə texnologiyaları və qaydalar olaraq təyin edir. Həmçinin R.Stulz hər bir ölkənin

²⁴ Rajan R.G., Zingales L., 1998: s. 41-42; Allen F., Gu X. və Kowalewski O., 2017: s. 16-17

öz spesifikasiyasına uyğun olaraq müəyyən maliyyə strukturunun olmasının labüdlüyünü vurğulayır. Alim maliyyə sisteminin evin fundamentinə maliyyə sisteminin strukturu isə evə bənzədərək, eyni fundament üzərində müxtəlif formada evlərin tikilişinin mümkün olduğunu qeyd edir.²⁵

Professor V.V.Kovalyov özünün “Maliyyə” dərslində maliyyə sisteminin strukturunu *sentralizasiya* maliyyəsi və *desentralizasiya* maliyyəsi olmaqla iki yerə ayırır. Sentralizasiya maliyyəsi əsasən dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyəsinə əsaslanır. V.V.Kovalyov sentralizasiya maliyyəsinə büdcə sistemini, büdcədən kənar fondları, dövlət və yerli özünüidarəetmə kreditlərini aid edir. Eyni zamanda alim, desentralizasiya maliyyəsinə ev təsərrüfatı maliyyəsi, kommersiya təşkilatlarının maliyyəsi, qeyri-kommersiya təşkilatlarının maliyyəsi, maliyyə vasitəçilərinin maliyyəsinə (kommersiya bankları, sığorta təşkilatları, maliyyə şirkətləri və digər müxtəlif fondlar daxil olmaqla) daxil edir.²⁶

²⁵ Stulz R., 2001: s. 146-147

²⁶ Ермакова Е.А., 2007: s. 35

1.2. Maliyyə sisteminin dayanıqlılığının təminatına metodik tətbiqlər

Maliyyə sisteminin dayanıqlılığının təminatına metodik tətbiqləri təhlil etməmişdən öncə dayanıqlı maliyyə sisteminin nə olduğunu izah etməyə çalışacağıq. Müxtəlif alimlər öz elmi araşdırmalarında dayanıqlı maliyyə sisteminin mənasını açmağa çalışmışlardır.

D.Sxunmakerin fikirlərinə görə dayanıqlı maliyyə sistemi sosial, ekoloji və maliyyə geri dönüşlərini özündə ehtiva edən bir mexanizmdir. D.Sxunmakerin bu tərifini təhlil edərkən görürük ki, alim daha çox dayanıqlı inkişafın özünə aid olan tərifini maliyyə sisteminə tətbiq edərək bu kontekstdə yeni bir tərif verməyə çalışmışdır.²⁷

A.Soppe isə müxtəlif əsərlərində dayanıqlı maliyyə sistemi ilə bağlı müxtəlif təriflər verməyə çalışmışdır. Bu alimə görə dayanıqlı maliyyə sistemi anlayışı davranış dəyişikliyinə əhatə edir, lakin işgüzar etika ədəbiyyatında təbliğ olunduğu kimi, iqtisadi agenti mənəvi insana qədər genişləndirir. Burada A.Soppe daha çox insan davranışlarını əsas alaraq dayanıqlı maliyyə sisteminin tərifini verməyə çalışıb.²⁸

²⁷ Schoenmaker D., 2017: s. 1

²⁸ Soppe A., 2004: s. 217

A.Soppe digər bir çalışmasında isə dayanıqlı maliyyə sisteminə daha maraqlı bir tərif verməyə çalışmışdır. Daha çox məsələni mikro səviyyədə analiz edən alimin fikirlərinə əsasən dayanıqlı maliyyə institusional siyasət və ya təhlil sistemləri ilə məşğul olur, burada bütün maliyyə qərarları firmanın sosial, ekoloji və maliyyə missiyasını optimallaşdırmağa xidmət edən uzunmüddətli kompleks yanaşmaya yönəlmişdir.²⁹

C.Strandberq isə məsələyə daha maraqlı kontekstdə yaxınlaşmışdır. Onun fikrinə görə dayanıqlı maliyyələşdirmə, iqtisadi tərəqqiyə, ətraf mühitə və cəmiyyətin rifahına zərər verməyən maliyyə kapitalı eyni zamanda risklərin idarə edilməsi məhsul və xidmətləri ilə təmin edilə bilən bir mexanizmdir.³⁰

Görkəmli iqtisadçı alim K.Vilson maliyyə sisteminin dayanıqlılığı ilə bağlı həmkarlarından daha fərqli bir baxış bucağı ortaya qoymuşdur. Alimin təhlillərinə görə dayanıqlı maliyyə sistemi özündə korporativ və ya digər şəkildə olan maliyyənin iqtisadi fəaliyyət yaratmaq üçün istifadə edilməsini və gələcək fəaliyyət səviyyəsini eyni səviyyədə istehsal etmək qabiliyyəti kontekstində təhlükə altında qoymamasını ehtiva edir.³¹

²⁹ Soppe A., 2009: s. 10

³⁰ Strandberg C., 2005: s. 6

³¹ Wilson C., 2010: s. 272

Bütün bu alimlərin fikirlərini təhlil edərkən biz daha çox K.Vilsonun fikirləri ilə razılaşıırıq. Belə ki, bizim fikrimizcə dayanıqlı maliyyə sistemi daima inkişafda olan, iqtisadi fəaliyyətin yaradılmasında lokomotiv rolunu oynayan, gələcəkdə də eyni səviyyədə inkişaf edən, böhran və krizlərdən az təsirlənən və bu kimi iqtisadi fəlakətlərə qarşı çevik şəkildə adaptasiya ola biləcək bir maliyyə sistemidir. Belə bir maliyyə sistemini yalnız dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi şəkildə yaratmaq mümkündür. Önümüzdəki bölmələrdə bu məsələni daha dolğun analiz edəcəyik.

Artıq bizə maliyyə sisteminin dayanıqlılığı aydın olduğu üçün bir sıra metodik tətbiqləri analiz edə bilərik. Maliyyə sisteminin dayanıqlılığının təminatının metodik tətbiqlərini, əsasən BVF-in göstərişlərindən çıxış edərək təhlil etməyə çalışacağıq. İlk öncə qısa olaraq BVF-in hansı məqsədləri olduğunu və bizim tədqiqatımızda nəyə görə istifadə edildiyini tədqiq edək.

BVF-in əsas məqsədləri, üzv ölkələrin hüquqları, vəzifələri və s. kimi məsələlər hamısı BVF-in nizamnaməsi ilə müəyyən edilir. Bu səbəbdən BVF dünya ölkələri tərəfindən ölkələrin maliyyə siyasətlərini tənzimləyən bir qurum kimi qəbul edilir. Nəticə etibarilə dünya ölkələri öz maliyyə siyasətlərini BVF-in nizamnaməsində göstərilən müəyyən bəndlər çərçivəsində qururlar. BVF öz nizamnaməsində üzv ölkələrin maliyyə sistemlərinin inkişafı və dayanıqlılığı üçün müəyyən məsələlərə toxunmuşdur. Məhz buna görə biz öz

tədqiqatımızda BVF-ə yer ayırmışıq. Qeyd etdiyimiz məsələni daha rahat anlamaq üçün BVF-in nizamnaməsindəki müəyyən məsələləri təhlil edək.

BVF-in ümumi nizamnaməsindəki maddələrdə göstərilən ümumi müddəalar hər hansı bir ölkənin maliyyə sisteminin qurulması üçün çox yaxşı bir xəritədir. Lakin burada müəyyən məsələlər bizi düşündürməyə vadar edir. Bu əsasən kapital köçürmələri ilə bağlı məsələlərdir. Müəyyən alimlər və təşkilatlar o cümlədən BVF düşünür ki, dayanıqlı maliyyə sistemi üçün kapital hərəkətinə müəyyən istisna hallarından başqa heç bir məhdudiyət olmamalıdır. Digər tərəfdən müəyyən alimlər isə müasir şəraitdə bunun mümkün olmadığını və kapital hərəkətinə xüsusəndə kapital qaçışına və davamlı kapital axınına mütləq nəzarətin olmasının tərəfdarıdır. Bu mövzu ətrafında müəyyən təhlil apararaq öz fikrimizi qeyd edəcəyik.

BVF-in nizamnaməsində bizim mövzumuz ilə bağlı olan əsas maddə VI yəni “Kapital köçürmələri” maddəsidir. Bu maddənin 3-cü bəndi olan “Kapital köçürmələrinə nəzarət” bölməsində qeyd olunur ki:

“Üzv dövlətlər beynəlxalq kapital axınlarını tənzimləmək üçün zəruri olan nəzarəti tətbiq edə bilərlər, lakin heç bir üzv dövlətə bu cür nəzarəti cari əməliyyatların tənzimlənməsini məhdudlaşdıran və ya öhdəliklərin yerinə yetirilməsini başa çatdırmaq üçün pul köçürmələrini həddən artıq gecikdirən bir

şəkildə tətbiq etmək səlahiyyəti verilmir. Maddə VII, bənd 3 (b) və maddə XIV, bənd 2-də göstərilən hallar istisna olmaqla”³²

İlk öncə istisna hallarına nəzər salmaq. Bütöv bir araşdırmadan sonra bu maddələrdə qeyd olunan əsas məsələləri kompleksləşdirərək qeyd edəcəyik. Buradan yeni iki maddənin araşdırılması zəruriliyi ortaya çıxır. VII maddənin 3-cü bəndinin (b) hissəsində qeyd olunur ki:

“Yuxarıdakı (a) hissəsində yer alan rəsmi açıqlama, hər hansı bir üzv dövlətə, fondla məsləhətləşdikdən sonra, defisitli valyutalarda mübadilə azadlığına müvəqqəti məhdudiyətlər qoymaq səlahiyyətini verir. IV maddənin və C əlavəsinin müddəaları nəzərə alınmaqla, üzv dövlət bu məhdudiyətlərin mahiyyətini müəyyənləşdirmək üçün tam yurisdiksiyaya malikdir. Lakin bununla belə, defisitli valyutaya olan tələbi sözügedən üzv dövlətin təmin etdiyi və ya təklif etdiyi məhdudlaşdırmadan daha sərt səviyyədə olmayacaqdır. Şərtlər imkan verən kimi bu məhdudiyətlər zəiflədir və ya aradan qaldırılır.”³³

Burada da araşdırmalı olacağımız müəyyən məqamlar var. İlk öncə VII maddənin 3-cü bəndinin (b) hissəsində qeyd olunan öncə VII maddənin 3-cü bəndinin (a) hissəsini təhlil edək. Burada qeyd olunub ki:

“Üzv ölkənin valyutaya olan tələbinin, fondun bu valyutayı təmin etmək qabiliyyətini ciddi şəkildə təhdid etdiyi fonda

³² IMF Articles of Agreement, 2020: s. 20

³³ IMF Articles of Agreement, 2020: s. 22

aydın olarsa, fond bu maddənin 2-ci bəndinə uyğun olaraq bir hesabat verib verməməsindən asılı olmayaraq, rəsmi olaraq bu valyutayı defisitli elan edəcək. Bu andan etibarən, defisitli valyuta həcmi üzv dövlətlərin öhdəlik uçotu, ümumi beynəlxalq iqtisadi vəziyyət və məsələ ilə əlaqəli hər hansı digər mülahizələr nəzərə alınmaqla bölüşdürür”³⁴

Vurğulamaq lazımdır ki, VII maddənin 2-ci bəndi məhz defisitli valyutalara aiddir. Qeyd olunan IV maddə və C əlavəsi üzv dövlətlərin ümumi vəzifələri ilə bağlı məsələlərdir. C əlavəsi ümumi valyuta pariteti haqqında müddələri özündə ehtiva edir. Aşağıda qeyd olunanlar valyuta məzənnəsi öhdəlikləri başlıqlı IV maddə əsas bölmə başlıqlarıdır:

- Üzv dövlətlərin ümumi öhdəlikləri
- Ümumi valyuta rejimi
- Valyuta nəzarəti
- Valyuta pariteti
- Üzv dövlətin ərazilərindəki fərdi valyutalar³⁵

BVF-in VI maddəsi olan “Kapital köçürmələri” maddəsinin 3-cü bəndində yəni “Kapital köçürmələrinə nəzarət” bəndində qeyd olunan maddə VII, bənd 3 (b) hissəsini təhlil etdik. İndi isə VI maddənin 3-cü bəndində qeyd olunan digər istisna hala yəni XIV maddəyə nəzər salmaq.

³⁴ *İMF Articles of Agreement, 2020: s. 21*

³⁵ *Yenə orada s.5-7, 67-69*

“Keçid tənzimləmələri” başlıqlı XIV maddə 3 bənddən ibarətdir. İlk yəni 1-ci bənd “Fonda bildiriş” bəndidir ki, orada qeyd olunub:

“Hər bir üzv dövlət, bu maddənin 2-ci hissəsinin keçid tənzimləmələrindən faydalanmaq istədiyini və ya VIII maddənin 2, 3 və 4-cü bəndlərində göstərilən öhdəlikləri qəbul etmək istəyib-istəmədiyi barədə fondu xəbərdar edir. Keçid tənzimləmələrindən istifadə edən üzv dövlət yuxarıda göstərilən öhdəlikləri qəbul etməyə hazır olduqdan dərhal sonra fondu xəbərdar edəcəkdir.”³⁶

Bu məsələdə sualların yaranmaması üçün qeyd etmək lazımdır ki, VIII maddənin 2, 3 və 4-cü maddələrində cari ödənişlərdə məhdudiyətlərin qarşısını almaq məcburiyyəti, xarici valyutada diskriminasiya tətbiqetmələrindən qaçınmaq öhdəliyi və xaricdə saxlanılan valyutanın konvertasiya edilə bilməsi məsələləri öz əksini tapmışdır.³⁷

“Valyuta məhdudiyətləri” başlıqlı növbəti bənddə yəni XIV maddənin 2-ci bəndində qeyd olunur ki:

“Bu müddəa çərçivəsində keçid tənzimləmələrində istifadə etmək niyyətində olduğunu fonda bildirən üzv, bu sazişin digər maddələrinin müddəalarına baxmayaraq, mövcud beynəlxalq əməliyyatlar üçün ödənişlər və köçürmələrə dair məhdudiyətləri qoruyub saxlaya və dəyişən şərtlərə uyğunlaşa bilər. Eyni

³⁶ IMF Articles of Agreement, 2020: s. 38

³⁷ Yəni orada s. 23-24

zamanda, üzv dövlətlər valyuta siyasətində fondun məqsədlərini davamlı olaraq nəzərə alır və şərtlər yaranan kimi digər üzv dövlətlərlə birlikdə beynəlxalq ödəmələri asanlaşdıracaq və valyuta məzənnələri sisteminin sabitliyinə töhfə verəcək ticarət və maliyyə mexanizmlərini tətbiq etmək üçün bütün mümkün tədbirləri görürlər. Xüsusilə, üzv dövlətlər, bu məhdudiyyətlər olmadıqda, ödəniş balanslarını fondun ümumi qaynaqlarına girişlərini lazımsız bir şəkildə yükləməyərək tənzimləyə biləcəklərindən əmin ola bildikləri anda bu hissədə qorunan məhdudiyyətləri aradan qaldıracaqlar.”

Son olaraq “Fondun məhdudiyyətlərlə əlaqəli təməl tədbirləri” başlıqlı XIV maddənin 3-cü bəndinə nəzər salsaq görürük ki, bu bənddə qeyd olunur:

“Fond bu maddənin 2-ci hissəsinə əsasən qüvvədə olan məhdudiyyətlər barədə illik hesabatlar hazırlayır. Maddə VIII, Bölmə 2, 3 və 4-ə zidd olan hər hansı bir məhdudiyyət tətbiq etməyə davam edən hər bir üzv dövlət, onların gələcək tətbiqi üçün hər il fondla məsləhətləşmələr aparacaqdır. Fond, müstəsna hallarda bu cür işi zəruri hesab edərsə, hər hansı bir üzv dövlətə müəyyən bir məhdudiyyətin ləğvi və ya bu sazişin hər hansı digər maddəsinin müddəalarına zidd olan məhdudiyyətlərin ümumiyyətlə ləğvi üçün əlverişli şərtlərin yarandığı barədə bir bəyanat təqdim edə bilər. Üzv dövlətə bu cür bəyanatlara cavab vermək üçün kifayət qədər vaxt verilir. Fond bir üzv dövlətin fondun məqsədlərinə zidd olan məhdudiyyətləri davam etdirməkdə davam etdiyi qənaətinə

gəlsə, bu üzvə XXVI maddənin 2 (a) bəndində göstərilən məsələ tətbiq edilir”³⁸

Qeyd etmək lazımdır ki, XXVI maddənin 2 (a) bəndinə görə bir üzv bu müqaviləyə görə öhdəliklərindən heç birini yerinə yetirməzsə, fond həmin üzvü fondun ümumi mənbələrindən istifadə etmək hüququ olmayan üzv kimi elan edə bilər. ³⁹

İndi isə ümumi olaraq BVF-in kapital hərəkəti ilə bağlı fikirlərini ümumiləşdirək. Üzv dövlətlər beynəlxalq kapital axınlarını tənzimləmək üçün zəruri olan nəzarəti tətbiq edə bilirlər. Lakin bu nəzarət müəyyən hallar istisna olmaqla cari əməliyyatların tənzimlənməsini məhdudlaşdıran və ya öhdəliklərin yerinə yetirilməsini başa çatdırmaq üçün pul köçürmələrini həddən artıq gecikdirən bir şəkildə tətbiq edilməməlidir. Bu istisnalar aşağıdakılardır.

- Üzv dövlətlər ümumi öhdəlikləri, ümumi valyuta rejimi, valyuta nəzarəti, valyuta pariteti, üzv dövlətin ərazilərindəki fərdi valyutalar müddəalarını qəbul etmək şərti ilə defisitli valyutalarda mübadilə azadlığına müvəqqəti məhdudiyyətlər qoymaq səlahiyyətinə və bu məhdudiyyətlərin mahiyyətini müəyyənləşdirmək kontekstində tam yuridiksiyaya malikdirlər.

³⁸ *IMF Articles of Agreement, 2020: s. 38-39*

³⁹ *IMF Articles of Agreement, 2020: s. 56*

- Defisitli valyutaya olan tələbi üzv dövlətin təklif etdiyi məhdudlaşdırmadan daha sərt səviyyədə ola bilməz. Ən qısa zamanda şərtlər imkan verdiyi təqdirdə bu məhdudiyyətlər zəifləməli və ya aradan qaldırılmalıdır.
- Keçid tənzimləmələrində istifadə etmək niyyətində olduğunu fonda bildirən üzv, bu sazişin digər maddələrinin müddəalarına baxmayaraq, mövcud beynəlxalq əməliyyatlar üçün ödənişlər və köçürmələrə dair məhdudiyyətləri qoruyubsaxlaya və dəyişən şərtlərə uyğunlaşa bilər.

Eyni zamanda BVF üzv dövlətlərə cari ödənişlərdə məhdudiyyətlərin qarşısını almaq məcburiyyəti, xarici valyutada diskriminasiya tətbiqetmələrindən qaçınmaq öhdəliyi və xaricdə saxlanılan valyutanın konvertasiya edilə bilməsi məsələləri kimi müəyyən öhdəliklərdə qoymuşduq. Lakin bu məsələlər ilə bağlı məhdudiyyətlərin tətbiqi hər hansısa bir üzv dövlətdən tərəfindən baş tutarsa bu yalnız fondla məsləhətləşmə kontekstində baş tuta bilər.

Beləliklə, ilk baxışdan BVF-in kapital hərəkətinin tənzimlənməsinə məhdudiyyətlərə müəyyən istisnalar çərçivədə icazə verdiyi kimi görünsə də, bu istisnaların olduqca çoxşaxəli olması məsələni qəlizləşdirir. Bütövlükdə isə biz təhlil zamanı görə bilərik ki, BVF yalnız qısa müddətli məhdudiyyətlərə çoxlu istisnalar səviyyəsində icazə verir. Nəticə etibarilə deyə bilər ki, BVF ölkələrə uzunmüddətli

kapital tənzimlənməsinə birmənalı şəkildə izn vermir və bunun əksinə əleyhinə siyasət aparır.

İndi isə kapital hərəkətinin tənzimlənməsinin tərəfdarlarının nəzəriyyələrini dinləyək. İlk öncə qeyd etmək lazımdır ki, kapital hərəkətinin tənzimlənməsinin tərəfdarları kapital qaçışının və davamlı kapital axının ölkə iqtisadiyyatında ciddi problemlər yaratdığı üçün kapital qaçışına məhdudiyətlərin birmənalı olaraq tətbiq edilməsinin leyhinədirlər.

L.M.Qriqoryev və A.E.Kosaryev kapital qaçışının bir çox mənfi cəhətlərini göstərmişlər. Onlara görə kapitalın bir hissəsinin xaricə daşınması özündə likvid aktivlərin daşınmasını da ehtiva edir ki, bu da öz növbəsində müəyyən vergilərdən yayınma və hesablaşmaların xaricdə yaranması imkanı deməkdir. Nəticə etibarilə ölkə daxilindəki müəssisələr arasındakı ödənişlər xarici aktivlərdən istifadə edilərək qarşılıqlı hesablaşmalarla qismən kompensasiya olunur. Alimlərin fikirlərinə görə bu münasibətdə kapital qaçışı, aktivlərin bir hissəsinin ölkənin bank sistemi xaricinə ixrac edilməsidir. Vəsaitlər dünya bank sistemində qalır və təyinatı üzrə istifadə olunur. Lakin, bu zaman vəsaitlər milli nəzarətin xaricində qalır. Bu, əlbəttə ki, federal qurumların tənzimləmə rolunu, idarəetməni və makro sabitləşdirmə proqramlarının təsirini zəiflədir. Sərbəst ticarətin əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırılması və ya şirkətlərin özündə birbaşa nəzarətin tətbiqi olmadan kapital üçün deyil, tədiyyə balansının cari maddələri üçün kapital qaçışına qarşı təsirli bir

qorunma sisteminin yaradılması praktik olaraq qeyri-mümkündür. Kapital qaçışına qarşı effektiv olmaq məqsədilə məhdudiyətlər ciddi nəzarət altında tətbiq edilməli və iqtisadi siyasətdə zəruri islahatlar və dəyişikliklərlə müşayiət olunan kifayət qədər geniş əməliyyatları əhatə etməlidir.⁴⁰

İ.B.Kotovaya, A.İ.Zolotovaya və A.V.Aqapovaya görə kapital qaçışına qarşı əgər heç bir tədbir görülməz isə ölkələri aşağıdakı problemlər gözləyir.

- Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinə təhdidlər;
- Bank sisteminin likvidliyi ilə bağlı problemlər;
- Milli iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun olmaması;
- Büdcə kəsiri (vergi və rüsumlar çatışmazlığı);
- Kölgə iqtisadiyyatının inkişafı və s.

Alimlər düşünür ki, kapital qaçışı kimi bir fenomenlə mübarizə üçün valyuta əməliyyatlarının kifayət qədər böyük siyasısının məhdudlaşdırılması olmalı və bunlar ciddi nəzarət altında aparılmalıdır. Üstəlik, bu cür məhdudiyətlər müvafiq iqtisadi islahatlar və ölkədə əlverişli investisiya mühitinin qorunması ilə müşayiət olunmalıdır.⁴¹

İ.S.Vinnikova, Y.A.Kuznetsova və A.P.Bindyukova da digər həmkarları ilə eyni fikirdədirlər. Alimlər düşünür ki, milli iqtisadiyyat üçün kapital qaçışı zərərli və mənfi bir hadisədir. Bu qaçışı məhdudlaşdıran tədbirlər nəzərdən keçirilməlidir. Əvvəla, problemi həll edərkən valyuta və

⁴⁰ Григорьев Л.М., Косарев А.Е., 2000: с. 457, 471-472

⁴¹ Котова И.Б., Золотова А.И. и Агапова А.В., 2020: с. 23-24, 26

maliyyə qanunvericiliyini inkişaf etdirmək lazımdır. Bu işin valyuta əməliyyatları üzərində ciddi maliyyə nəzarəti köməyi ilə aparılması və vəsaitlərin məcburi rezervləşdirilməsi tələbinə nəzarətin gücləndirilməsi tələb edilməlidir.⁴²

Kalim Siddiqui məsələyə bir az fərqli aspektdən baxsa da o da kapital kontrolunun tərəfdarıdır. Siddiqui araşdırmasında qeyd edir ki, maliyyə liberallaşdırması beynəlxalq kapitalı gücləndirir və bütün səlahiyyətləri mərkəzi banklara verərək hökumətlər pul siyasətinə və məzənnəyə çox az nəzarət edirlər. Hakimiyyətin güclənməsi beynəlxalq maliyyə qurumlarına nəzarət edən bürokratların və maliyyəçilərin əlinə keçir. İnkişaf etməkdə olan ölkələri maliyyə qloballaşması ilə əlaqəli dəyişkənlikdən qorumaq üçün müəyyən dərəcədə kapital nəzarətinin tələb olunduğu güman edilir. Beynəlxalq kapitalla inteqrasiya olunan iqtisadiyyatlar kapital və valyuta məzənnələri üzərində heç bir nəzarət olmadığı zaman xarici qüvvələrin təsirinə məruz qala bilərlər. Şübhə yoxdur ki, belə şəraitdə kapital nəzarəti inkişaf etməkdə olan ölkələrdə kapital axınlarına nəzarət etmək və iqtisadi sabitliyi və davamlı böyüməni qorumaq üçün faydalı bir vasitə kimi görünür.⁴³

Valerio Nispi Landi və Alessandro Schiavone də məsələyə maraqlı prizmadan yanaşaraq kapital nəzarətinin böhran dönməindən sonra mütləq olduğunu qeyd edirlər.

⁴² Винникова И.С., Кузнецова Е.А. və Биндюкова А.П., 2019: s. 103

⁴³ Siddiqui K., 2017: s. 17

Onlar öz əsərlərində qeyd edirlər ki, siyasi iqtisad baxımından iqtisadiyyat böhrandan çıxdıqda kapital axınının sərbəstləşdirilməsinin təşviq olunacağı ehtimal olunur. Lakin, böyümə sürətləndikcə kapital axını arzuolunmaz hala gələ bilər və bu da milli valyutanın bahalaşmasına və aktiv qiymətlərinin artmasına gətirib çıxarır. Bu da nəticə etibarilə yenidən kapital nəzarətinin tətbiq olunmasını dəstəkləyən amildir. Həmçinin alimlər öz elmi əsərinin nəticəsində qeyd edirlər ki, inkişaf etmiş ölkələrdə kapital çıxışına tətbiq olunan məhdudiyətlər kapital çıxışını və kapital qaçışını əhəmiyyətli dərəcədə azaldır.⁴⁴

A.V.Bojeçkova və başqalarına görə kapitalla qoyulan nəzarət müxtəlif motivlər əsasında baş verir. Alimlərin fikirlərinə görə kapital axınlarına qoyulan nəzarətin əsas səbəblərindən biri də volatil daxil olan və çıxan kapital axınları qarşısında milli maliyyə sisteminin sabitliyini qorumaq istəyidir.⁴⁵

BVF-in tövsiyələrini qəbul edən ölkələrin iqtisadiyyatlarının inkişaf tempi həmin tövsiyələrə əks olaraq öz müstəqil siyasətini həyata keçirən dövlətlərdən təqribən 2 dəfə aşağıdır. Eyni zamanda alimin fikrinə görə qərb institutlarının tövsiyələrini qəbul edən ölkələrdə sosial bərabərsizliyin sürəti artmaqda paralel olaraq iqtisadi inkişafın tempi isə azaltmaqdadır.⁴⁶

⁴⁴ Landi V.N., Schiavone A., 2018: s. 2, 30

⁴⁵ Божечкова А.В. və başqaları, 2017: s. 14

⁴⁶ Məmmədov E.Y., 2020

Qeyd etmək lazımdır ki, dünyada baş verən iqtisadi böhranlar zəminində artıq BVF-də kapital axınına müəyyən dərəcədə nəzarətə icazə verir. Belə ki, sərbəst kapital hərəkətliliyinin tarixən güclü bir tərəfdarı olan BVF, 2012-ci ildə öz institusional perspektivini dəyişdirdi. BVF bu siyasətə daha açıq münasibət bildirərək kapital nəzarətinin məhdud istifadəsini təsdiqləyən rəsmi bir açıqlama verdi.⁴⁷

Bu məsələlər ilə bağlı bizim də müəyyən fikirlərimiz vardır. Biz də kapital hərəkətinin tənzimlənməsinin və bununla bağlı müəyyən məhdudiyətlərin qoyulmasının tərəfdarıyıq. Qeyd olunan bütün hadisələrdən əlavə biz düşünürük ki, bu tənzimlənmələr müəyyən maliyyə spekulyasiyalarının ölkələrin milli maliyyə sisteminə ciddi zərər vurmaması üçün tətbiq edilməlidir. Bunu təsdiq etmək üçün bir misala nəzər salaq.

Fərz edək ki, Amerikalı bir sahibkar 1.000.000 dollar kredit götürür. Amerikan vətəndaşı olduğu üçün kreditin faiz dərəcəsi də az olacaqdır. Fərz edək ki, bu göstərici 10 faizdir. Həmən sahibkar Çin bazarına daxil olur və əlindəki 1.000.000 dolları yuana çevirir. Misalımızın hesabının rahat olması üçün 1 dolları 1 yuana bərabər edək. Sahibkar 1.000.000 dolları 1.000.000 yuana dəyişdikdən sonra ölkədə yuana tələb artır və yuanın kursu qalxır. Bu səbəbdən fərz edək ki, 1 dolların 0.50 yuana bərabər olur. Nəticə etibarilə sahibkar əlindəki

⁴⁷ *Rebucci A., Ma C., 2019: s. 2; Alfaro L., Chari A. və Kanczuk F., 2017: s. 1*

1.000.000 yuanı dollara çevirir və 2.000.000 dollar əldə edir. Öz ölkəsindəki krediti faizi ilə ödəyərək 900.000 dollar xalis gəlirə sahib olur. Məhz belə hadisələr hər iki ölkənin milli maliyyə sistemində ciddi zərbələr vurduğundan biz də kapital hərəkətinin tənzimlənməsinin tərəfdarıyıq. Dünyada bu siyasəti tətbiq edərək ciddi uğur qazanan ölkələr vardır ki, onlardan ən başda gələn Çindir. Bununla bağlı tədqiqatımızın növbəti hissələrində ətraflı danışacağıq.

1.3. Makro səviyyədə maliyyə sisteminin inkişafının beynəlxalq təcrübəsi: müqayisəli təhlil

Maliyyə sistemi ölkə iqtisadiyyatının aparıcı qüvvələrindən biridir. Dünya təcrübəsinə nəzər salsaq görərik ki, maliyyə sisteminin inkişafında əsasən iki model mövcuddur. Bunlardan biri bazar əsaslı yəni Anqlo-sakson digəri isə bank əsaslı yəni Kontinental maliyyə sistemidir. Tədqiqatımızın bu hissəsində qeyd etdiyimiz maliyyə modellərini müqayisəli təhlil edərək, Asiya ölkələrinin o cümlədən tədqiqatımızın əsas ölkəsi olan Çinin də hansı maliyyə sistemində məxsus olduğunu təyin etməyə çalışacağıq.

Anqlo-sakson maliyyə sistemi ilk növbədə yaxşı inkişaf etmiş birja ilə xarakterizə olunur. Bu modelin əsas nümayəndələri ABŞ və Böyük Britaniyadır. Təsadüfi deyildir

ki, bu ölkələr dünyanın ən böyük birjalarının yerləşdiyi yəni Nyu York və London birjalarının yerləşdiyi ölkələrdir. Buna görə də bu ölkələrdə pensiya fondları, sığorta şirkətləri və investisiya bankları kimi maliyyə qurumları çox yaxşı inkişaf etmişdir. Ümumiyyətlə Anqlo-sakson maliyyə sistemi yaxşı inkişaf etmiş birjalar ilə yanaşı olaraq güclü investisiya bankları və brokerləri ilə xarakterizə olunur. Beləliklə, Anqlo-sakson maliyyə modelində əsas maliyyə mənbələri qeyri-bank sektorunda cəmlənmişdir. Klassik bank sektoru bu modeldə açıq şəkildə ikinci dərəcəli planda olmaqla yanaşı maliyyə sistemindəki ümumi payı təxminən 25% təşkil edir.

Kontinental maliyyə sistemi isə Anqlo-sakson maliyyə sistemindən tamamilə fərqli bir quruluşa malikdir. Bu maliyyə sisteminin əsas elementi məhz klassik banklardır. Kontinental maliyyə modelinin əsas nümayəndələri Almaniya, Avstriya, Fransa, Skandinaviya ölkələridir. Burada banklar iqtisadi subyektlər üçün əsas maliyyə mənbəyidir. Onların maliyyə sektorundakı payı 70 – 75%-dir. Burada Anqlo-sakson maliyyə sisteminə aid olan ölkələrlə müqayisədə müxtəlif investisiya və digər maliyyə qurumları yaxşı inkişaf etməmişdir. Eyni zamanda bu ölkələrdə birja nisbətən zəifdir. Nəticədə əsas maliyyə mənbələri banklar tərəfindən tənzimlənir. Məhz buna görə də bu maliyyə sistemlərini bəzən də bazar yönümlü və bank yönümlü maliyyə sistemi olaraq da iki yerə bölürlər.⁴⁸

⁴⁸ *Бирюков И.Н., 2014: с. 99; Belotelova N. və başqaları, 2015: с. 628*

1990-cı illərin ortalarında, ABŞ və Almaniya müvafiq olaraq Anqlo-sakson və Kontinental maliyyə modellərinin iki əsas prototipinə çevrildi. ABŞ-dakı korporativ kreditlərin yalnız 16% -i banklardan, xarici maliyyələşdirmələrin isə 49%-i istiqrazlar və ticari sənədlər kimi qiymətli kağızlar hesabına təmin edilmişdir. Almaniyada isə mənzərə tamamilə əksinə idi. Almaniyada korporativ kreditlərin 80%-i banklarla, 10%-i isə qiymətli kağızlarla təmin edilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, 1990-cı illərin birinci yarısında Amerika şirkətləri hər il Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM) 1,2%-i həcmində səhmlər buraxırdılar. Digər tərəfdən, Almaniya şirkətləri ÜDM-in yalnız 0,04%-i həcmində səhm buraxdılar. Üstəlik, 1995-ci ildə Almaniyada 1 milyon insana 0,08 ilkin kütləvi təklif, ABŞ-da isə 1 milyon insana 3,11 ilkin kütləvi təklif mövcud idi. Bu makroiqtisadi fərqlər bu ölkələrin hər birindəki böyük və kiçik şirkətlərin fərdi maliyyələşdirmə mədəniyyətini də göstərən başlıca amillərdəndir.⁴⁹

Əgər hər iki maliyyə sistemini müqayisə etsək görərik ki, son onilliklərə qədər bu maliyyə sistemləri arasında Anqlo-sakson maliyyə sistemi üstünlük təşkil edirdi. Bu qüdrətin əsas səbəbi dolların ehtiyat valyuta olmasına söykənir. Dolların ehtiyat valyuta olması faktiki olaraq iqtisadi münasibətlərdə mərkəzi ofisləri ABŞ-da yerləşən transmilli şirkətlərə böyük üstünlüklər vəd edir. Ona görə də,

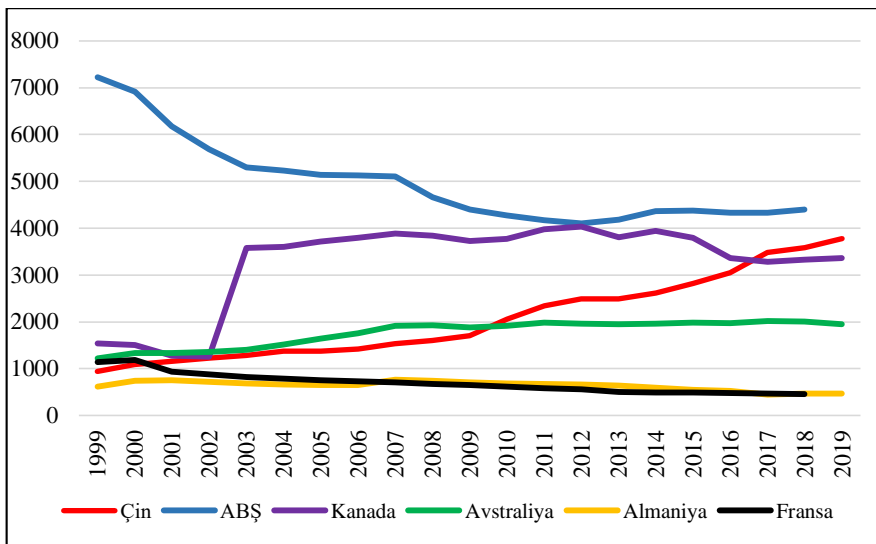
⁴⁹ Zogning F., 2017: s. 46

Kontinental maliyyə sisteminin mövcud olduğu Avropa ölkələrindən fərqli olaraq həmin şirkətlər dolların emissiya mərkəzinə çox böyük çıxış imkanlarına malikdirlər. Bu mərkəzə çıxış isə həmin şirkətlərə bütün dünya iqtisadiyyatına çıxış və dünya iqtisadiyyatında hegemonluq statusu əldə etməyə imkan verirdi.⁵⁰

Məhz bu səbəbdən Anqlo-sakson maliyyə sisteminin mövcud olduğu ölkələrdə biznes subyektləri xüsusəndə şirkətlərin sayı Kontinental maliyyə sisteminin mövcud olduğu ölkələrdən daha çoxdur. Şirkətlərin sayının çox olması isə iqtisadi fəallığın artımı və maliyyə sisteminin o cümlədən maliyyə bazarlarının inkişafını şərtləndirən magistral istiqamətlərdəndir. Maliyyə bazarlarının inkişafı isə öz növbəsində istiqraz bazarının inkişafına gətirib çıxarır ki, bu da Anqlo-sakson ölkələrində güclü maliyyə bazarının, fond birjasının və istiqraz bazarının olmasını sübut edən əsas faktordur. Məsələn ümumi kompleksləşdirsək burada zəncirvari bir hadisə yaranır. Yəni ilk öncə dolların valyuta ehtiyatı olur, daha sonra dolların emissiya mərkəzinə daha yaxın olmaq və müəyyən üstünlüklər əldə etmək üçün Anqlo-sakson ölkələrində xüsusəndə ABŞ-da çoxlu sayda şirkətlər yaranır. Şirkətlərin yaranması ölkədə maliyyə sisteminin o cümlədən maliyyə bazarlarının inkişafını şərtləndirir. Nəticə etibarilə Anqlo-sakson maliyyə modelinin mövcud olduğu

⁵⁰ *Məmmədov E.Y., 2018.*

ölkələr güclü maliyyə bazarları o cümlədən birja və istiqraz bazarları ilə xarakterizə olunur.

Qrafik 1. Müəyyən ölkələr üzrə yerli şirkətlərin ümumi sayı

Mənbə: Dünya Bankı (<https://data.worldbank.org/indicator/CM.MKT.LDOM.NO>)

İlk öncə qeyd etmək lazımdır ki, Qrafik 1-də 20 illik zaman kəsimində yəni 1999-2019-cu illər ərzində müəyyən qrup ölkələrdəki şirkət sayı göstərilmişdir. ABŞ və Fransada 2019-cu il üçün şirkət sayı bəlli olmadığı üçün biz həmin ölkələr üçün son il olaraq 2018-ci ilin göstəricilərindən istifadə etmişik.

Beləliklə, qrafikdəndə göründüyü kimi Anqlo-sakson maliyyə modelinə sahib olan ölkələrdə yəni ABŞ, Avstraliya və Kanadada Kontinental maliyyə modelinə sahib olan ölkələrə yəni Almaniya və Fransaya nisbətə şirkətlərin sayı

çoxdur. Belə ki, ABŞ-da 2018-ci ildə 4397, Kanada və Avstraliyada isə 2019-cu ildə müvafiq olaraq 3358 və 1952 yerli şirkət mövcud olmuşdur. Almaniyada 2019-cu ildə 470, Fransada isə 2018-ci ildə 457 yerli şirkət fəaliyyət göstərmişdir. Bu bir daha öncə qeyd etdiyimiz məsələni yəni dünyada ehtiyat valyuta rolunu oynayan dolların emissiya mərkəzinə daha yaxın yerləşmək üçün həmin ölkələrdə tez bir zamanda çoxlu sayda şirkətlərin yaranmasını, bu şirkətlərin yaranması sayəsində ölkədəki maliyyə bazarının xüsusən də istiqraz bazarının inkişaf etməsini nəticə etibarilə Anqlo-sakson modelin güclü birja və istiqraz bazarı ilə xarakterizə olunmasını sübut edir.

Bu qrafikdə daha bir maraqlı məsələ isə Çindir. Belə ki, qrafikə fikir versək görürük ki, 20 illik zaman kəsimində ABŞ, Avstraliya, Kanadada, Almaniya və Fransada şirkətlərin sayında azalma olmasına baxmayaraq Çində kəskin artım müşahidə olunur. Çində bu qədər kəskin artımın səbəbi çox maraqlı bir faktordur. Çin konkret olaraq Anqlo-sakson maliyyə modeli ölkələri kimi yalnız birja və maliyyə bazarını və yaxud Kontinental maliyyə modeli ölkələr kimi yalnız klassik bankları inkişaf etdirməmişdir. Çin hər iki modeldən istifadə etmişdir yəni həm maliyyə bazarlarını həm də bank sektorunu güclü şəkildə inkişaf etdirmişdir.

Cədvəl 1-də ümumi aktivlərin sayına görə dünyanın ən böyük 5 bankı göstərilmişdir ki, bu banklardan 4-ü Çinin 1-i isə Yaponiyanın payına düşür. Bu isə bir daha Çində bank

sisteminin də yüksək səviyyədə inkişaf etməsini sübut edir. Ümumiyyətlə Qarışıq Şərq maliyyə sisteminin Çin modelinin uğuru bir neçə mərhələ ilə izah olunur.

Cədvəl 1. 2019-cu il üçün dünyanın 5 ən böyük bankı

Ranq	Bankın adı	Ölkə	Ümumi aktivlərin dəyəri milyard ABŞ dolları ilə
1.	Çin Sənaye və Kommersiya Bankı	Çin	4,324.27
2.	Çin İnşaat Bankı	Çin	3,653.11
3.	Çin Kənd Təsərrüfatı Bankı	Çin	3,572.98
4.	Çin Bankı	Çin	3,270.15
5.	Mitsubişi Maliyyə Qrupu	Yaponiya	2,892.97

Mənbə: INTELLIGENCE, S&P. MARKET.

<https://www.spglobal.com/marketintelligence/en/news-insights/latest-news-headlines/the-world-s-100-largest-banks-2020-57854079>

Çin hökuməti ilkin mərhələdə əlverişli biznes mühiti yaradaraq müəyyən şirkətləri ölkəyə dəvət edir və maliyyə bazarını inkişaf etdirir. Eyni zamanda güclü və dayanıqlı bank sistemini qurur. Bu gün Qlobal Maliyyə Mərkəzləri İndeksində nəzər salsaq görərik ki, dünyanın ən böyük 10 maliyyə mərkəzi sıralamasında Çinin üç nəhəng maliyyə mərkəzlərindən olan Şanxay, Pekin və Şençjendə vardır.⁵¹

Nəticə etibarilə özündə Anqlo-sakson və Kontinental maliyyə modelinin spesifikasiyasını ehtiva edən maliyyə sisteminin yeni modeli olan Qarışıq və ya başqa sözlə Şərq

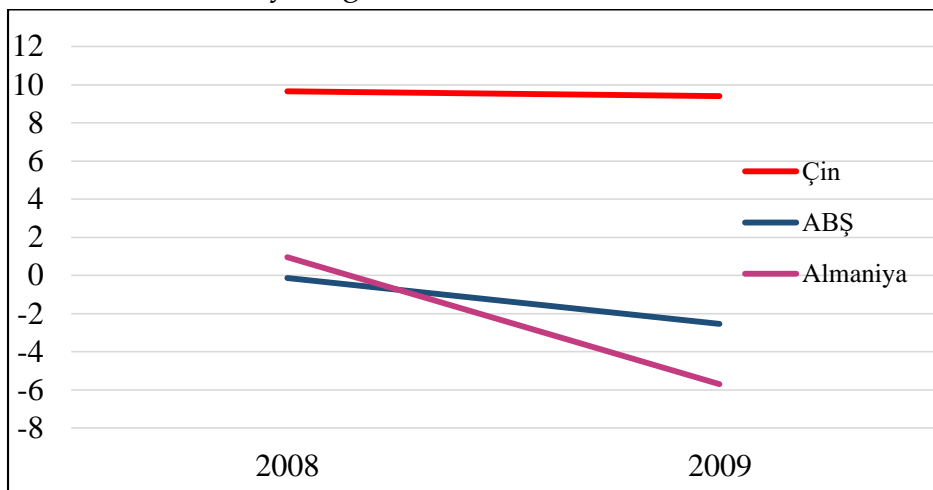
⁵¹ *The Global Financial Centres Index, 2020: s. 4*

modeli yaranır. Bu model qısa bir zamanda uğur qazandığı üçün digər şirkətlərin də diqqətini çəkir. Bu səbəbdən ölkəyə gələn şirkətlərin sayı artır və bu da öz növbəsində ölkədəki iqtisadi artıma təkan verən başlıca faktorlardan biri olur. Ümumiyyətlə mürəkkəblik hər zaman dayanıqlılığın əsasını təmin edən istiqamətlərdəndir. İqtisadi model və maliyyə sistemi nə qədər mürəkkəb olarsa o qədər daha güclü iqtisadi immun sisteminə malik olur.

Anqlo-sakson modeli hal-hazırda ciddi problemlər yaşayır. Qeyd etdiyimiz kimi, dünyanın ehtiyat valyutası olan dolların emissiya mərkəzinə yaxın olmaq məqsədilə Anqlo-sakson modelinin məşhur nümayəndəsi sayılan ABŞ-da şirkətlərin sayının artması, təbii ki, maliyyə sistemini təkmilləşdirir. Lakin nəticədə maliyyə sistemi çox böyüyür və hipertrofik bir vəziyyət alır. Bu hipertrofiya isə güclü bank sistemi olmadığından qeyri-tarazlıq yaradaraq ölkə iqtisadiyyatına ciddi ziyan vura bilər.

Kontinental modelinin çatışmayan cəhəti isə bu sistemin yalnız klassik banklara fokuslanmasıdır. Bu fokuslanma maliyyə bazarlarının təkmilləşdirilməsində mövcud olan baryerlərdən biridir. Ümumiyyətlə konkret hər hansısa bir sistemə köklənmək bir o qədər də doğru deyil. Hər bir ölkənin dünyada baş verən müəyyən mənfi hadisələrə qarşı immuniteti yəni adaptiv bir mexanizmi olmalıdır. Adaptiv mexanizm isə adətən konkret bir formaya söykənən modellərdə bir o qədər də güclü olur. Bununla bağlı dünyada baş

verən müəyyən misallara baxaq. 2008-ci ildə Qlobal Maliyyə Böhranı ABŞ-da bank və ipoteka sisteminin çöküşü ilə başladı. Növbəti etap da isə Avropa ölkələrinə sıçradı. Hər iki maliyyə sisteminə mənsub ölkələr ciddi ziyan çəkdilər. Qarışıq modelin ən məşhur nümayəndəsi olan Çin isə demək olar ki, Qlobal Maliyyə Böhranı zamanı heç bir ziyan çəkmədi. Belə ki, hər üç modelinin ən məşhur nümayəndlərinin böhran illəri üzrə ÜDM-nin artım tempini əks etdirən Qrafik 2-dən də bu məsələni daha aydın görə bilərik.

Qrafik 2. ABŞ, Almaniya və Çinin Qlobal Maliyyə Böhranı illərindəki ÜDM-nin artım tempi (faiz ilə)

Mənbə: Dünya Bankı <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>

Qrafik 2-yə nəzər salsaq görərik ki, ABŞ, Almaniya və Çinin 2008-ci ildə ÜDM-nin artım tempi müvafiq olaraq -0.137, 0.962 və 9.654 faiz, 2009-cu ildə isə ABŞ, Almaniya və Çinin ÜDM-nin artım tempi müvafiq olaraq -2.537, -5.697 və

9.4 faiz olmuşdur. Bu bir daha onu sübut edir ki, Çinin mənsub olduğu maliyyə sistemin Qarışıq modeli ən uğurlu maliyyə modelidir. Qeyd etmək lazımdır ki, Qarışıq model dünyada baş verən müəyyən mənfəət hadisələrə qarşı güclü immun sistemi olan bir maliyyə modelidir.

Çinin Qarışıq maliyyə modeli digər ölkələr üçün də bir təcrübə forması olmuşdur. Bu ölkələr arasında Dörd Asiya pənlənglərindən biri olan Sinqapur göstərə bilərik. Belə ki, Sinqapurda Sinqapur Birjası və Sinqapur Almaz Birjası fəaliyyət göstərməkdədir. Sinqapur birjasının 744 şirkət fəaliyyət göstərir ki, bu şirkətlərin bazar kapitallaşması təxminən 705 milyard dollardır. Eyni zamanda 2016-cı ildə Sinqapurun ÜDM-ində Bank aktivləri 156.76% olmuşdur ki, bu da öz növbəsində müəyyən dərəcə Sinqapurun Çin təcrübəsindən uğurlu şəkildə bəhrələndiyini göstərir.⁵²

Digər bir uğurlu model isə təbii ki, Yaponiyadır. Yaponiyada da həm güclü maliyyə bazarı həm də dayanıqlı bank sistemi mövcuddur. Yuxarıda qeyd etdiyimiz məsələlər çərçivəsində Yaponiyayı analiz etsək görərik ki, Yaponiyada fəaliyyət göstərən yerli şirkətlərin sayı 3704-dür.⁵³

Eyni zamanda Cədvəl 1-də göründüyü kimi dünyanın ən böyük 5 bankından biri də məhz Yaponiyada baş ofisi yerləşən və ümumi aktiv həcmi 2,892.97 ABŞ dolları olan Mitsubişi Maliyyə Qrupudur. Bu da öz növbəsində Şərq

⁵² Əzimzadə A.C, Hüseynli C.R., 2019: s. 184

⁵³ Dünya Bankı <https://data.worldbank.org/indicator/CM.MKT.LDOM.NO>

maliyyə modelinin uğurunu göstərən başlıca amillərdəndir. Nəticə etibarilə deyə bilərik ki, araşdırmamıza görə ən uğurlu və dünyadakı böhranlara qarşı ən güclü immun sistemli maliyyə modeli məhz əsas nümayəndəsinin Çin olduğu Qarışıq-Şərq modelidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bundan əlavə maliyyə sisteminin əsas komponentlərindən biri olan büdcə sisteminin də ölkələr üzrə özünə məxsus bir spesifikasiyası vardır. Tədqiqatımızın bu hissəsində büdcə sistemlərindəki fərqləri vurğulamaq istərdik. Ümumiyyətlə büdcə sisteminin quruluşu dövlət quruluşundan asılıdır.

Finlandiya, İspaniya, İtaliya, İsveç, Fransa, Böyük Britaniya, Danimarka, İrlandiya, Lixtenşteyn, Lüksemburq, Bolqarıstan, Norveç, Polşa, Rumıniya, Serbiya, Slovakiya, Sloveniya, Xorvatiya, Çernoqoriya, Çexiya, Yaponiya, Çin eyni zamanda Rusiya istisna olmaqla keçmiş SSRİ-nin bütün respublikaları kimi unitar quruluşlu ölkələrdə büdcə sistemi mərkəzi hökumətin büdcəsi və çoxsaylı yerli büdcələr olmaqla iki yerə bölünür.

Avstraliya, Avstriya, Belçika, Almaniya Federativ Respublikası, Kanada, Portuqaliya, Rusiya Federasiyası, ABŞ, İsveçrə və digər federal quruluşlu ölkələrdə büdcə sistemi federal büdcə, federasiya üzvlərinin yəni ştat və vilayətlərin büdcələri və yerli büdcələr olmaqla üç yerə ayrılır.⁵⁴

⁵⁴ Старкова О.Я., 2017: с. 44

Burada əsas məsələ federasiya üzvlərinin büdcələri ilə yerli büdcələri qarışdırmamaqdır. Federasiya üzvlərinin büdcələri dövlətin müəyyən vəzifə və islahatlarını yerinə yetirmək məqsədilə yaranmış bir regional büdcədir. Yerli büdcələr isə yerli özünüidarəetmə orqanlarına aid əsasən yerli vergilər sayəsində formalaşan bir büdcədir.

Bu bölmədə maliyyə sisteminin formalaşmasının və inkişafının metodoloji təminatı analiz olundu. Eyni zamanda bu bölmədə maliyyə sisteminin dayanıqlılığının təminatına metodik tətbiqləri tədqiq edərək, makro səviyyədə maliyyə sisteminin inkişafının beynəlxalq təcrübəsini müqayisəli təhlil etdik və təbii ki, müəyyən nəticələrə gəldik. Tədqiqatımızın növbəti hissəsində tədqiqat işimizin əsasını təşkil edəcək Çinin maliyyə sistemi kompleks analiz ediləcəkdir.

BÖLMƏ 2:

ÇİN XALQ RESPUBLİKASININ MALİYYƏ SİSTEMİNİN TARAZLIĞINI TƏMİN EDƏN FUNDAMENTAL AMİLLƏRƏ KONSEPTUAL BAXIŞ

2.1 Çin Xalq Respublikasında XX əsrin sonunda formalaşan sosial-iqtisadi və ictimai müstəvilərdə yeni milli idarəetmə mexanizmləri

XX əsrin 70-ci illərindən Çində sosial-iqtisadi və ictimai müstəvilərdə yeni milli idarəetmə mexanizmlərinin təməlləri qoyulmağa başladı. Bu dönmə qədər Çin çox ciddi iqtisadi problemlərin astanasında idi. Belə ki, yeni müstəqillik qazanaraq müharibədən çıxan Çin iqtisadi cəhətdən olduqca zəif idi. Çindəki mövcud iqtisadi problemləri həll etmək üçün ölkə rəhbəri Mao Tszedun müəyyən iqtisadi strategiyaların hazırlanması eyni zamanda problemlərin aradan qaldırılması üçün labüd olan iqtisadi islahatların yaradılması məsələlərini ölkə siyasətinin prioritet istiqaməti kimi təyin etdi. Qeyd olunan iqtisadi strategiyalara “Böyük sıçrayış” adı verildi. İlk illərdə “Böyük sıçrayış” ölkə iqtisadiyyatına müəyyən dərəcədə fayda versə də növbəti illərdə bu strategiyanın fiaskoya uğraması bütövlükdə Çində makroiqtisadi stabilliyinin formalaşmaması ilə nəticələndi. Bu uğursuzluğun təbii ki, müəyyən faktorları vardır. Onlardan ən əsası isə iqtisadi azadlıqların hələ də kifayət qədər inkişaf etməməsi idi.

Digər tərəfdən isə Mao dönəminin bəzi islahatları özünəməxsusluğu ilə seçilir. Bunlardan ən başlıcası “Sərçələrin məhv edilməsi” siyasətidir. Bu siyasət tarixin ən qeyri adi ərzaq

təhlükəsizliyi siyasəti idi. Qısa şəkildə bu məsələyə toxunmaq istərdik. Ərzaq təhlükəsizliyi makroiqtisadi stabilliyi şərtləndirən magistral istiqamətlərdəndir. Qeyd etmək lazımdır ki, Çin dünyada əhali sayına görə I yerdə olan ölkədir. Bu səbəbdən ölkədə ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək olduqca çətindir. Ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək üçün şübhəsiz ki, ölkənin ciddi həcmdə taxıl ehtiyatları olmalıdır. Buna görə də ölkədə taxıl ehtiyatının artırılması üçün müəyyən siyasət yaradıldı. Lakin bu siyasət öz spesifikasiyası ilə bu günə qədər verilən qərarlardan tamamilə fərqlənir. Belə ki, bu siyasətin əsasında sərçələrin məhv edilməsi dayanır. Çin alimləri düşündülər ki, sərçələr çox külli miqdarda taxıl sahələrinə ziyan verir. Bu səbəbdən onların məhv edilməsi taxıl ehtiyatlarının artmasına səbəb olacaqdır. Nəticə etibarilə Çində kütləvi surətdə sərçələrin məhv edilməsinə başlandı. İlk illərdə taxıl həcmində ciddi artımlar olsa da növbəti illərdə taxıl ehtiyatları olduqca aşağı səviyyəyə endi. Bunun səbəbi isə ziyanverici həşəratlar idi. Sərçələr yalnız taxılları deyil ziyanverici həşəratları da məhv edildiklərini alimlər nəzərə almadığı üçün “Sərçələrin məhv edilməsi” strategiyası ciddi anti effekt yaratdı. Nəticə etibarilə Çin 1958-1961-ci illərdə “Böyük aclıqla” üzləşdi.⁵⁵

Mao Tzedundan sonra Den Syaopin Çinin iqtisadi intibah modelini yaratmışdır. Den Syaopindən sonrakı

⁵⁵ Qəribli E.A., Əzimzadə A.C. 2018

rəhbərlər də bu intibah modelini inkişaf etdirmişdirlər ki, bu da öz növbəsində bütövlükdə Çin iqtisadi inkişaf modelinin formalaşması ilə nəticələnmişdir. Bu səbəbdən Den Syaopinin Çinin iqtisadi inkişaf tarixində xüsusi bir rolu vardır.

Çində bazar islahatlarına özünəməxsus bir keçid taktikası seçilmişdi. Bu keçid taktikasının əsasında yüksək ehtiyat, islahatların eksperimental tətbiqi dayanırdı.⁵⁶

“Daş axtaraq çaydan keçmək” kimi adlandırılan bu strategiya daha sonra Çində tətbiq ediləcək bütün islahatların effektivliyinin artırılmasının başlıca istiqamətlərindən olmuşdur. 1978-ci ildə ÇXR Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsinin 3-cü Plenumunda hazırlanmış və təsdiqlənmiş bazara keçid strategiyası aşağıdakı müddəalardan ibarət idi:

- Ailə müqaviləsi əkinçiliyi – kənd təsərrüfatında uzun müddət istehsal fəaliyyətinin əsas forması. Fərdi və kollektiv idarəetməni birləşdirən kollektiv iqtisadiyyatın iki mərhələli quruluşunun ilk, əsas mərhələsini təşkil edir;
- Əsas istehsal vasitələrinə ictimai (kollektiv) mülkiyyətin aparıcı rolunu qoruyaraq bir çox iqtisadi fəaliyyət növünün və metodunun inkişafı;
- Digər gəlir mənbələrini qəbul edərək gəlir paylanması əsas forması kimi işə görə ödəmə prinsipinin qorunması;

⁵⁶ Səmədzadə Z.Ə. 2009

- Kənd iqtisadiyyatı strukturunun çoxşaxəli inkişafı;
- Əmtəə istehsalının və dövriyyəsinin inkişafı, bazar tənzimlənməsi sahəsinin ardıcıl genişləndirilməsi, plan və bazarın optimal birləşməsi;
- Əmtəə istehsalının inkişafı kontekstində gəlir fərqləndirməsinin zəruriliyinin və qaçılmazlığının tanınması;
- Kasıb rayonlara kömək siyasəti;
- Xarici dünyaya açıqlıq siyasəti;
- Makro tənzimlənmənin bazar iqtisadiyyatının ayrılmaz bir hissəsi olduğunun qəbul edilməsi⁵⁷

Bununla da Çində 1978-ci ildən başlayaraq iqtisadiyyatın modernizasiya dönəmi başladı. Ancaq dəyişikliklərə başlamazdan əvvəl ölkə rəhbərliyi kənd təsərrüfatındakı vəziyyətini qiymətləndirdi və aşağıdakı nəticələrə gəldi

- İstehsal qruplarının çox böyük olması istehsal təşviqlərinin olmamasına səbəb olur;
- Kənd təsərrüfatı məhsullarının aşağı qiyməti, kəndlilərin işləmək istəməməsinə səbəb olur;
- Belə bir sistemdə əmək bölgüsünün kifayət qədər dərin olmaması onu təsirsiz hala gətirir.⁵⁸

Den Syaopin düşünürdü ki, sosializm bazar iqtisadiyyatı ilə də məşğul olmalıdır. Sinqapur və Yaponiya kimi bölgədəki digər ölkələrdən fərqli olaraq, Den Syaopin

⁵⁷ Куртиянова В.С. 2020: s. 146-147

⁵⁸ Ульянова, К. В. 2020: s. 15-16

"Konfutsi kapitalizmi" deyil, "Konfutsi sosializmi" qurmağı planlaşdırırdı. Bu səbəbdən iqtisadi islahatlar ilk növbədə kənd təsərrüfatında edildi. Konfutsi əkinçilik siyasəti kiçik özəl mülkiyyətin qorunub saxlanmasını nəzərdə tuturdu. Çinlilər kapitalizmdə iqtisadiyyatının əsaslarını təşkil edən kiçik kəndli əkinçiliyi üçün real bir təhlükə gördükləri üçün kapitalizmə alternativ olaraq sosializmi seçdilər.⁵⁹

Məhz bu səbəbdən Çin Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsinin üçüncü plenar iclasında kənd təsərrüfatı ilə bağlı ayrıca olaraq bu məsələlər gündəmə gəldi. Aşağıdakı qərara alındı:

- İstehsal qruplarının sayının azaldılması. Bu müvəqqəti bir tədbir idi, kollektiv əkinçilik forması mövcud idi və o vaxt özəl olan qadağandır. Elə həmin il Den Syaopinin diqqətini, Anxoy əyalətinin Fenyan qəzasındakı kollektiv istehsal quruluşundan imtina edən və ən kasıb kəndlərdən biri olan Syaohan kəndi çəkdi. On səkkiz kəndli arasında ümumi kənd təsərrüfatı torpaqlarını ayrı-ayrı ailə sahələrinə bölmək üçün gizli bir müqavilə bağlandı. Bu iqtisadi idarəetmə metodu kapitalist yönümlü idi. Lakin daha sonra müqavilə məsuliyyəti sistemi olaraq bilinən bu sistem Çinin Kommunist Partiyasının rəhbərliyi tərəfindən dəstəkləndi və 1984-cü ilə qədər demək olar ki, bütün Çin bu sistemə keçdi.

⁵⁹ Никитюк В.А. 2019: с. 23

- Kənd təsərrüfatı məhsullarının alış qiymətində artım. Beləliklə, planlaşdırılmış kvota təxminən 20% artdı və normanı 30 ilə 50% arasında keçdi.

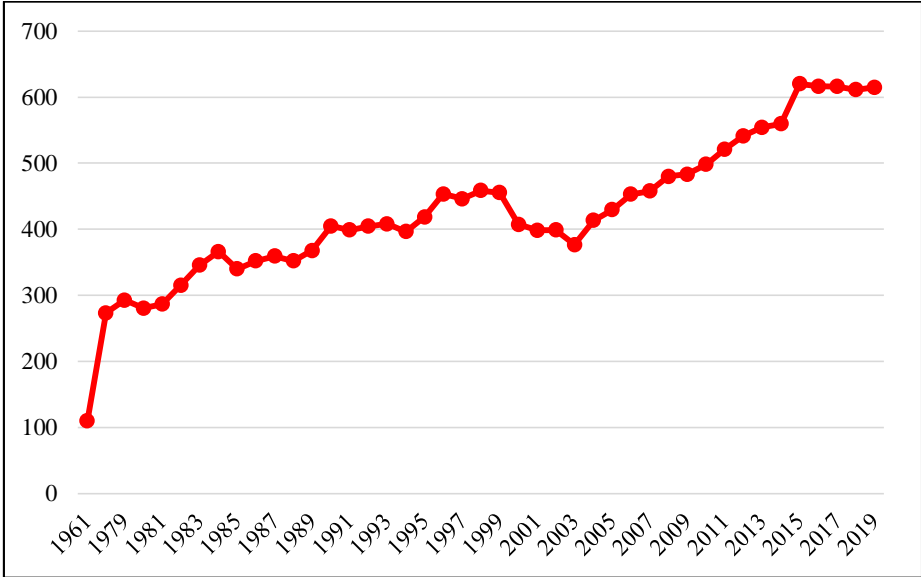
Müqavilə məsuliyyəti sistemi əvvəlcə 1978-ci ildə Xuey və Si Çuan kimi ən kasıb vilayətlərdə sınaqdan keçirildi. İlk üç il ərzində razılaşan tərəflərə görə fərqli modellər var mövcud olmuşduq. Məsələn, fərdi ailələr, kiçik məsuliyyət qrupları və ya istehsal qrupları yerli hökumət agentləri olan istehsal briqadaları ilə müqavilələr imzaladılar. Müqavilələrin məzmunu da dəyişdi (konkret tapşırıqlarla əlaqəli müqavilələr, məhsul və ya tədarük üçün ümumi kvotalar ilə bağlı müqavilələr), habelə əmək haqqının uçotu və təyin edilməsi üçün istifadə olunan metodlar (məhsulların paylanmasına əsaslanan sistemlər).⁶⁰

Burada diqqət etsək görərik ki, islahatlar xüsusi diqqətlə həyata keçirilir. Eksperimental faktoru burada daha aydın görə bilərik. Belə ki, islahatlar bütöv ölkə üzrə yaxud hansısa bir region və kənd üzrə deyil ailələr üzrə aparıldı. Əslində Çin rəhbərliyinin ən uğurlu siyasətindən biri də məhz bu idi. İslahatların ailələr üzrə sınaqdan keçirmək, mövcud çatışmazlıq və problemləri aradan qaldırmaq, nəticə etibarilə isə daha dayanıqlı, unikal bir islahat modelini həyata keçirmək.

Qeyd etdiyimiz kimi, bütün islahatların nəticəsində xüsusən də kiçik özəl kəndli torpaqlarının ilkin etapda formalaşması eyni zamanda kənd təsərrüfatı mallarının

⁶⁰ Ульянова, К. В. 2020: с. 16

qiymətində müəyyən artımın olması ölkədə kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafını şərtləndirən əsas istiqamətlərə çevrildi və kəndlilərdə ilkin etapda görünən işləmək istəməmə problemini aradan qaldırdı ki, bu da “Böyük aclıq” dönəmində baş vermiş taxıl qıtlığının qarşısının alınması ilə nəticələndi.

Qrafik 3. Çində taxıl istehsalı (milyon ton ilə)

Mənbə: BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı

<http://www.fao.org/faostat/en/#country/351>

Qrafik 3-ə nəzər salsaq görərik ki, artıq 1978-ci ildən ölkədə taxıl istehsalında ciddi artım baş vermişdir ki, bu da öz növbəsində ölkədə reallaşan sosial-iqtisadi və ictimai müstəvilərdə yeni milli idarəetmə mexanizmləri strategiyasının bəhrəsini göstərən əsas istiqamətlərdəndir. Belə ki, qrafiki daha

dərindən analiz etsək görərik ki, 1978-ci ildə taxıl istehsalı 273.04 milyon ton idisə artıq 10 il sonra yəni 1988-ci ildə bu göstərici 359.24 milyon ton 2019-cu ildə isə 614.7 milyon ton olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, 1961-ci ildə bu göstərici 109.66 milyon ton olmuşdur ki, bu da 1978-ci ilin göstəricisindən 2.48 dəfə azdır. Çox qısa zaman kəsiyində Den Syaopinin sosial-iqtisadi və ictimai müstəvilərdə yeni milli idarəetmə mexanizmi ölkədəki taxıl çatışmamazlığı fonunda yaranan ərzaq təhlükəsizliyi problemini həll edə bildi.

İlk hədəf olan ərzaq təhlükəsizliyi probleminin həll olunması digər islahatların həyata keçirilməsi üçün zəmin yaratmışdı. Çin rəhbərliyinin ikinci əsas hədəfi ölkədəki sənayə problemlərinin həllinə yönələn iqtisadi islahatların qəbul edilməsi və bu kontekstdə ölkə sənayesinin inkişafını təmin etmək idi.

1984-cü ildə Çin Kommunist Partiyası "Mərkəzi Çin Kommunist Partiyasının İqtisadi Quruluşda İslahatlar Qərarı" adlı bir sənəd qəbul etdi. Nəticə etibarilə sənaye müəssisələri ilə əlaqəli əsas problemlər müəyyən edildi:

- Dövlət və müəssisələrin funksiyaları arasında heç bir fərq qoyulmaması;
- Bazarın fəaliyyətində bürokratik və coğrafi maneələr;
- Müəssisələrə həddindən artıq və sərt dövlət nəzarəti;
- Sənayə müəssisələrinin dəyər qanununa və bazarın tənzimləyici roluna adekvat əhəmiyyət verə bilməməsi;

- Müəssisələrin və işçilərin təşəbbüskarlığını və yaradıcılığını sarsıdan bölgüdə bərabərlik.

1978-ci ildən əvvəl yerli sənayə müəssisəsi rəhbərləri maddi təşviqlərlə və ya məhdud şəkildə məcburi bir hökumət planını həyata keçirməli idilər. Buradakı səmərəliliyin qarşısındakı əsas maneə isə hökumətin praktik olaraq real sosial tələbi əks etdirməsi üçün belə bir məcburi plan hazırlaya bilməməsi idi. Yəni plan var idi lakin bu planın nə qədər real sosial tələbi əks etdirməsi düşündürücü bir məsələ idi. Digər tərəfdən hökumətin sənayə müəssisələrinə qoyduğu yüksək nəzarət işçilərdə müəyyən mənada həvəssizlik yaratmışdır ki, bu öz növbəsində sənayə müəssisələrin potensialına zərər vururdu.⁶¹

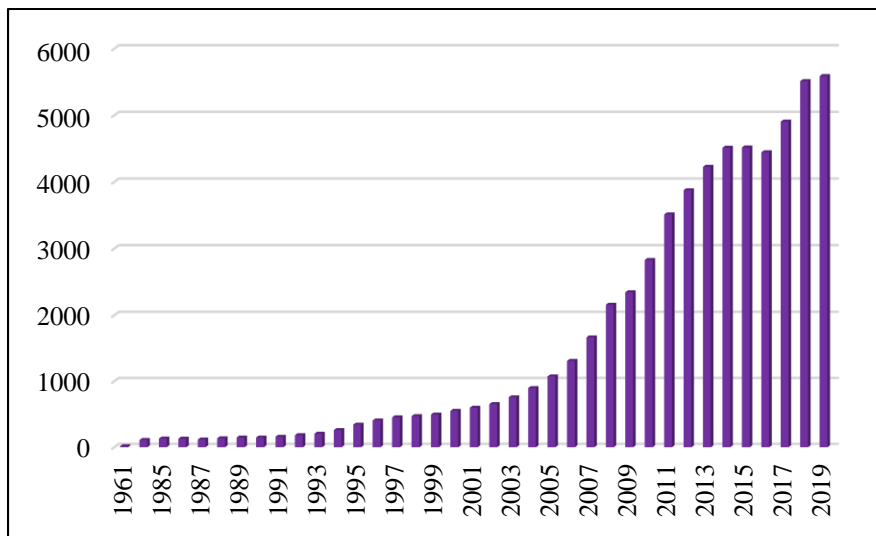
Sənayə islahatlarında, əsas məqsəd qeyd etdiyimiz problemləri həll etmək idi. Burada müqavilə məsuliyyəti sistemindən istifadə olunmuşdu. Çin hökumətinin artıq müqavilə məsuliyyəti sistemi ilə bağlı müəyyən təcrübəsi var idi. Belə ki, tədqiqatımızda da qeyd etdiyimiz kimi, Çin rəhbərliyi kənd təsərrüfatı islahatlarında da müqavilə məsuliyyəti sistemindən istifadə etmişdir. Bu sistem olduqca yaxşı effekt yaratdığı üçün Çin hökuməti sənayə islahatlarında da qeyd olunan təcrübədən istifadə etmək qərarına gəldi.

Sənayə islahatında qəbul edilmiş müqavilə məsuliyyəti sistemi aşağıdakı kimi təmsil oluna bilər: müəssisə rəhbərləri,

⁶¹ Ульянова, К.В. 2020

müəyyən dərəcədə, kəndlilər kimi nisbətən böyük muxtariyyətə sahib olan, yerli hakimiyyət orqanları və ya müəssisələrin aid olduğu nazirliklərlə müqavilə bağlayırlar. Müqavilədə müəyyən bir müəssisənin dövlətə hansı mənfəət və ya vergi verməli olduğu göstərilir və eyni zamanda, müxtəlif səviyyələrdəki dövlət idarələri heç bir müəssisəni birbaşa tənzimləməməli və ya idarə etməməlidir. Fərdi ailələr kimi, müəssisələr də öz mənfəət və zərərlərindən məsul olan, müəyyən hüquq və vəzifələri olan “hüquqi şəxs” kimi fəaliyyət göstərən əmtəə istehsalçılarının müstəqil qurumları olmalıdır. Öhdəliklər, müəssisələrdən hökumətə sabit bir mənfəət payı təmin etmələrini tələb etmir, eyni zamanda müəssisələri müqavilədə müəyyən edilmiş qiymətlərlə hökumətə satılan xüsusi məhsullar üçün kvota vermələrini təşviq edir. Sabit məhsullar üçün müqavilə kvotalarının dövlət sifarişinə çox bənzər olan bu hissəsi müxtəlif müəssisələr arasında eyni qiymətlərlə paylanacaqdır. Plandan artıq məhsullar hər müəssisə tərəfindən adətən sabit qiymətlərdən xeyli yüksək olan, üzən qiymətlərdə satıla bilər.⁶²

⁶² Ульянова, К. В. 2020: с. 24

Qrafik 4. Çində inşaat da daxil olmaqla sənayenin yaratdığı əlavə dəyər

Mənbə: Dünya Bankı (<https://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.TOTL.CD>)

Qrafik 4-ə nəzər salsaq Çin rəhbərliyinin apardığı sosial-iqtisadi və ictimai müstəvilərdə yeni milli idarəetmə mexanizmlərinin effektivliyini görə bilərik. 1961-ci ildə inşaat da daxil olmaqla sənayenin yaratdığı əlavə dəyər 15.98 milyard ABŞ dolları təşkil etmişdir. Adətən islahatların effektivliyi minimum 5 il ərzində olduğu üçün biz 1984-cü ilin islahatlarından sonrakı 5 ilin yəni 1989-cu ilin göstəricisinə nəzər salacağıq. 1989-cu ildə inşaat da daxil olmaqla sənayenin yaratdığı əlavə dəyər 147.79 milyard ABŞ dolları olmuşdur ki, bu da 1961-ci ilin göstəricisindən 9.25 dəfə çoxdur.

Qrafikə həm də nəzər salsaq görərik ki, qeyd olunan göstərici üzrə əsas inkişaf xətti məhz 1980-cı illərdən

başlamışdır. Bütün qeyd etdiyimiz faktorlar Çinin yeni iqtisadi inkişaf strategiyasının olduqca uğurlu olduğunu deməyə imkan verir. Qeyd etmək istərdik ki, 2019-cu il üçün 5.590 trilyon ABŞ dollarıdır.

Sənayə islahatlarının həyata keçirilməsi nəticəsində sənayə müəssisələrinin yeni inkişaf dönməsi başladı ki, bu da yerli investora investisiya yatırımları etmək üçün stimul verdi. Ümumiyyətlə ilk illərdə Çin hökuməti islahatları öz dövlət büdcəsi hesabına edirdisə də növbəti illərdə islahatların effektivliyi məhz investisiya axınları ilə bağlıdır.

Digər qəbul olunan islahatlar isə təhsil sahəsində idi ki, biz bu məsələni öz tədqiqatımızda qeyd etməyi zəruri bilirik. Belə ki, bildiyiniz kimi hal-hazırda ölkələrin dayanıqlı iqtisadi inkişafını şərtləndirən əsas istiqamətlərdən biri də məhz innovasiyadır ki, ölkədəki innovasiyasını təmin etmək üçün güclü təhsil sisteminə ehtiyac vardır. Nəticə etibarilə deyə bilərik ki, təhsilə ayrılan vəsait müəyyən müddətdən sonra innovasiyalar şəklində ölkəyə yeni iqtisadi dividendlər gətirə bilər. Çin rəhbərliyi də belə düşünürdü ona görə də təhsil islahatları kənd təsərrüfatı və sənaye islahatları ilə paralel olaraq aparılırdı ki, bu da öz növbəsində Çin hökumətinin təhsilə verdiyi önəmin bariz nümunəsidir.

ÇXR-in yeni inkişaf strategiyasını rəhbər tutaraq, Çin Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsinin 1978-ci il plenumu, təhsil və elmin milli iqtisadiyyatın modernləşdirilməsinin "əsas istehsal gücü" olduğunu müəyyənləşdirdi. Den

Syaopin milli iqtisadiyyatın bu seqmentlərinin inkişafını sosialist quruculuğunun ən vacib vəzifələri olaraq təyin etdi. Əqli işin rolunu artırmağa, elmi intensiv texnologiyaların böyüməsinə və qabaqcıl xarici təcrübənin mənimsənilməsinə xüsusi diqqət yetirdi.

1978-ci ildə Çin Kommunist Partiyasının qərarlarının icrası çərçivəsində ÇXR Təhsil Nazirliyi təhsil sisteminin modernləşdirilməsi üçün təsirli tədbirlər gördü. Xüsusilə universitetlərin sıralaması aparıldı. Universitetlər beş kateqoriyaya bölündü:

- Ümumi profilli universitetlər təbii və humanitar şöbələr;
- Texnoloji universitetlər və institutlar;
- Sektor qurumları;
- Pedaqoji universitetlər və kolleclər;
- Xüsusi kolleclər.

Bu istiqamətlərin icrası nisbətən qısa müddətdə təsirli nəticələr verdi. Təhsil Nazirliyi Dövlət Təhsil Komitəsinə çevrildi, təhsil sisteminin modernləşdirilməsinə dair bir sıra qanunvericilik aktları, o cümlədən 1986-cı ildə "İcbari təhsil haqqında qanun" qəbul edildi. Bu sahədə olan mühüm addımlardan biri də universitetlərin sosial məsuliyyət sahəsinə təsir göstərən yenilikləri oldu. Təhsil islahatlarında əsas məqsəd sosial-iqtisadi tərəqqini təmin etmək üçün

çoxsaylı peşəkar kadrların təsirli və səyyar hazırlığı olması idi.⁶³

Den Syaopinin ən böyük islahatlarından biri də məhz “Açıq qapı” siyasətidir. Bu siyasət “Çin möcüzəsi”nin bazisini təşkil edir. Bu strategiyanın əsasını ölkədə xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması ilə xarici investisiya axınının cəlb edilməsi təşkil edir. 1970-ci illərdən Çində yaranan yeni iqtisadi strategiyanın eyni zamanda Den Syaopinin iqtisadi intibah modelinin ən mühüm elementi olan “Açıq qapı” siyasəti Çinin milli iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafını şərtləndirən magistral istiqamətlərdən olmuşdur. Məhz bu investisiya axını ölkədə islahatların daha yaxşı həyata keçirilməsini şərtlənmişdir. Eyni zamanda investisiya axınlarının artımı ÇXR-in maliyyə sisteminin tarazlığını təmin edən fundamental amillərdən olmuşdur. Bütövlükdə deyə bilərik ki, ölkələrin maliyyə sisteminin inkişafını şərtləndirən əsas faktorlardan biri də məhz investisiya axınlarıdır. Lakin “Açıq qapı” siyasəti eyni zamanda Çinin innovasiya-investisiya modeli haqqında tədqiqatımızın digər bölmələrində daha ətraflı danışacağıq.

⁶³ Ван, Я. 2020: с. 275-276

2.2. Çinin milli maliyyə sisteminin evolusiyası: kapital hərəkətinin tənzimlənməsi, rəqabətqabiliyyətli və effektiv pul-kredit siyasəti

Qeyd etdiyimiz kimi, Çində tətbiq olunan islahatlar ilkin etapda yerli investorlar üçün əlverişli mühit yaratdı. Daha sonra bu islahatları ölkəyə yeni xarici investisiya axınlarını cəlb etdi ki, bu da öz növbəsində islahatların daha yaxşı həyata keçirilməsi və dayanıqlı maliyyə sisteminin formalaşması ilə nəticələndi.

Çində maliyyə sisteminin evolusiyası, Çin maliyyə sisteminin əsas tərkib hissələrini təhlil edək. İlk öncə Çin imperatorluğundan başlayaraq Çin maliyyə sisteminin genezisinə baxaq. Burada müəyyən dövəmlərlə məsələni təhlil etməyə çalışacağıq.

- **Şan sülaləsi dönəmi (e.ə 1600-1046-cı illər)**
 - *İlk erkən valyuta olan kovri qabıqlarının meydana gəlmədi. Daha sonra bu qabıqların mis sikkələr ilə əvəz edilməsi prosesi.*
- **Çuntsyu-Çjanqo sülaləsi dönəmi (e.ə 770-221-ci illər)**
 - *Mis sikkələrin daha geniş yayılması dövrü. Eyni vaxtda bir neçə müxtəlif pul növlərinin dövriyyədə mövcud olması.*
- **Tsin sülaləsi dönəmi (e.ə 221-207-ci illər)**

- Qədim sikkələr unifikasiyaya məruz qaldı. Sikkə standartları sistemi yaradıldı. “Ban Lyan” adlanan sikkə yaradılmışdır ki, bu da pulların çəkiyə görə adlanması ənənəsinin başlanğıcını qoymuşdur.
- **Xan sülaləsi dönəmi (e.ə 206-cı və B.e 220-ci illəri)**
 - Pul reqliyasının yaranması eyni zamanda “Uçju” sikkələrindən milli vahid istifadə sistemi yaradıldı. Nağd kredit sistemi meydana çıxmağa başladı.
- **Şimal və Cənub sülalələr dönəmi (420-589-cu illər)**
 - Vəsaitlərin qorunub saxlanması və kredit vermək üçün “Dyan çji” kredit təşkilatının yaranması.
- **Tan sülaləsi dönəmi (618-907-ci illər)**
 - Çju və Lyan kimi ölçülən sikkələrin ləğvi və Tonqbao sisteminin tətbiqi. Əsas kredit alətləri olan, depozitlərin, pul köçürmələrinin və valyuta mübadiləsinin yaranması.
- **Sun sülaləsi (960-1279-cu illər)**
 - Tszyaotszi adlanan kağız pulun ortaya çıxması. Ticarət ilə bağlı müəyyən qanunvericilik bazasının formalaşması
- **Yuan sülaləsi (1271-1368)**
 - Mis sikkələr qadağan edildi və kağız pullar yeganə ödəmə vasitəsinə çevrildi.
- **Min sülaləsi (1368-1644)**
 - Gümüş və mis sikkələr eyni zamanda kağız pullar dövriyyədə istifadə olunur. Pul dəyişdirici mağazalar

vacib kredit təşkilatları statusu əldə etdilər. Onlar yalnız qızıl, gümüş, sikkə və əskinas mübadiləsi ilə deyil, həm də kredit, depozit və pul köçürmələri ilə məşğul idilər.

- **Tsin sülaləsi (1636-1911-ci illər)**

- *Əvvəlki pul sistemi saxlandı: gümüş və mis sikkələrdən istifadə edildi. 1890-cı ildən bəri gümüş yuan sistemi tətbiq olundu. Girov fəaliyyəti geniş yayılmışdır. Bank ofisləri quruldu.⁶⁴*

Çin Milli Hökumətinin fəaliyyəti illərində (1912-1948) maliyyə sahəsində ilkin müəyyən islahatlar aparıldı ki, bu da Çinin maliyyə sisteminin tam olaraq formalaşmasına şərait yaratdı. Belə ki, ölkə də yeni bankların yaranması prosesi başlandı. Şanxay və Pekin fond birjalari fəaliyyətə başladı. Bu fond birjalari çox keçmədən çox ciddi maliyyə mərkəzlərinə çevrilməyi bacardı. Həmçinin 1948-ci ildə Çin Milli Bankı yaradıldı bu bank həmin ildə ilk dəfə olaraq Çinin milli pul vahidi olan yuanı dövriyyəyə buraxdı.

1978-ci ildə Çin yeni islahatlar yürütməyə başladı. Maliyyə islahatı çərçivəsində Den Syaopin, ölkənin iqtisadi inkişaf üçün bankların bir rıçaq olaraq inkişaf etdirilməsinin vacib olduğu kimi, texnologiyanın da inkişaf etdirilməsinin vacib olduğu fikrini irəli sürdü. Beləliklə, maliyyə sisteminin bərpasına və maliyyə qurumları sisteminin yenidən

⁶⁴ Иванов, В. В. *və başqaları* 2018: s. 48

qurulmasına başlandı. Maliyyə sisteminin mürəkkəb, çoxpilləli bir quruluşa çevrilməsi ilə maliyyə menecmentinin əhəmiyyəti daha da qabarıq oldu. Bu vəziyyətdə Çin Xalq Bankı hələ də bir kommersiya bankı kimi xidmət edirdi və bu da Çin Xalq Bankının inteqrasiya edilmiş maliyyə menecmentindəki mövqeyinin zəifləməsinə səbəb oldu. Bununla əlaqədar olaraq, 1983-cü ilin sentyabr ayında Dövlət Şurası Çin Xalq Bankı tərəfindən Mərkəzi Bankın ixtisaslaşmış funksiyalarının icrası barədə bir qərar qəbul etdi və Çin Xalq Bankı statusunu təsis etdi, yəni bir bank, bir hökumət bankı və milli maliyyə iqtisadi tədbirlərin idarə edilməsi eyni zamanda idarə olunması üçün bir dövlət orqanı. Həmçinin, şəhər və kəndlərdə əmanətlərin yanında sənayedə və ticarətdə kredit və yığım əldə etmək üçün ayrıca bir Çin Ticarət və Sənaye Bankı da quruldu. Çin Xalq Bankı spesifik bank funksiyalarından qurtuldu və yalnız Mərkəzi Bankın funksiyalarını həyata keçirməyə başladı. Bu, Çin maliyyə sisteminin islahatında mühüm bir dönüş nöqtəsi idi.⁶⁵

Təbii ki, XX əsrin 70-ci illərindən Çində sosial-iqtisadi və ictimai müstəvilərdə yeni milli idarəetmə mexanizmlərinin fəaliyyətə başlaması nəticəsində ölkədə ilk öncə makroiqtisadi stabillik əldə edildi daha sonra isə açıqlıq siyasəti tətbiq olundu ki, bu da öz növbəsində ölkəyə iri həcmdə investisiyanın cəlb olunması ilə nəticələndi. Əlverişli investisiya mühitinin

⁶⁵ Иванов, В. В. *və başqaları* 2018: s. 54

yarınması eyni zamanda ölkə də fond birjalının yaranması müəyyən mənada Çində kapital hərəkətinin artması ilə nəticələndi. Lakin burada bir məsələ vardır. Fərz edək ki, Azərbaycanlı investor Çinə investisiya qoyur, burada müəyyən istehsal və ya ticarət əməliyyatları baş verir. Daha sonra isə Azərbaycanlı investor qazandığı məbləği ölkəyə yəni Azərbaycana gətirir. Burada heç bir mənfi hal yoxdur. Azərbaycanlı investor tərəfindən qazanılan məbləğ tədiyyə balansında kapital bölməsində deyil də cari əməliyyatlar bölməsində qeyd olunur. Bizim tədqiqatımızda qeyd etdiyimiz kapital hərəkəti isə arxasında heç bir ticarət və istehsal əməliyyatı olmayan pulun daşınmasıdır. Valyuta bazarındakı möhtəkirlik əməliyyatları bunun ən düzgün misalıdır.

Ölkədə yüksək səviyyədə kapital hərəkəti Çin hökuməti üçün təhlükəli sayılan amillərdən idi. Belə ki, kapital axını valyuta məzənnəsində müəyyən dəyişikliklərə bütövlükdə maliyyə sistemində qeyri stabil vəziyyətlərə gətirib çıxardır. Bu səbəbdən Çin hökuməti kapitalın transsərhəd hərəkətini məhdudlaşdırmaq üçün müəyyən tənzimləmələr etdi. Bununla bağlı tədqiqatımızın ilk hissəsində geniş analiz aparmışdıq. Qeyd etmişdik ki, kapital hərəkəti tənzimlənmədiyi zaman müəyyən maliyyə spekulyasiyaları ola bilər ki, bu da öz növbəsində həm maliyyə spekulyasiyasını edən şəxsin ölkəsindəki maliyyə sisteminə həm də bu şəxsin maliyyə spekulyasiyasını etdiyi ölkənin maliyyə sisteminə çox ciddi zərbələr vura bilər.

Məsələni daha dəqiq tədqiq etsək görərik ki, Çin hökumətinin kapitalın transsərhəd hərəkətini tənzimlənməsini şərtləndirən bir sıra faktorlar vardır. Birincisi, ÇXR üzən məzənnə rejiminə keçməyə hələ hazır olmadıqda, pul-kredit siyasətinin müstəqilliyini qorumaq faktorudur. İkincisi, ÇXR-in maliyyə sistemi kövrək, iqtisadi quruluşu isə sərtidir. Bu səbəbdən transsərhəd kapital axınları istiqamətindəki qəfil dəyişikliklər nəticəsində yaranan zərbələr onun iqtisadiyyatını ciddi dərəcədə qeyri stabilliklər yarada bilər. Daha çevik bir məzənnə ilə kapital axını böyük qiymətləndirmələrə səbəb olacaqdır. Hədcinq üçün maliyyə alətlərinin çatışmazlığı səbəbindən ÇXR müəssisələri valyuta məzənnələrindəki qəfil dəyişikliklər nəticəsində meydana çıxan risklərdən qoruya bilmirlər. Həm də struktur sərtliyinə görə, məzənnələrdəki dəyişikliklərə sürətli bir düzəliş edə bilməzlər. Digər bir faktor, hökumət kapital nəzarətindən istifadə edərək səhv kapital növünün tətbiq olunmasının qarşısını alacağını ümid etməsidir. Mövcud ÇXR vergi sistemi tərəfindən yaradılan yersiz təşviq səbəbiylə, yerli hökumətlər, ölkənin uzunmüddətli maraqlarını nəzərə almadan nəticələrindən asılı olmayaraq, hər növ xarici kapital axınından yerli əraziləri zənginləşdirmək məqsədilə istifadə etmək üçün çox səy göstərmişdilər.⁶⁶

Qeyd olunan spekulyasiyaların və kapitalın qeyri leqal ölkədən çıxarılmasının qarşısını almaq məqsədilə Çin hökuməti

⁶⁶ Yu, Y. 2008: s. 13-14

qanunvericilik bazası formalaşdıraraq müəyyən addımlar atmışdır.

“Çin Xalq Bankı və Dövlət Xarici Valyuta İdarəsi, yerli qiymətli kağızlara investisiyaların Yuan Kvalifikasiyalı Xarici İnstitusional İnvestorlar tərəfindən ilə idarə olunması barədə” 306 nömrəli sənədi təhlil edərsək Çin rəhbərliyinin bu məsələlərin qarşısını almaq məqsədilə həyata keçirdiyi siyasəti müəyyən dərəcədə görə bilərik.

Tədqiqatımızın növbəti hissələrinin daha aydın olması üçün ilk öncə Kvalifikasiyalı Xarici İnstitusional İnvestorlar (KXİİ) və Yuan Kvalifikasiyalı Xarici İnstitusional İnvestorlar (YKXİİ) proqramlarına qısa şərh verək. 2002-ci ildə Çin KXİİ-lərin öz valyuta və banklararası istiqraz bazarlarına kvota sistemi vasitəsi ilə investisiya qoymasına icazə verdi. 2011-ci ildə, YKXİİ, institusional investorların yuandan daxili istiqraz bazarlarına investisiya qoymaq üçün istifadə etmələrinə imkan vermək üçün tətbiq olundu.⁶⁷

306 nömrəli sənədə əsasən, Çin Xalq Bankı, Dövlət Xarici Valyuta İdarəsi və onların filialları və bölmələri YKXİİ-nin investisiya kvotasını, kapital hesabını, kapital daxilolmalarını və ödənişlərini qanuna uyğun olaraq izləməli, idarə etməli və yoxlamalıdır. Dövlət Xarici Valyuta İdarəsinin bir YKXİİ -nin investisiya kvotası üçün qeydiyyat və ya təsdiq rəhbərliyini təşkil etməlidir.⁶⁸

⁶⁷ Schipke, M. A., Rodlauer, M. M., və Zhang, M. L. 2019: s. 13-14

⁶⁸ PBC, *State Administration of Foreign Exchange*, 2016

YKXİİ, bir dəfə Çin Qiymətli Kağızlar Tənzimləmə Komissiyası tərəfindən qeydiyyatdan alındıqdan sonra, aktivlərinin və ya qiymətli kağızlar aktivlərinin idarəetmə altında olan müəyyən bir hissəsindən (“aktiv ölçüsü”) çox olmayan bir investisiya kvotası (əsas kvota) ala bilər. Bazadan artıq bir investisiya kvotasının tətbiqi Dövlət Xarici Valyuta İdarəsinin təsdiqinə tabedir. Xaricdəki suveren fondlar, mərkəzi banklar və pul-kredit idarələri kimi qurumlar üçün investisiya kvotalarında aktivlərin müəyyən bir hissəsi dəyərləndirməsinə ehtiyac yoxdur. Onlar daxili qiymətli kağızlar bazarındakı investisiya ehtiyaclarına əsasən investisiya kvotası ala bilərlər və qeydiyyat rəhbərliyinə tabe olacaqlar.⁶⁹

Buradan görürük ki, Çin kapital axının qarşısını almaq məqsədilə müəyyən dərəcədə investisiya kvotaları qoymuşdur ki, bu da öz növbəsində maliyyə spekulyantlarının işlərini çətinləşdirir və bu sahədə nəzarəti daha da gücləndirir. İndi isə YKXİİ və KXİİ proqramlarının investisiya kvotalarının hesablanması məsələsini təhlil edək. Burada hər bir proqram üçün iki hesablanma üsulundan istifadə edəcəyik.

- Əgər bir KXİİ-nin və ya tabe olduğu qrupun aktivləri xaricdə yerləşirsə o zaman, düstur bu formadaır.
- 100 milyon ABŞ dolları ekvivalenti + son 3 ildə ortalama aktiv ölçüsü × 0.2% - YKXİİ tərəfindən əldə edilən kvota (ABŞ dolları ilə "YKXİİ kvota")

⁶⁹ PBC, *State Administration of Foreign Exchange*, 2016

- Əgər bir KXIİ-nin və ya tabe olduğu qrupun aktivləri Çində yerləşirsə o zaman, düstur bu formadadır.
 - 5 milyard RMB ekvivalenti + əvvəlki ilin aktiv ölçüsü × 80% - YKXIİ tərəfindən əldə edilən kvota (ABŞ dolları ilə "YKXIİ kvota")⁷⁰
- Əgər bir YKXIİ-nin və ya tabe olduğu qrupun aktivləri xaricdə yerləşirsə o zaman, düstur bu formadadır.
 - 100 milyon ABŞ dolları ekvivalenti + son 3 ildə ortalama aktiv ölçüsü × 0.2% - KXIİ tərəfindən əldə edilən kvota (Yuan ilə "KXIİ kvota")
- Əgər bir YKXIİ-nin və ya tabe olduğu qrupun aktivləri Çində yerləşirsə o zaman, düstur bu formadadır.
 - 5 milyard RMB ekvivalenti + əvvəlki ilin aktiv ölçüsü × 80% - KXIİ tərəfindən əldə edilən kvota (Yuan ilə "KXIİ kvota")⁷¹

Digər tərəfdən Çin hökuməti kapitalın transsərhəd hərəkətinin qarşısını almaq məqsədilə digər addımlar da atmışdır ki, bunlar aşağıdakılardır.

- ✚ Çin şirkətləri xaricə öz vəsaitlərinin 30 faizini köçürə bilərlər;
- ✚ Maliyyə institutu limit daxilində vəsait çıxarmaq imkanının verilməsi üçün ən azı bir il işləməlidir;
- ✚ Xarici hüquqi şəxsə kredit verərkən borc maliyyələşdirməsindən istifadə edə bilməzsiz;
- ✚ Yuanı qəbul edən tərəf krediti Dövlət Xarici Valyuta İdarəsində qeydiyyatla almalıdır;

⁷⁰ *State Administration of Foreign Exchange , 2018*

⁷¹ *State Administration of Foreign Exchange , 2016*

- ✚ Kreditorların borc alanın kapitalında payı olmalıdır;
- ✚ Banklar saxta və yersiz əməliyyatlar ehtimalını istisna etmək üçün xaricdə yuanın istifadəsini ciddi şəkildə izləməlidirlər;
- ✚ Kredit faizləri 0% -dən yuxarı olmalıdır;
- ✚ Bu cür kreditlərin ödəmə müddəti 6 aydan 5 ilə qədər olmalıdır;
- ✚ 5 ildən yuxarı kreditlər Çin Xalq Bankının yerli şöbələrində qeydiyyatla alınmalıdır;
- ✚ Borcalan ödəmənin gecikməsinin səbəbini izah edə bilmirsə, banklar onun hesablarındakı əməliyyatları dayandırmalı və bunu Mərkəzi Banka bildirməlidirlər.⁷²

Qeyd etdiyimiz kapitalın transsərhəd hərəkətinin məhdudlaşdırılması siyasəti Çinin maliyyə sistemini müxtəlif spekulasiyalardan qoruduğu üçün maliyyə sistemini daha dayanıqlı bir hala gətirir. Lakin maliyyə sisteminin dayanıqlı edən digər bir faktor isə Çinin rəqabətqabiliyyətli və effektiv pul-kredit siyasətidir. Burada isə əsasən bank sektorunu analiz edəcəyik.

Maliyyə sisteminin ayrılmaz hissəsi olan bank sənayesi Çində olduqca uğurlu inkişaf etmişdir. Dörd ixtisaslaşmış bankının üzləşdiyi ciddi qeyri-işlək kredit problemi fonunda Çin hökuməti, 1990-cı illərin ortalarında dörd ixtisaslaşmış bankı dövlət kommersiya banklarına çevirdi ki, bu da öz növbəsində bank sektorunun əsas islahatı kimi qiymətləndirildi. Bu siyasət Çin hökumətinin dövlət banklarının səmərəliliyini artırmaq

⁷² Логинов, Б. Б. 2017: с. 66

qərarını əks etdirdi. İslahatlar problemlı qeyri-işlək kreditlərin azaldılması və korporativ idarəetmənin yaxşılaşdırılması istiqamətində bir neçə mühüm mərhələyə çatmağı təmin etdi.⁷³

2001-ci ilin dekabrında DTT-yə üzv olduqdan sonra, Çin bank sektorunu xarici rəqiblərə açmağı öhdəsinə götürdü. Bu bank sənayesində baş tutan bir açıqlıq siyasəti idi. 2003-cü ildən bəri islahat prosesi sürətləndi və dövlət banklarının korporativ idarəetmə və kapital quruluşunun yaxşılaşdırılması və xarici investisiyaların təşviqi üçün bir sıra mühüm siyasət həyata keçirildi. 2005-ci ilin dekabrında xaricilərin də minoritar iştirakı olan ilk Çin bankı – China Bohai Bank quruldu. Eyni vaxtda xarici strateji investorlar da dövlət kommərsiya banklarında minoritar xarici əmlak əldə etmək üçün müqavilələr bağladılar. Məsələn, oktyabr 2005-ci ildə Şotlandiya Kral Bankı Çin Bankının mülkiyyətinin təqribən 10%-ni təşkil edən 3.1 milyard ABŞ dolları həcmində bir investisiya qoyuluşunu elan etdi. 2006-cı ilin sonuna qədər 30-a yaxın xarici maliyyə qurumu, 21 Çin ticarət bankında 19 milyard ABŞ dolları dəyərində investisiya ilə pay almışdı. Üstəlik, 2006-cı ildən bəri xarici banklara münasibət bir çox cəhətdən yerli banklarla eynidir və xarici bankların sayı sürətlə artaraq 2004-2012-ci illərdə iki dəfəyə yaxın artmışdır.⁷⁴

Çin hökuməti dövlət kommərsiya banklarının açıqlıq siyasətinin effektivliyinə təkcə xarici institusional investorları minoritar səhmdar kimi cəlb etməklə deyil, həm də onları

⁷³ Kwong, C. C., Poon, T. S. 2019: s. 125

⁷⁴ He, L., Chen, L., və Liu, F. H. 2017: s. 5

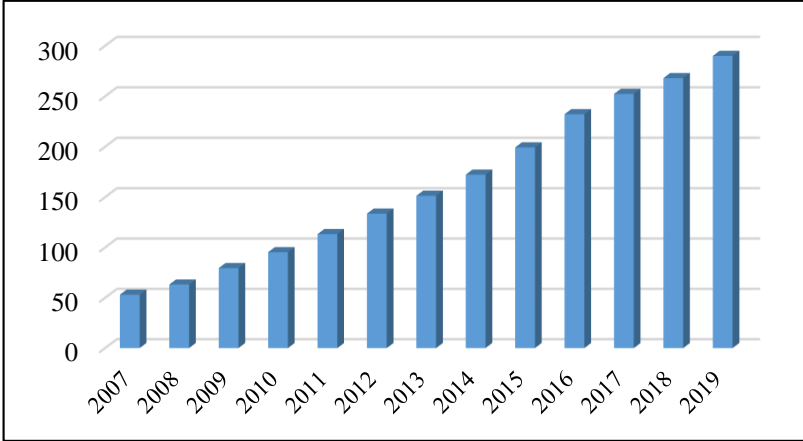
birjalarda listing əməliyyatları etməklə nail oldu. Kommuni-kasiya Bankı 2005-ci ilin iyun ayında Honq Konqda bir İPO əməliyyatı həyata keçirməklə bu əməliyyatı həyata keçirən ilk banklardan biri oldu. Bundan sonra bütün dövlət kommersiya bankları uğurlu şəkildə İPO əməliyyatları həyata keçirdilər və 2010-cu ildə fond birjalarına düşə bildilər.

Qeyd etdiyimiz bank sənayesi islahatları ölkəyə xarici investorların sərmayesini cəlb etdi və Çin banklarının faydalılıq və rentabelliliyini artıran əsas amillərdən oldu. Nəticə etibarilə yüksək xarici sərmayə axını fonunda daha çox aktiv həcminə malik olan bu bankları ölkənin maliyyə sistemini olduqca dayanıqlı bir hala gətirdi.

İlk dəfə olaraq dövlət kommersiya bankına çevrilən 4 bank bu gün “Böyük dördlük” olaraq adlandırılır. Bunun səbəbi isə bu banklarının ümumi aktiv həcminə görə nəinki Çində o cümlədən dünyada ilk 4 yeri tutmalarıdır. Tədqiqatımızın əvvəllərində 2019-cu il üçün dünyanın 5 ən böyük bankı başlıqlı cədvəl 1-də bu banklarının aktivlərini daha dəqiq görə bilirik. Bu banklara Çin Sənaye və Kommersiya Bankı, Çin İnşaat Bankı, Çin Kənd Təsərrüfatı Bankı və Çin Bankı aiddir. Burada bəzi analizləri aparmaq zərurəti vardır. Aparılan islahatların effektivliyini araşdırmaq üçün Çinin ümumi bank sənayesinin göstəricilərini təhlil etmək zəruridir.

Qrafik 5-ə nəzər salsaq görürük ki, bank sahəsində aparılan islahatlar həqiqətən də effektiv olmuşdur. Belə ki, 2007-ci ildə Çin banklarının ümumi aktiv həcmi 53.1 trilyon yuan idisə

2019-cu ildə Çin banklarının ümumi aktiv həcmi 290 trilyon yuan olmuşdur. Bu isə öz növbəsində 2007-ci ilin göstəricisindən 5.5 dəfə çoxdur. Burada xüsusi bir məqam isə 2008 və 2009-cu illərin göstəriciləridir. Belə ki, 2008-ci ildə dünyada Qlobal Maliyyə Böhranı yaşanmışdır. Bu böhran ölkələrinin maliyyə sisteminə o cümlədən bank sektoruna iqtisadi zərbələr endirmişdir. Nəticə etibarilə bir sıra banklarının aktivlərinin həcmələrində ciddi azalmalar olmuş bəzi banklar isə tamamilə iflas elan etmişdir. Lakin Çində mənzərə tamamilə fərqlidir. Belə ki, qrafikə nəzər salsaq görərik ki, 2008 və 2009-cu illərdə Çin banklarının ümumi aktiv həcmi müvafiq olaraq 63.2 və 79.5 trilyon yuan olmuşdur.

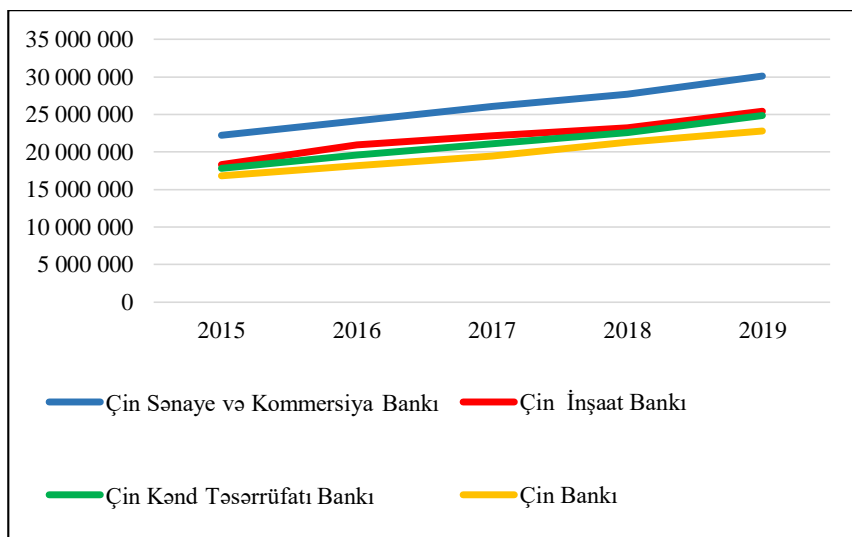
Qrafik 5. Çin banklarının ümumi aktiv həcmi

Mənbə: Statista (<https://www.statista.com/statistics/277938/total-assets-of-banks-in-china/>)

Bu göstəricilər 2007-ci ilin göstəricisindən müvafiq olaraq 1.2 və 1.5 dəfə çoxdur. 2009-cu ilin göstəricisi ilə 2008-ci ilin göstəricisindən 1.3 dəfə çox olmuşdur. Nəticə etibarilə bir daha

görürük ki, Çin hökumətinin həyata keçirdiyi rəqabətqabiliyyətli və effektiv pul-kredit siyasəti fonunda ölkəyə o cümlədən bank sektoruna xarici sərmayənin cəlb edilməsi dayanıqlı maliyyə sistemini formalaşdırmışdır. Bu dayanıqlı maliyyə sistemi hətta Qlobal Maliyyə Böhranın da belə ciddi iqtisadi zərbələrə qarşı öz iqtisadi immuniteti ilə müqavimət göstərmiş və sarsılmamışdır.

Təsadüfi deyildir ki, belə güclü bank sektoru olan ölkənin 4 ən böyük bankı dünyanın da aktiv həcminə görə 4 ən böyük bankıdır. Tədqiqatımızda qeyd etdiyimiz “Böyük dördlük” banklarını da təhlil edək.

Qrafik 6. “Böyük dördlük” banklarının illər üzrə ümumi aktivlərinin həcmi ⁷⁵

⁷⁵ Qrafik Çin Sənaye və Kommersiya Bankı, Çin İnşaat Bankı, Çin Kənd Təsərrüfatı Bankı və Çin Bankının illik hesabatları əsasında müəlliflər tərəfindən tərtib edilmişdir.

Qrafik 6-ya nəzər salsaq görürük ki, dünyanın aktiv həcminə görə 1-ci bankı olan Çin Sənaye və Kommersiya Bankının aktivlərinin ümumi həcmi 2015-ci ildə 22,209,780 milyard yuan olmuşdursa 2019-cu ildə bu göstərici 30,109,436 milyard yuan olmuşdur ki, bu da öz növbəsində 2015-ci ilə nisbətdə 7,899,656 milyard yuan çoxdur.

Dünyanın aktiv həcminə görə 2-ci bankı olan Çin İnşaat Bankının isə 2015-ci ildə aktivlərinin ümumi həcmi 18,349,489 milyard yuan 2019-cu ildə isə 25,436,261 milyard yuan olmuşdur. Bu göstərici 2015-ci ilin göstəricisindən 7,086,772 milyard yuan çoxdur.

Növbəti bankımız Çin Kənd Təsərrüfatı Bankıdır ki, bu bank dünya bankları arasında aktiv həcminə görə 3-cü yerdədir. Bankın 2015-ci il üçün aktivlərinin ümumi həcmi 17,791,393 milyard yuan olmuşdursa 2019-cu ildə bu göstərici 24,878,288 milyard yuan olmuşdur ki, bu da öz növbəsində 2015-ci ildən 7,086,895 milyard yuan çoxdur.

Son təhlil edəcəyimiz bank isə Çin Bankıdır. Çin Bankı aktiv həcminə görə dünyada 4-cü yerdədir. Bankın 2015-ci il üçün aktivlərinin ümumi həcmi 16,815,597 milyard yandır. 2019-cu il üçün isə aktivlərinin ümumi həcmi 22,769,744 milyard yandır ki, bu da 2015-ci ilin göstəricisindən 5,954,147 milyard yuan çoxdur.

Qrafikdən də görüldüyü kimi 2015-2019-cu illər arasında “Böyük dördlük” banklarının ümumi aktiv həcmi yalnız müsbət dinamika ilə inkişaf etmişdir. Bütün bu faktorlar “Böyük

dördlük” banklarının dünyada baş verə biləcək müəyyən iqtisadi böhranlara qarşı güclü iqtisadi immun sisteminin və adaptiv mexanizminin olduğunu söyləməyə bizə imkan verir. Təbii ki, bu bankların bu qədər güclü iqtisadi immun sisteminin əsasını rəqabətqabiliyyətli və effektiv pul-kredit siyasəti nəticəsində açıqlıq siyasətinin tətbiq edilməsidir.

Ümumiyyətlə qeyd etməliyə ki, Çin iqtisadi idarəetmə modelinin son 50 ildəki trendi ondan ibarətdir ki, idarəetmə ən aşağı səviyyədə ən yuxarı ali partiya rəhbərliyi səviyyəsinə kimi əsas hədəf investisiyaların artımıdır. Çin bir daha sübut etdi ki, qərbin maliyyə institutlarının tövsiyələrinə əməl etmədən də kifayət qədər uğurlu iqtisadi inkişaf modeli yaratmaq mümkündür. Bu məsələni biz Çin hökumətinin kapitalın transsərhəd hərəkətinin məhdudlaşdırılması siyasətində daha dərindən gördük. Məhz kapital hərəkətinin transsərhəd hərəkətinin məhdudlaşdırılması və effektiv pul-kredit siyasətinin tətbiqi Çinin maliyyə sisteminin dayanıqlılığını şərtləndirmişdir.

2.3. İnnovasiya-investisiya siyasətinin Çin modelinin effektivliyi və üstün cəhətləri

Çin iqtisadiyyatının inkişafını təmin edən əsas faktorlardan biri məhz ölkəyə investisiya axınlarının cəlb edilməsidir. Bu proses ölkə rəhbərliyi tərəfindən qəbul edilən bütün islahatların həyata keçirilməsində də mühüm rol oynayır. Çinə xarici investisiya axını ilk dəfə olaraq Den Syaopinin “Açıq qapı” siyasəti dönməsində baş vermişdir. İnnovasiya axınını cəlb etmək məqsədilə “Açıq qapı” siyasəti nəticəsində ölkədə Xüsusi İqtisadi Zonalar (XİZ) yaradıldı.

İlk XİZ-lər 1980-ci ildə Şençjen, Çjuxay, Şantou və Syamin-da yaradıldı. Əvvəlcə pilot bir layihə olaraq düşünülmüş olan bu XİZ-lər, Çinin sənayeləşməsində və şəhərləşməsində qibtə ediləcək nəticələr göstərdilər. Çində XİZ modeli olduqca maraqlıdır. Belə ki, nəqliyyat infrastrukturuna çıxışı təmin etmək üçün hava limanları və liman şəhərləri yaxınlığında XİZ-lər tikilir. Bölgələrin inşası Dünya Bankı tərəfindən verilən daxili və xarici kreditlər və maliyyə mənbələri hesabına maliyyələşdirilir.⁷⁶

Qeyd etmək lazımdır ki, Çin XİZ-ləri dünyada ən uğurlu XİZ-lərdəndir. Çində fəaliyyət göstərən XİZ-lərin

⁷⁶ *Marjanac, D., Alfirević, A. M. 2020: s. 93-94*

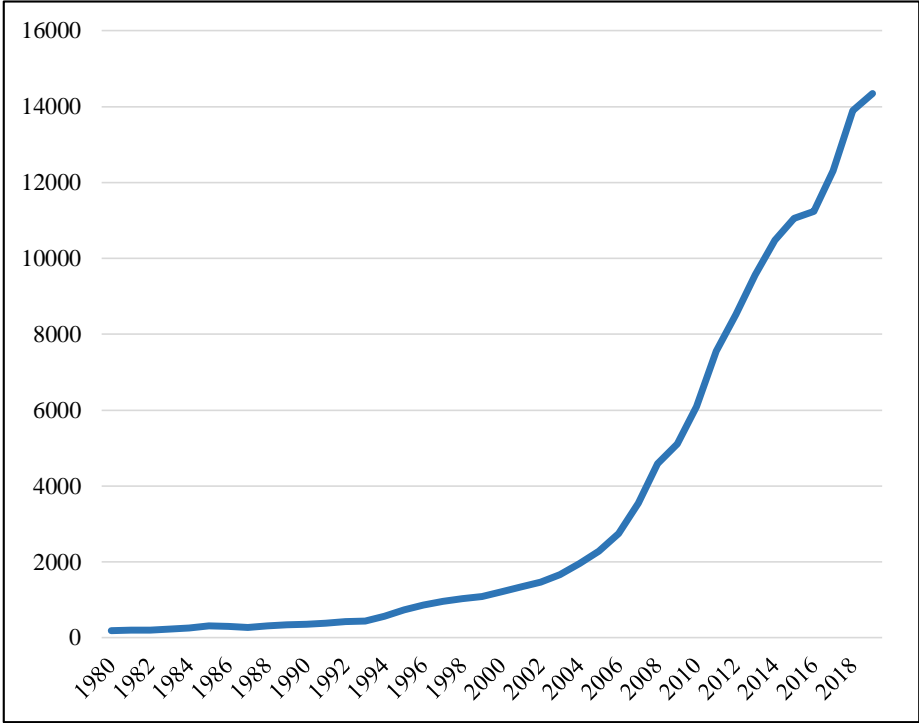
müəyyən spesifikasiyası var idi ki, bu spesifikasiya da öz növbəsində investorlar üçün olduqca cəlb edici bir mühit idi. Çinin XİZ-lərin fəaliyyətində müqayisəli üstünlükləri aşağıdakılardır:

- ✚ Sadələşdirilmiş inzibati prosedurlar;
- ✚ Biznes qurulmasının sürətli olması (müraciət tarixindən etibarən 8 günə qədər);
- ✚ Xüsusi vergi və gömrük təşviqləri (gəlir vergisi Çinin digər zonalarında 33%-ə qədər olsa da XİZ-lərdə gəlir vergisi 15% nisbətində sabit bir dərəcədə ödənilir);
- ✚ İşçi qüvvəsinin çoxluğu (yüksək təhsilli işçilər də daxil olmaqla);
- ✚ İnşa edilmiş yol və dəmir yolu infrastrukturu;
- ✚ Hava və dəniz limanlara sürətli girişi;
- ✚ XİZ-lərin okeanlara yaxın strateji nəqliyyat dəhlizlərində yerləşməsi.⁷⁷

XİZ-lərin yaradılması Çin iqtisadiyyatına yeni nəfəs verdi. Belə ki, investisiya axınlarının artması və ölkə rəhbərliyinin bu sərmayədən effektiv şəkildə istifadə etməsi ölkənin ÜDM-nə də öz təsirini göstərmişdir.

Qrafik 7-yə nəzər salsaq görərik ki, Çində XİZ-lərin tətbiq olduğu ildən yəni 1980-ci ildən ÜDM-də dinamik artım mövcud olmuşdur. Adətən islahatlar öz effektivliyini 5 il ərzində göstərdiyi üçün biz müqayisəni 1980 və 1985-ci illər arasında aparacağıq.

⁷⁷ Marjanac, D., Alfirević, A. M. 2020: s. 94; Qəribli, E. A., Əzimzadə, A.C., 2018: s. 136

Qrafik 7. Çinin Ümumi Daxili Məhsulunun həcmi

Mənbə: Dünya Bankı <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>

1980-ci il Çində ərzaq təhlükəsizliyi probleminin nisbətən həll olunduğu illərdir. Bu ildə Çinin ÜDM həcmi 191.149 milyard ABŞ dolları olmuşdur. 1985-ci ildə isə bu göstərici 309.488 milyard ABŞ dolları olmuşdur ki, bu da nəticə etibarilə 1980-ci ildən 1.62 dəfə çoxdur. Bu gün Çin ÜDM həcminə görə dünyada ikinci yeri tutur. 2019-cu ildə Çinin ÜDM həcmi 14.343 trilyon ABŞ dolları olmuşdur ki, bu da 1980-ci ildən 75.04 dəfə çoxdur.

Nəticə etibarilə deyə bilərik ki, “Açıq qapı” siyasəti Çin iqtisadi möcüzəsinin bünövrəsini təşkil edən və ölkəyə xarici sərmayəni cəlb edən, investisiya axınını sürətləndirən əsas amillərdən olmuşdur. Dayanıqlı investisiya axını ölkə iqtisadiyyatının inkişafının başlıca lokomotividir. Bu səbəbdən Çinə dayanıqlı investisiya axını həm ölkə iqtisadiyyatının həm də maliyyə sisteminin dayanıqlı inkişafını şərtləndirir.

Çin hökuməti innovativ iqtisadiyyata olduqca böyük dəyər verir. Ümumiyyətlə dayanıqlı iqtisadiyyatın əsasında innovasiyalar, innovasiyaların əsasında isə təhsil, tədqiqat və texnologiya dayanır. Çin hökuməti ölkəyə cəlb edilən investisiyalardan innovasiyanın inkişafı üçün istifadə edir. Ümumiyyətlə burada çox maraqlı bir hal yaranır. Belə ki, investisiyalar innovasiyanın inkişafına yönəlir, yaranan innovasiyalar isə yeni investisiyaları cəlb edir. Bu məhz innovasiya-investisiya modelidir. Biz innovasiya üçün yaradılan şəraiti XİZ-lərdə də görə bilərik. XİZ-lər öz fəaliyyət sahələrinə görə də ayrılırlar.

Cədvəl 2-yə nəzər salsaq görərik ki, Çində XİZ-lərin ən çox hissəsi dövlət iqtisadi və texnoloji inkişaf zonalarının, yeni və yüksək texnologiyaların inkişafı üçün dövlət zonalarının payına düşür. Həmçinin bu siyahıda ixracat istehsal zonalarının da xüsusi çəkisi vardır ki, onun da böyük hissəsini iqtisadi və texnoloji inkişaf zonaları tutur.

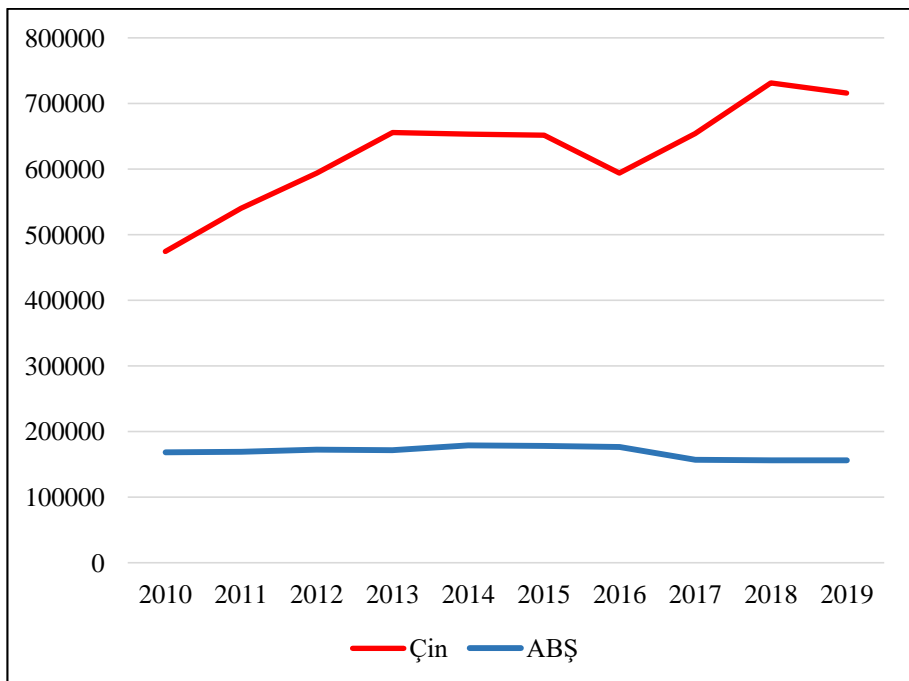
Cədvəl 2. Çində Xüsusi İqtisadi Zonalar

XİZ-lərin növləri	XİZ-lərin yerləşməsi	XİZ-lərin sayı
Kompleks xüsusi iqtisadi zonalar	Şençjen, Çjuxay, Şantou və Syamın - Cənubi Çin dənizi sahilindəki Futszyan və Quandun əyalətlərinin liman şəhərləri bölgəsində, biri Xaynan əyalətində, iki yeni texnoloji bölgəsi isə Şanxay əyalətindəki Pudun şəhərində və Tyantszin əyalətindəki Binxay şəhərində	7
Dövlət iqtisadi və texnoloji inkişaf zonası	47 XİZ - Sarı, Şərqi Çin və Cənubi Çin dənizlərinin şərq sahilində, 21 XİZ - Mərkəzi bölgədə, 22 XİZ - Qərb bölgəsində	90
Yeni və yüksək texnologiyaların inkişafı üçün dövlət zonası	Pekin, Uhan, Şenyan, Nantszin, Quancjou və Çuntsin şəhərləri	58
Azad ticarət zonası	Şençjen, Quancjou, Şantou, Tyantszin və Şanxay şəhərlərinin şərq sahili	15
Sərhədlərarası iqtisadi əməkdaşlıq zonası	Tszilin, Xeylutszyan, Lyaonin, Yunnan Uyğur avtonom rayonunun Sintszyan, Xuey avtonom rayonunun Ninsya əyaləti, və daxili Monqolustan	14
İxracat istehsal zonası	XİZ-in böyük hissəsi iqtisadi və texnoloji inkişaf zonası və ya azad ticarət zonalarına aiddir.	60

Мәnbә: Загородний А.Ф. 2020: с. 55

Beləliklə buradan da aydın olur ki, xarici investisiya daha çox texnoloji inkişaf və yüksək texnologiya sahəsinə yatırılmışdır. Məhz bu yatırımlar Çində innovasiyanın

inkişafının tәмәlini formalaşdırmışdır. Tәsadüfi deyil ki, bu gün Çin yüksək texnologiyalar ixracına görə dünyada liderdir.

Qrafik 8. Çinin və ABŞ-ın yüksək texnologiyalar üzrə ixracı

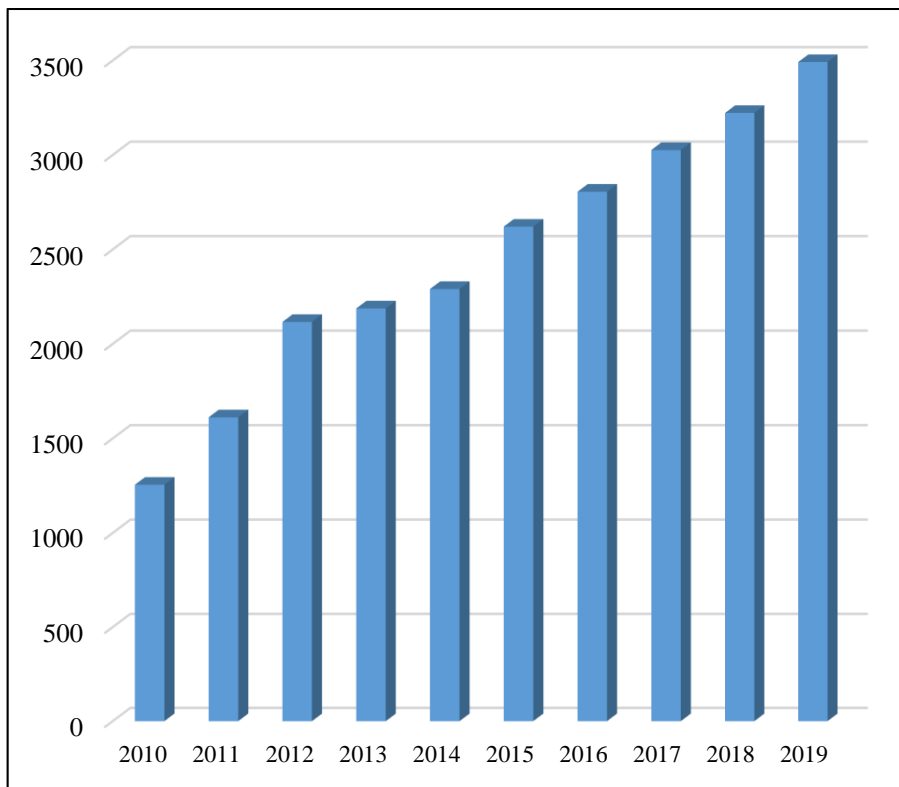
Mənbə: Dünya Bankı (<https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.CD>)

Qrafik 8-ə nəzər salsaq görərik ki, Çinin 2019-cu il üçün yüksək texnologiyalar üzrə ixracı 715.843 milyard ABŞ dollarıdır. Bu göstəriciyə görə Çin dünyada liderdir. Müqayisə üçün ABŞ-ın yüksək texnologiyalar sahəsindəki ixracına da nəzər salaq. ABŞ-ın 2019-cu il üçün yüksək texnologiyalar üzrə ixracı 156.362 milyard ABŞ dollarıdır. Bütün bu

göstəricilər bizə Çində innovasiya-investisiya modelinin effektiv olduğunu deməyə imkan verir. Digər tərəfdən Çinin yüksək texnologiyalar ixracından ciddi mənfəət əldə etməsi də investorlar üçün cəlb edici mühit yaradır. Burada həm Çin həm də investorlar iqtisadi mənfəət əldə edirlər. İnnovasiya-investisiya modeli kontekstində ilbəl artan xarici investisiya axınları ölkənin maliyyə sisteminin tarazlı və dayanıqlı olmasının da əsasını təşkil edir.

Çin hökuməti yalnız XIX-lərlə yox digər strategiyalar ilə də innovasiyanın inkişafını təmin etmək niyyətindədir. Bunlardan ən önəmlisi təhsil və tədqiqat xərcləridir. Qeyd etdiyimiz kimi, təhsil və tədqiqat innovasiyanın inkişafını şərtləndirən əsas amillərdəndir. Bu səbədən tədqiqatımızda bu istiqamətləri də analiz edəcəyik. Çünki bu amillər innovasiyanın inkişafına, innovasiyanın inkişafı investisiya axınına, investisiya axınları isə ölkə iqtisadiyyatının o cümlədən maliyyə sisteminin dayanıqlı inkişafına səbəb olur.

Qrafik 9-a nəzər salsaq görərik ki, Çində təhsilə ayrılan dövlət xərcləri ilbəl artmaqdadır. Belə ki, 2010-cu ildə təhsilə ayrına dövlət xərcləri 1255 milyard yuan olmuşdursa, 2019-cu ildə bu göstərici 3491.3 yuan olmuşdur ki, bu da öz növbəsində 2010-cu ilin göstəricisindən 2.8 dəfə çoxdur. Əgər ABŞ dolları ilə 2019-cu ilin göstəricisini analiz etsək görərik ki, bu göstərici 523.695 milyard ABŞ dolları (1 yuanın 0.15 ABŞ dollarına bərabər olduğu zaman) edir. Bu isə bir daha Çin hökumətinin təhsilə nə dərəcədə önəm verdiyini sübut edir.

Qrafik 9. Çində təhsilə ayrılan dövlət xərcləri

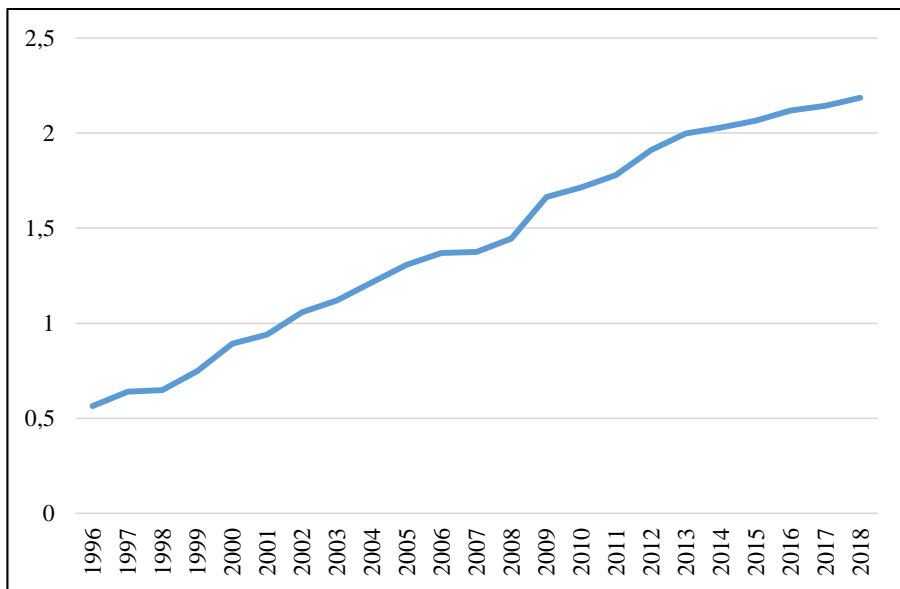
Mənbə: Statista <https://www.statista.com/statistics/455492/china-public-expenditure-on-education/>

Digər tərəfdən Çin hökuməti innovasiyanın inkişafının təməlini təşkil edən tədqiqata da çox böyük önəm verir. Çin hökumətinin qəbul etdiyi 863 və 973 proqramları dövlətin yüksək texnologiyalar ilə bağlı tədqiqatların təşviqini təmin edən əsas proqramlardır. Bu proqramlar ölkədəki innovasiyanın da təməlini təşkil etməkdədir.

Digər əsas layihə isə İnnovasiya Fondudur. 1999-cu ildə ÇXR Dövlət Şurası tərəfindən Məşəl Proqramı çərçivəsində yaradılan texnologiya üzrə Kiçik və Orta Sahibkarlıq (KOS) fəaliyyəti üçün İnnovasiya Fondu bu sahəyə yönəlmiş ilk və aparıcı proqramdır. İnnovasiya Fondu Maliyyə Nazirliyi tərəfindən maliyyələşdirilsə də, Elm və Texnologiya Nazirliyi tərəfindən idarə olunur. Bununla yanaşı, İnnovasiya fondu, ÇXR-dəki gənc təşəbbüskar müəssisələr üçün ən böyük dövlət tədqiqat və inkişaf (R&D) maliyyələşdirmə mənbəyidir və eyni zamanda ÇXR-nin texnoloji KOS-ları üçün əsas innovasiya subsidiyası proqramıdır. 2012-ci ilin sonuna qədər İnnovasiya Fondu, ÇXR-nin texnologiyaya əsaslanan KOS-larına ümumilikdə 30,68 milyard yuan subsidiya verdi və 46.261 layihə maliyyələşdirildi.⁷⁸

Qrafik 9-a nəzər salsaq görərik ki, Çində tədqiqat və inkişaf xərclərinin (R&D) ÜDM-dəki payı artan dinamika üzrə inkişaf edib. 1996-cı ildə, Çində tədqiqat və inkişaf xərclərinin (R&D) ÜDM-dəki payı 0.563 faiz olmuşdursa, 2018-ci ildə bu göstərici 2.186 faiz olmuşdur.

⁷⁸ Li, J., Liu, C., və Gentile, E. 2020: s. 2

**Qrafik 10. Çində tədqiqat və inkişaf (R&D) xərclərinin
ÜDM-dəki payı (faiz ilə)**

Mənbə: Dünya Bankı (<https://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS>)

2018-ci il üçün ÜDM-nə nisbətə bu göstəricini hesablasaq (2018-ci il üçün Çinin ÜDM həcmi 13895 milyard ABŞ dolları olmuşdur) görərik ki, Çin hökumətinin 2018-ci il üçün tədqiqat və inkişaf xərcləri (R&D) 277.9 milyard ABŞ dollarıdır. Bu isə öz növbəsində Çin hökumətinin elmi tədqiqat sahəsinə xüsusi diqqət ayırmasını sübut edən digər amillərdəndir.

Çin hökumətinin innovasiya ilə bağlı sadaladığımız dövlət strategiyalarının effektivliyini Qlobal İnnovasiya İndeksinin 2020-ci il hesabatında da aydın şəkildə görə bilərik.

Cədvəl 3-ə nəzər salsaq görürük ki, Çin dünyanın 20 ən innovativ ölkələri arasında 53.28 göstərici ilə 14-cü yerdə qərarlaşıb.

Cədvəl 3. Qlobal İnnovasiya İndeksi çərçivəsində 2020-ci il üçün dünya ölkələrinin reytingi (ilk 20 ölkə)

Sıra	Ölkə	Reyting göstəricisi	Gəlir səviyyəsi
1.	İsveçrə	66.08	Yüksək
2.	İsveç	62.47	Yüksək
3.	ABŞ	60.56	Yüksək
4.	Birləşmiş Krallıq	59.78	Yüksək
5.	Hollandiya	58.76	Yüksək
6.	Danimarka	57.53	Yüksək
7.	Finlandiya	57.02	Yüksək
8.	Sinqapur	56.61	Yüksək
9.	Almaniya	56.55	Yüksək
10.	Koreya Respublikası	56.11	Yüksək
11.	Honk Konq, Çin	54.24	Yüksək
12.	Fransa	53.66	Yüksək
13.	İsrail	53.55	Yüksək
14.	Çin	53.28	Orta Yüksək
15.	İrlandiya	53.05	Yüksək
16.	Yaponiya	52.70	Yüksək
17.	Kanada	52.26	Yüksək
18.	Lüksemburq	50.84	Yüksək
19.	Avstriya	50.13	Yüksək
20.	Norveç	49.29	Yüksək

Mənbə: Global Innovation Index 2020

Qeyd etmək lazımdır ki, Qlobal İnnovasiya İndeksinin 2018-ci il hesabatında Çin dünyanın ən innovativ 20 ölkəsi arasında 53.06 göstərici ilə 17-ci yerdə qərarlaşmışdı. İki il ərzində Çin digər ölkələri innovasiya səviyyəsində geri qoyaraq 3 pillə irəliləmiş və 14-cü yerdə qərarlaşmışdı ki, bu

da öz növbəsində Çin hökumətinin innovasiya sahəsində apardığı dövlət strategiyasının uğurlu olduğunu söyləməyə bizə imkan verir.⁷⁹

Digər tərəfdən cədvəli analiz edərkən görürük ki, Çin bu sıralamanın gəlir səviyyəsi kateqoriyasında orta yüksək gəlirli ölkələr sırasında 1-ci yerdədir. Belə ki, cədvəldən də göründüyü kimi dünyanın ən innovativ 20 ölkəsindən 19-u yüksək gəlirli ölkələrdir. Lakin yalnız Çin orta yüksək gəlirli ölkədir ki, bu da Çini orta yüksək gəlirli ölkələr sırasında lider olması deməkdir.

Bütövlükdə deyə bilərik ki, ötən əsrin 70-ci illərindən Çində yaranan sosial-iqtisadi və ictimai müstəvilərdə yeni milli idarəetmə mexanizmlərinin əsas hədəflərindən biri məhz ölkəyə investisiya axınlarının cəlb edilməsi idi. İlk illərdə ölkədəki makroiqtisadi sabitlik əldə olundu daha sonra isə Çin hökuməti “Açıq qapı” siyasətini həyata keçirdi ki, bu da öz növbəsində ölkəyə xarici investisiya axınlarını cəlb etdi. İnnovasiya-investisiya modeli çərçivəsində ölkədə investorlar üçün daha da cəlb edici mühit yarandı. Çin hökumətinin yürütdüyü rəqabətqabiliyyətli və effektiv pul-kredit siyasəti də öz növbəsində yeni investisiya axınları ilə nəticələndi. Burada xüsusilə bank sektorunu vurğulamaq lazımdır. Çin bank sektorunda açıqlıq siyasəti investorlarda böyük marağa səbəb oldu. Bütövlükdə buradan da aydın görünür ki, Çin

⁷⁹ *Global Innovation Index 2018*

rəhbərliyinin əsas məqsədi ölkəyə investisiya axınlarının ilbəl dayanıqlı artımını təmin etməkdir. Bütün bu investisiya axınları ölkənin maliyyə sisteminin inkişafını şərtləndirir. Lakin bununla paralel olaraq Çin hökuməti qərb institutlarının tövsiyələrinə zidd olaraq kapitalın transsərhəd hərəkətində müəyyən məhdudlaşdırmalar etdi ki, bu da öz növbəsində olduqca effektiv təsir göstərdi və Çin maliyyə sistemini möhtəkirlik əməliyyatlarından və maliyyə spekulyasiyalarından qorudur. Başqa sözlə desək Çində ötən əsrin 70-ci illərindən yaranan sosial-iqtisadi və ictimai müstəvilərdə yeni milli idarəetmə mexanizmləri, investisiya axınlarının cəlb edilməsi, rəqabətqabiliyyətli və effektiv pul-kredit siyasəti, kapitalın transsərhəd hərəkətinin məhdudlaşdırılması və innovasiya-investisiya modeli Çin maliyyə sistemini inkişaf etdirməklə yanaşı, maliyyə sistemini daha tarazlı və dayanıqlı hala gətirdi.

BÖLMƏ 3:

ÇİN XALQ RESPUBLİKASININ MALİYYƏ SİSTEMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ: STRATEJİ BAXIŞ

3.1. Dünya iqtisadiyyatında sistemli, struktur və tsiklik böhran şəraitində Çin maliyyə sisteminin rəqabət üstünlükləri

Tarix boyu dünya ölkələri müəyyən iqtisadi böhranlarla qarşı qarşıya gəlmək məcburiyyətində olmuşlar. Qloballaşmanın sürətlənməsi fonunda bu iqtisadi böhranlar daha geniş vüsət almışdır. Bu böhranlara 1930-cu illərdən başlayan böyük depressiya adı ilə də tanınan iqtisadi böhranını, 2008-ci illərdən qlobal səviyyə alan maliyyə böhranını misal göstərmək olar. Eyni zamanda 1999-cu ildən başlayan Asiya maliyyə böhranı kimi müəyyən regional iqtisadi böhranlar da mövcud olmuşdur.

Günümüzdə dünya iqtisadiyyatında baş verən sistemli böhran isə müəyyən dərəcədə digər iqtisadi böhranlardan fərqlənir. Bu sistemli böhran hər hansısa maliyyə spekulasiyaları, köpük effektləri və ya müəyyən uğursuz iqtisadi siyasətlər fonunda baş verməmişdir. Bu böhranın əsas səbəbi dünyanı öz ağışına alan COVID-19 virusunun pandemiya formasında təzahürü və bu kontekstdə dünyada baş verən sosial-iqtisadi məsələlərdir.

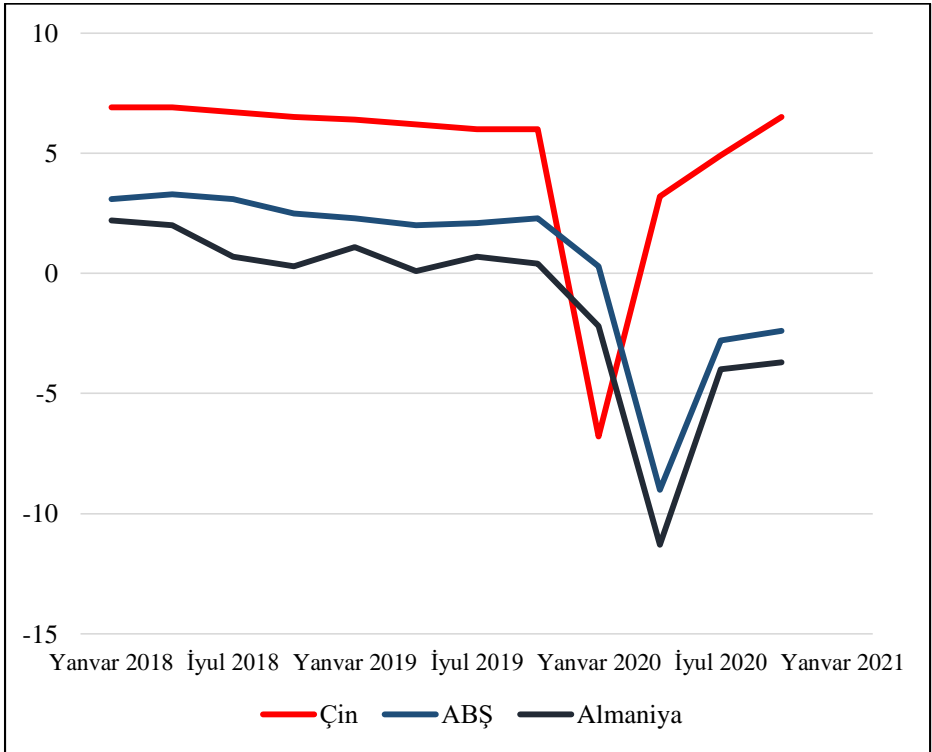
Çinin Vuhan şəhərindən başlayan COVID-19 virusu 2019-cu ilin sonunda qlobal bir epidemiyaya səbəb oldu. Nəticədə, 31 yanvar 2020-ci ildə Dünya Səhiyyə Təşkilatı beynəlxalq fəvqəladə bir vəziyyət elan etdi. Bir çox böhranda

olduğu kimi, koronavirusun təsirləri qlobal iqtisadiyyatda və maliyyə bazarlarında da hiss oluna bilər. Bir çox analitik koronavirusu 2003-cü il SARS epidemiyası ilə müqayisə edib. Lakin burada bir məsələ vardır. Qeyd olan dönmə ilə indiki dönmənin arasında Çin ciddi iqtisadi inkişaf edib. Çin qlobal iqtisadiyyatın və bazarların 17 il əvvələ nisbətən daha böyük bir hissəsinə nəzarət edir. Dünya Bankının statistikasına görə, Çinin dünya ticarətindəki payı 2003-cü ildəki 5%-dən 2019-cu ildə təxminən 14%-ə yüksəldi. Bundan əlavə, Çinin İnkişaf etməkdə olan Bazarlar İndeksindəki payı 2003-cü ildəki 8% -dən 2019-cu ildə təxminən 35%-ə yüksəldi.⁸⁰

Pandemiya səbəbindən dünya ölkələrində istehsal olduqca aşağı səviyyəyə endi, turizm sektoru çökdü, dünya ölkələri öz sərhədlərini bağladı, nəticə etibarilə dünya ticarəti ciddi problemlərlə üzləşdi. Digər tərəfdən dünya ölkələrinin sərhədlərini bağlaması, turizm sektorunun çökməsi nəticəsində nəqliyyat və logistika sferasında yaranmış passivlik eyni zamanda istehsalın faktiki olaraq minimum səviyyədə olması dünya neft qiymətlərində kəskin azalmaya səbəb oldu. Ölkələrin tətbiq etdiyi karantin rejimləri əhəlinin sağlamlığını qorusa da, müəyyən dərəcədə günə maddə işləyən əhali qrupunun gəlirlərinə də təsir etdi. Təbii ki, buna qarşı ölkələr müəyyən proqramlar qəbul etdilər. Bütövlükdə deyə bilərik

⁸⁰ Vasiev M. və digərləri, 2020: s. 8; Bouoiyour J., Selmi R. 2020: s.2

ki, koronavirus hər bir ölkənin yəni həm neft həm də qeyri-neft sahəsi üzrə ixtisaslaşan ölkələrin sosial-iqtisadi vəziyyətinə ciddi zərbə vurdu. Lakin, müəyyən ölkələr var ki, pandemiyanın ilkin dönəmində iqtisadi geriləmə ilə qarşılaşsa da çevik bir şəkildə bu böhrandan çıxıb bilməmişdir. Bunlardan ən birincisi pandemiyanın başladığı ölkə olan Çindir.

Qrafik 11. Çin, ABŞ və Almaniyanın ÜDM-nin artım tempi (faiz ilə)

Mənbə: Qrafik Trading Economics bazasının göstəriciləri əsasında müəlliflər tərəfindən tərtib olunub. (<https://tradingeconomics.com/china/gdp-growth-annual>), (<https://tradingeconomics.com/united-states/gdp-growth-annual>), (<https://tradingeconomics.com/germany/gdp-growth-annual>)

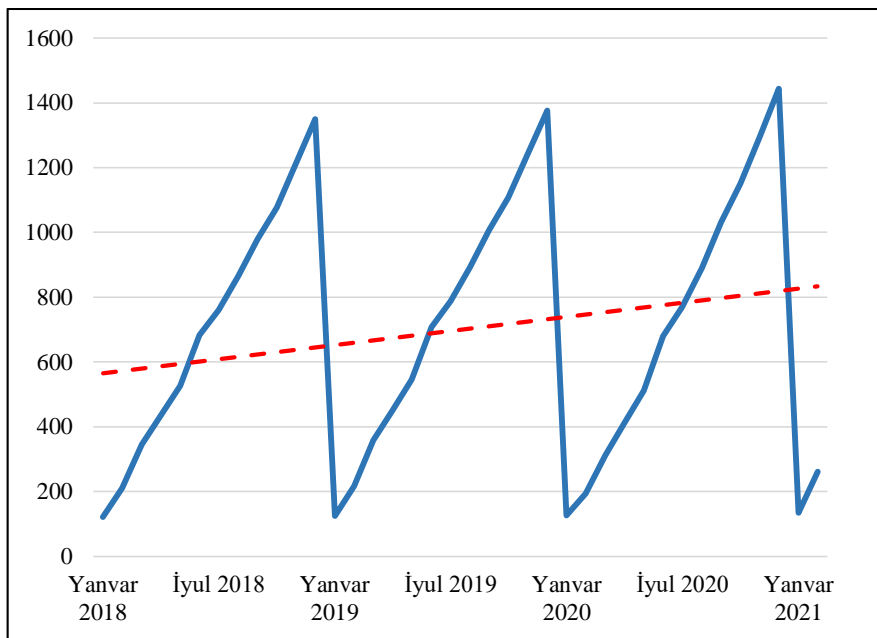
Qrafik 11-də üç fərqli maliyyə sisteminə malik olan ölkələrin yəni Anqlo-sakson maliyyə modelinə malik olan ABŞ-ın, Kontinental maliyyə modelinə malik olan Almaniyanın və Qarışıq-şərq modelinə malik olan Çinin ÜDM-nin artım tempi təsvir olunmuşdur. Burada olduqca maraqlı bir məqam vardır. Koronavirusun yayılmasının ilkin mərhələsində hər üç ölkənin ÜDM-nin artım tempi göstəricisində geriləmə müşahidə olunmuşdur. Belə ki, 18.01.2020-ci il tarixindən 17.04.2020-ci il tarixi müddətində Çinin ÜDM artım tempi -6.8%, 17.04.2020-ci il tarixindən 16.07.2020-ci il tarixi müddətində ABŞ-ın və Almaniyanın ÜDM artım tempi müvafiq olaraq -9% və -11.3% təşkil etmişdir.

Maraqlı bir məsələ budur ki, ABŞ və Almaniya ÜDM artım tempinin ən yüksək mənfi dərəcəsini yaşadığı bir dönmə də Çin artıq 3.2% artım ilə virusa qarşı iqtisadi immun qazanmış və adaptiv mexanizm formalaşdırmışdır. ABŞ və Almaniya isə hələ də mənfi artımdan qurtula bilməmişdir. Belə ki, 19.10.2020-ci il tarixindən 18.01.2021-ci il tarixi müddətində Çinin, ABŞ-ın və Almaniyanın ÜDM artım tempi müvafiq olaraq 6.5%, -2.4% və -3.7% təşkil etmişdir.

Bununla da Çin böhrandan öncəki dönmədə mövcud olan ÜDM artım tempinə yaxınlaşmışdır. ABŞ və Almaniya isə hələ də bu böhrana qarşı mübarizədə olduqca zəif nəticə göstərməkdədirlər. Başqa formada məsələni təhlil etsək görürük ki, qeyd etdiyimiz zaman kəsiyində Çin -6.8% göstəricidən 6.5% göstəriciyə, ABŞ -9% göstəricidən -2.4%

göstəriciyə, Almaniya isə -11.3% göstəricidən -3.7% göstəriciyə malik olmuşdur. Doğrudur ABŞ və Almaniya da müəyyən qədər öz mənfi göstəricilərini azaltmağa çalışsalar da Çin qədər effektiv bir mənzərəni görmək qeyri-mümkündür.

Bunun əsas səbəblərindən biri məhz maliyyə sistemidir. Maliyyə sistemi dayanıqlı və adaptiv olan ölkənin iqtisadiyyatı da dayanıqlı eyni zamanda daxili və xarici təsirlərə qarşı daha adaptiv olur. Tədqiqatımızda bunun əsas səbəblərini analiz etməyə çalışacağıq. Dünya iqtisadiyyatında sistemli, struktur və tsiklik böhran şəraitində Çin maliyyə sisteminin rəqabət üstünlükləri dedikdə burada konkret hər hansısa bir bölmə deyil kompleks tədbirləri analiz etməyi düşünürük. Bu səbəbdən həmən kompleks tədbirləri araşdıraraq. İlk öncə qeyd etmək lazımdır ki, ölkənin iqtisadi inkişafını şərtləndirən əsas amillərdən biri məhz ölkəyə Birbaşa Xarici İnvestisiyaların (BXİ) qoyuluşu və bu qoyuluş müstəvisində texnologiyaların idxalı prosesidir. Tədqiqatımızın öncəki bölmələrində Çinin investorlar üçün əlverişli mühit yaratdığı haqqında geniş təhlillər apardığımız üçün bu hissədə yalnız statistik təhlilə nəzər salaq.

Qrafik 12. Çində Birbaşa Xarici İnvestisiyaların (BXİ) aylar üzrə həcmi⁸¹

Qrafik 12-yə nəzər salsaq görürük ki, Çinə qoyulan BXİ-lərin həcmi ilbəil artmaqdadır. Belə ki, il başlanğıclarının göstəricilərini analiz etsək görürük ki, Yanvar 2018-ci il tarixində, Yanvar 2019-cu il tarixində, Yanvar 2020-ci il tarixində və Yanvar 2021-ci il tarixində Çinə qoyulan BXİ-lərin həcmi müvafiq olaraq 12.07, 12.41, 12.68 və 13.47 milyard ABŞ dolları olmuşdur. İl sonu göstəricilərini analiz etsək görürük ki, Dekabr 2018-ci il tarixində, Dekabr 2019-cu il tarixində və Dekabr 2020-ci il tarixində Çinə qoyulan BXİ-lərin həcmi

⁸¹ Trading Economics (<https://tradingeconomics.com/china/foreign-direct-investment>)

müvafiq olaraq 134.97, 137.61 və 144.37 milyard ABŞ dolları təşkil etmişdir. Təbii ki, pandemiya ilə əlaqədar müəyyən 2020-ci ildə ötən ilə nisbətdə müəyyən azalma olmuşdur. Bu isə təbii ki, müxtəlif faktorlardan asılıdır. İnvestorların dünya iqtisadiyyatında baş verən proseslər ilə bağlı müəyyən mənada investisiya yatırmaqda qərarsız olmağı kimi faktorlar bu hadisəyə təsir etmişdir. Lakin Çinin qısa bir zamanda pandemiya qarşı strateji tədbirlərin hazırlanması kontekstində ölkədə baş verən prosesləri qismən normal səviyyəyə qaytarması eyni zamanda digər ölkələrə nisbətdə Çinin sistemli böhrana qarşı iqtisadi immunitetinin formalaşması investorlar üçün daha cəlb edici və təhlükəsiz bir mühit yaratdı. Nəticə etibarilə BXİ-lərin həcmində yenidən dayanıqlı artım bərpa olundu. Qrafikdəki trend xəttindən də aydın görmək olur ki, son 3 il ərzində Çində BXİ-lər dayanıqlı, artan tempdə inkişaf etmişdir. Burada qeyd olunacaq əsas məsələ məhz BXİ-lərin qoyulması çərçivəsində texnologiyaların idxalı prosesidir ki, bu proses də Çin üçün olduqca əlverişlidir. BXİ-lərin qoyulması çərçivəsində texnologiyaların idxalı ölkədə innovasiyanın inkişafına zəmin yaradır ki, bu da öz növbəsində dayanıqlı iqtisadi inkişafı nəticələnilir.

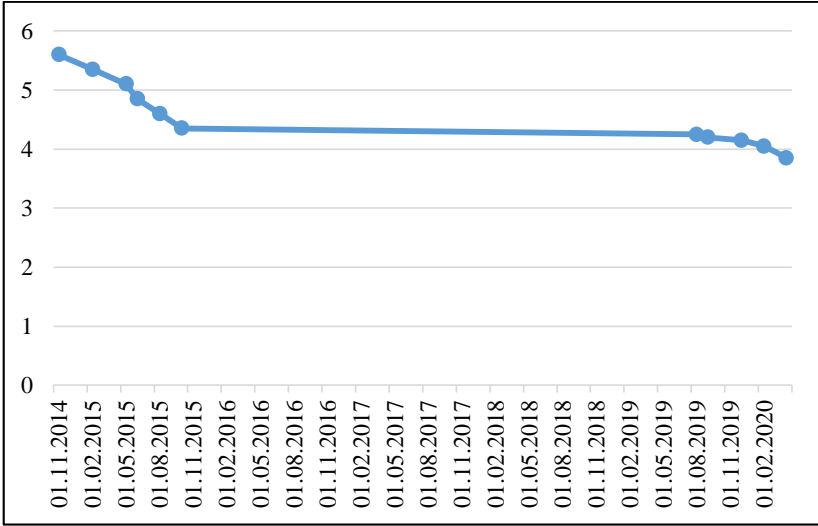
Digər tərəfdən real iqtisadiyyata qoyuluşların və sabit aktivlərə investisiyaların ölkə rəhbərliyinin iqtisadi siyasətində prioritet olması Çin iqtisadiyyatını daha güclü hala gətirir. Burada Çinin maliyyə sisteminin rəqabət üstünlüklərindən biri məhz ölkəyə gətirilən BXİ-lərin dayanıqlı inkişafı, bu

vəsaitlərin real iqtisadiyyata qoyuluşu eyni zamanda sabit aktivlərə investisiyaların edilməsidir ki, ABŞ-da biz real iqtisadiyyata və sabit aktivlərə qoyulan investisiyalardan daha çox xarici birjalara investisiyaların üstünlük təşkil etdiyinin şahidi oluruq. Bu isə təbii ki, müəyyən dərəcədə iqtisadiyyatda dəyər yaratmağından eyni zamanda ABŞ-da kapitalın hərəkətinin məhdudlaşdırması siyasəti olmadığından dəyər yaratmayan pul kütləsinin maliyyə möhtəkirliyinə səbəb olması və maliyyə sisteminin bundan ciddi zərər alması ilə nəticələnir. Qeyd olunan hadisələr təbii ki, iqtisadiyyatda müəyyən geriləmələrə səbəb olur.

Bunun əksi olaraq Çində real iqtisadiyyata eyni zamanda sabit aktivlərə investisiya qoyuluşu daha ön plandadır. Çin rəhbərliyi iqtisadiyyata qoyulan investisiyaların səmərəli istifadəsi məqsədilə dəyər yaradılma prosesinə olduqca önəm verir. Bu səbəbdən Çində istehsal prosesi daha yüksək səviyyədədir. Artıq qalan pul kütləsini tənzimləmə siyasəti və heç bir dəyər yaratmayan kapitalın qarşını almaq üçün kapitalın transsərhəd hərəkətinin məhdudlaşdırılması strategiyası müəyyən maliyyə möhtəkirliyinin və spekulasiyalarının qarşısını almaqdadır.

Maliyyə möhtəkirliyinin olmaması bank fəaliyyətini də daha dayanıqlı hala gətirir. Qeyd etmək lazımdır ki, Çində sistemli böhran dönəmində atılan müəyyən addımlardan biri də məhz bank faiz dərəcəsinin aşağı endirilməsidir. Ümumiyyətlə nəinki Çin bir çox ölkə koronavirusun gətirdiyi yeni növ

iqtisadi böhran çərçivəsində bank faiz dərəcələrinin aşağı endirilməsi siyasətinə müraciət etmişlər. Lakin hansı ölkədəki maliyyə spekulyasiyalarının qarşısı alınır, o ölkədə maliyyə xüsusən də bank sektoru daha dayanıqlı olduğu üçün bank faiz dərəcələrinin aşağı enməsi heç bir mənfi effekt yaratmır.

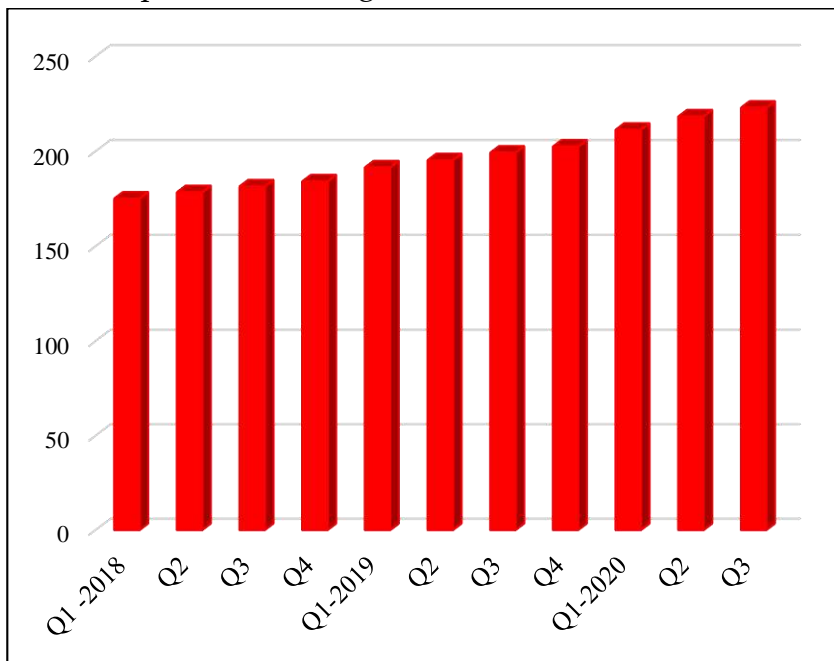
Qrafik 13. Çində bank faiz dərəcələri

Mənbə: Trading Economics (<https://tradingeconomics.com/china/interest-rate>), Country Economy (<https://countryeconomy.com/key-rates/china>)

Qrafik 13-dən də göründüyü kimi pandemiya dönməində Çində bank faizi dərəcəsinin aşağı endirilməsi siyasəti tətbiq olunmuşdur. Belə ki, 2014-cü ildə bank faiz dərəcələri 5.6% idisə 2019-cu ilin Dekabr ayında artıq bank faiz dərəcəsi 4.15%, 2020-ci ilin Aprelində isə 3.85% olaraq müəyyən edilmişdir. Ümumiyyətlə Çində hər zaman özəl sektora dəstək olmaq və

investisiya mühitinin cəlb ediciliyini artırmaq məqsədilə bank faiz dərəcələri mümkün qədər aşağı həddə saxlanılır.

Bank faiz dərəcələrinin xüsusən dünyanı öz ağışuna alan koronavirus pandemiyasının yaratdığı sistemli böhran fonunda mümkün qədər aşağı salınması özəl sektorda müəyyən canlanmanı təşviq edən başlıca amillərdən birinə çevrilmişdir. Daha aşağı faiz dərəcəsi ilə kredit almaq sahibkarlar üçün olduqca mühüm bir məsələdir. Təbii ki, biz bu effekti qrafiklərdən də görə bilirik.

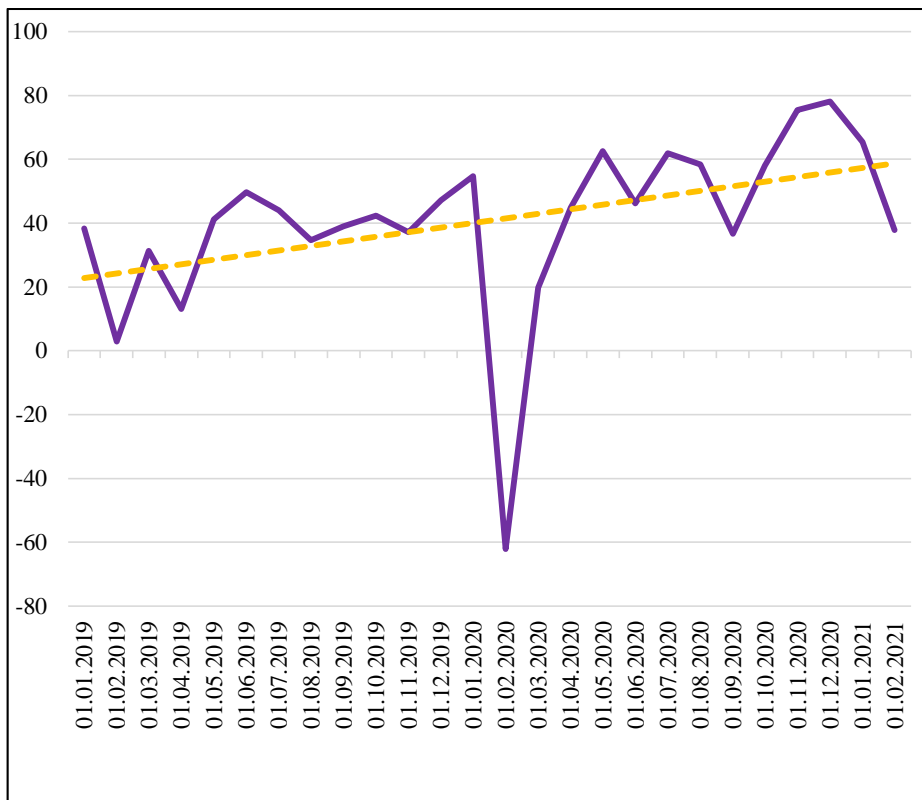

Qrafik 14. Çində özəl qeyri-maliyyə sektoruna verilən ümumi kreditlərin həcmi

Mənbə: Federal Reserve Economic Data <https://fred.stlouisfed.org/series/CRDQCNAPABIS>

Qrafik 14-ə nəzər salsaq görürük ki, Çində özəl qeyri-maliyyə sektoruna verilən ümumi kreditlərin həcmi ilbəlil artmaqdadır. Xüsusən qeyd etmək lazımdır ki, bu artımı dəstəkləyən əsas faktorlardan biri də məhz bank faiz dərəcələrinin ilbəlil aşağı səviyyəyə enməsidir. Qrafiki analiz edərkən Çində özəl qeyri-maliyyə sektoruna verilən ümumi kreditlərin həcmninin 2018-ci ilin birinci kvartalında 175.045 milyard yuan, 2019-cu ilin birinci kvartalında 191.491 milyard yuan, 2020-ci ilin birinci kvartalında isə 211.302 milyard yuan təşkil etdiyini görə bilirik. 2020-ci il üçün dördüncü kvartalın göstəricisi hələ açıqlanmadığı üçün biz tədqiqatımızın növbəti hissəsində üçüncü kvartalların göstəriciləri ilə statistik təhlil aparacağıq. 2018-ci ilin üçüncü kvartalında 181.479 milyard yuan, 2019-cu ilin üçüncü kvartalında 199.244 milyard yuan, 2020-ci ilin üçüncü kvartalında isə 218.339 milyard yuan təşkil etmişdir. Buradakı əsas məqsədimiz bu göstərici üzrə artımın olduğunu göstərmək deyil, əsas məqsədimiz dünya iqtisadiyyatında baş verən sistemli böhran çərçivəsində bu göstəricinin artımını təhlil etməkdir.

Təbii ki, özəl qeyri-maliyyə sektoruna verilən kreditlərin həcmindəki artım investisiyaların o cümlədən yerli istehsalın artması ilə nəticələnir. Yerli istehsalın artımı həm daxili bazarın həmdəki ixrac bazarlarının təmin edilməsinə şərait yaradır. Bu isə öz növbəsində xarici ticarət balansındakı müsbət saldonu daha da artırır. Bu məsələni daha dəqiq analiz etmək üçün statistik təhlildən istifadə edək.

Qrafik 15. Çinin aylar üzrə xarici ticarət balansı⁸²

Qrafik 15-ə nəzər salsaq görərik ki, Çinin aylar üzrə xarici ticarət balansında müsbət saldonun artan dinamikası mövcuddur. Təbii ki, burada pandemiya dönəminin gətirdiyi

⁸² Qrafik Çin Xalq Respublikasının Gömrük Baş İdarəsinin göstəriciləri əsasında müəlliflər tərəfindən tərtib olunmuşdur.

(<http://english.customs.gov.cn/Statics/2537eb31-69d4-46de-af6a-91a7d4f98b45.html>)

(<http://english.customs.gov.cn/Statics/20f6e234-8234-4b26-ba88-f978d9547e94.html>)

(<http://english.customs.gov.cn/Statics/8838f8c2-b869-40ff-a28e-803089903dd7.html>)

mənfi saldonu da görmək mümkündür. Lakin əsas məsələ bu mənfi saldodan çevik bir zamanda qurtulmaqdır ki, Çinin iqtisadiyyatda ən böyük rəqibi olan ABŞ belə buna nail olmamışdır. Bu isə əslində Çinin ABŞ-dan üstün tərəflərini əks etdirən başlıca amillərdəndir. 01.02.2020-ci il tarixində Çinin xarici ticarət balansı mənfi olaraq -62.119 ABŞ dolları təşkil etmişdir. Bu o deməkdir ki, Çində idxal ixracı üstələmişdir. Lakin çox qısa bir zamanda yəni 01.03.2020-ci il tarixində Çində ixrac yenidən idxalı üstələmiş və xarici ticarət balansındakı müsbət saldo 19.803 milyard ABŞ dolları olmuşdur. 01.05.2020-ci il tarixində isə Çinin xarici ticarət balansındakı müsbət saldo 62.613 milyard ABŞ dolları təşkil etmişdir ki, bu da keçən ilin göstəricisindən 21.468 milyard ABŞ dollar çoxdur.

Beləliklə Dünya iqtisadiyyatında sistemli, struktur və tsiklik böhran şəraitində Çin maliyyə sisteminin rəqabət üstünlükləri dedikdə konkret hər hansısa bir bölməni göstərmək deyil də bütövlükdə prosesi izah etməyi çalışdıq. Kompleks təhlil etdiyimiz məsələləri sonuncu dəfə sistemləşdirək. İnvestorlar üçün güzəştlərin formalaşması çərçivəsində, birbaşa xarici investisiyaların artması, real iqtisadiyyata qoyuluşların və sabit aktivlərə investisiya yatırımlarının xüsusi önəm kəsb etməsi, investisiya qoyuluşları zamanı maliyyə möhtəkirliklərinin və maliyyə spekulyasiyalarının qarşısını almaq məqsədilə kapital hərəkətinin tənzimlənməsi, maliyyə sistemi

möhtəkirliklərdən qorunduğu üçün bank faiz dərəcələrinin aşağı endirilməsinin yeni imkanlarının yaranması, bu səbəbdən sahibkarların daha çox kredit götürməsi, nəticə etibarilə investisiyaların o cümlədən yerli istehsalın artımı fonunda xarici ticarət balansındakı müsbət saldonun artan dinamikasının formalaşması kimi proseslər maliyyə sistemini də dayanıqlı və rəqabətli hala gətirmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu proseslər kompleks xarakter daşıyır və bu səbəbdən sistemli böhran şəraitində Çin maliyyə sisteminin rəqabət üstünlükləri vardır. Bu proseslərin hamısının kompleks icrası olduqca önəmlidir və qeyd olunan zəncirdəki proseslərdən hər hansı biri icra olunmadıqda heç bir effekt almaq mümkün deyil. Digər tərəfdən, bu məsələlərdən əlavə bir məsələdə vardır. Bu isə yuanın könüllü devalivasiyasıdır ki, bu devalivasiya daha spesifik siyasət olsa da qeyd olunan kompleks tədbirlərə daxil etmək mümkündür. Lakin biz bunu tədqiqatımızın növbəti bölməsində geniş şəkildə müzakirə edəcəyik.

3.2. Çin maliyyə sisteminin gələcək inkişafı: daxili və xarici çağırışlar

Tədqiqatımızın bu hissəsində daxili və xarici çağırışlar müstəvisində Çin maliyyə sisteminin gələcək inkişafını analiz edəcəyik. Burada daxili çağırış fonunda Çində pul kütləsi ilə inflyasiya arasındakı bəzi münasibətləri təhlil edəcəyik. Burada əsasən pul aqreqatları və daxili investisiyalarla məsələni iki formada analiz edəcəyik. Xarici çağırışlar bölməsində isə ABŞ-Çin ticarət müharibəsini və bu müharibə fonunda Çin maliyyə siyasətinin hansı formada dəyişməsinə, yuanın devalivasiyanı eyni zamanda yuanın devalivasiyası ilə inflyasiya arasında hər hansısa bir əlaqənin olub olmamasını təhlil edəcəyik. Yəni bu bölmə-mizdə həm də qeyd olunan çağırışlar fonunda Çində pulun daxili və xarici dəyərini də analiz edəcəyik.

İlk öncə daxili çağırışlara nəzər salaq. Çində pul kütləsinin olduqca yüksək həddədir. Bunu monetizasiya əmsalını təhlil edərkən də daha aydın görəcəyik. Lakin burada pul kütləsinin çox olması müəyyən riskli məsələləri meydana gətirə bilər. Belə ki, pul kütləsi artarkən insanların gəlirləri artır, bu səbəbdən insanlar daha çox tələb edirlər. İnsanlar daha çox tələb etdikləri üçün malların qiymətləri qalxır. Başqa sözlə desək məcmu tələb (AD) sağa sürüşdüüyü üçün malların

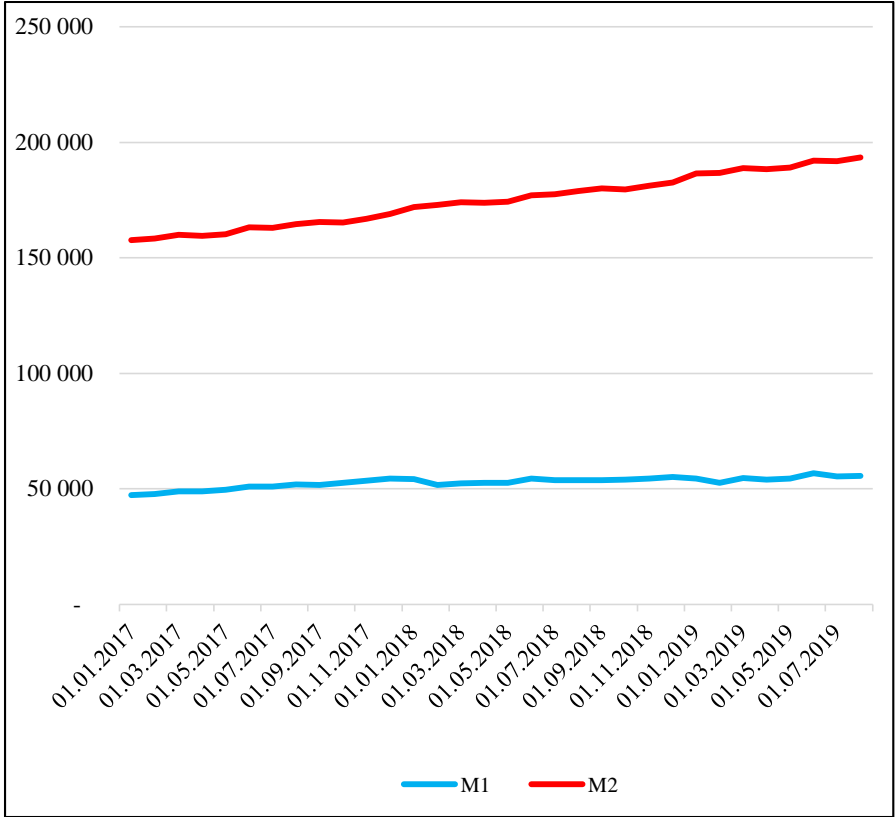
qiymətləri qalxır. Bunun nəticəsində isə pul dəyərsizləşir və inflyasiya yaranır.

Qeyd etdiyimiz səbəblər çərçivəsində ölkədə pul kütləsinin artımı inflyasiya yarada biləcək amillərdəndir. Lakin diqqətlə yuxarıdakı qrafikə nəzər salsaq görürük ki, Çində pul kütləsinin çox olmasına baxmayaraq inflyasiya səviyyəsi aşağıdır. Deməli pul kütləsinin çox olması inflyasiyaya təsir etməmişdir. Bunun səbəbini ilk öncə pul kütləsinin əsas göstəricilərindən olan M2 pul aqreqatı ilə izah etməyə çalışaq.

$$M2 = M1 + müddətli depozitlər^{83}$$

Bildiyiniz kimi M2 pul aqreqatı M1 pul aqreqatı ilə müddətli depozitlərin cəmini özündə ehtiva edir. Əgər M2 pul aqreqatında M1 pul aqreqatının xüsusi çəkisi çox olarsa bu zaman inflyasiya riski daha çoxdur. Çünkü M1 aqreqatı özündə dövriyədə olan nağd pulu ehtiva edir. Əgər burada müddətli depozitlərin xüsusi çəkisi daha çox olarsa bu zaman inflyasiya riski olduqca zəifdir. İndi isə Çin üçün bu göstəriciləri analiz edək. Qeyd etmək lazımdır ki, Çində pul aqreqatları M0, M1 və M2 olaraq qiymətləndirilir. M3 və M4 pul aqreqatları mövcud deyil.

⁸³ Jin M. 2018: s. 118

Qrafik 16. Çində M1 və M2 pul aqreqləri

Mənbə: Federal Reserve Economic Data

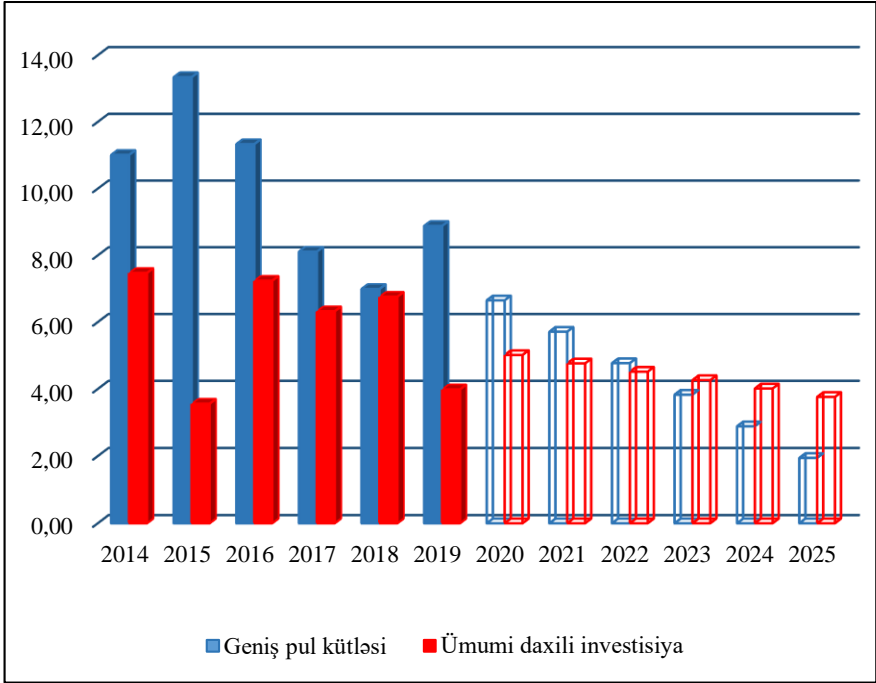
<https://fred.stlouisfed.org/series/MYAGM1CNM189N>

<https://fred.stlouisfed.org/series/MYAGM2CNM189N>

Qrafik 16-ya nəzər salsaq görərik ki, Çində M2 pul aqreqlərinin tərkibində M1 pul aqreqlərinin xüsusi çəkisi müddətli depozitlərə nisbətə olduqca aşağıdır. Belə ki, 01.08.2019-cu il tarixində M2 pul aqreqləri 193.549 trilyon yuan

olmuşdursa M1 pul aqreqatı 55.680 trilyon yuan olmuşdur. Nəticə etibarilə müddətli depozitlər 137.869 trilyon yuan təşkil etmişdir. Müddətli depozitlərin həcmnin çox olması həm də əhalinin banka olan yüksək güvənin göstəricidir ki, bu da ölkənin maliyyə sisteminin yüksək inkişaf etməsini şərtləndirən bir amildir. Digər tərəfdən görürük ki, M1 pul aqreqatında son dövrlər ərzində kəskin dəyişikliklər olmamışdır. Bu da təbii ki, Çin rəhbərliyinin müəyyən mənada pula nəzarət etməsilə bağlıdır. Belə ki, 01.08.2017, 01.08.2018 və 01.08.2019-cu il tarixlərində M1 pul aqreqatı müvafiq olaraq 51.811, 53.832 və 55.680 trilyon yuan təşkil etmişdir. Məhz bu səbəblərdən Çində pul kütləsinin çox olması inflyasiya riski yaratmamışdır.

Digər araşdıracağımız metod isə investisiyalarla analiz edəcəyimiz metoddur. Pul kütləsindəki artım investisiya artımına səbəb olursa bu iqtisadiyyat üçün olduqca müsbət haldır. Lakin əksinə əgər pul kütləsində artım baş verirsə lakin investisiya artmırsa demək bu pul kütləsi maliyyə köpüklərinə gedir və bu pul kütləsi istehsal və real sektor ilə təmin olunmamış pul kütləsi artımına səbəb olur ki, bu da öz növbəsində inflyasiya və digər iqtisadi problemlərə səbəb olur.

Qrafik 17. Çində geniş pul kütləsinin və ümumi daxili investisiyaların illik artım tempi (faiz ilə)

Mənbə: Dünya Bankı (<https://data.worldbank.org/indicator/FM.LBL.BMNY.ZG>), (<https://data.worldbank.org/indicator/NE.GDI.TOTL.KD.ZG>) 2020-2025-ci illər üzrə proqnoz müəlliflər tərəfindən hazırlanmışdır.

Qrafik 17-yə nəzər salsaq görərik ki, Çində geniş pul kütləsinin artım tempi ümumi daxili investisiyaların artım tempinə yaxın nisbətdədir. Bu artım tempinin yaxın nisbətdə olması pul kütləsinin real sektora çatması deməkdir ki, bu da öz növbəsində inflyasiya riskini azaldan amildir. Burada maraqlı bir məqam məhz 2015-ci ildir. Gördüyünüz kimi burada geniş pul kütləsinin artım tempi 13.34% daxili investisiyaların artım tempi isə 3.56% olmuşdur. Bu isə həmin

il Çində maliyyə siyasətinin effektivsizliyinin göstəricisidir. Çünkü bu il pul kütləsindəki artım real sektor və istehsal ilə təmin olunmamışdır. Yəni həmin il ölkədə ciddi kapital axını və maliyyə möhtəkirliyi olmuşdur. Burada bir sual yarana bilər ki, nəyə görə Çin rəhbərliyi bu il ərzində kapitalın hərəkətini tənzimlənmə alətindən istifadə etməmişdir? Çünkü tədqiqatımızda biz qeyd etdik ki, Çin rəhbərliyi maliyyə möhtəkirliyinin və kapital axının qarşısını almaq məqsədilə kapitalın transsərhəd hərəkətini tənzimləyir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Çində bir neçə il öncə kapitalın transsərhəd hərəkətinin tənzimlənməsində müəyyən liberallaşmalar etmək qərarına gəlir. Belə ki, Çin Xalq Bankının Tədqiqat və Statistika Departamentinin tədqiqat qrupunun hesabatının müzakirə olunduğu Dövlət Şurasının 2013-cü ilin may ayında keçirilmiş iclasının nəticələrinə əsasən, ölkənin maliyyə sisteminin liberallaşdırılmasının ümumi sxemi qəbul edildi. Bu sxemin əsasında isə məhz kapital axını, kapitalın transsərhəd hərəkəti ilə bağlı məhdudiyətlərin aradan qaldırılması dayanırdı.⁸⁴

Lakin Qrafik 17-dəki qeyd etdiyimiz problemlər səbəbindən eyni zamanda liberallaşdırma siyasətinin effektiv olmamasına və ölkədə ciddi şəkildə maliyyə spekuliyasiyalarının başlamasına görə çox keçmədən kapitalın transsərhəd hərəkətinə yenidən məhdudiyətlər qoyulmağa başlayır.

⁸⁴ *Ноздрев С. В. 2016: с. 29*

Təkcə 2016-cı ilin iyunundan 2018-ci ilin yanvarına qədər Çin rəhbərliyi. kapital nəzarətini tənzimləyən qanunvericilikdə 75 dəyişiklik etdilər.⁸⁵

Məhz bu səbəbdən qeyd etdiyimiz 2015-ci ildə Çinin pul siyasəti effektiv olmamışdır. Bu isə bir daha kapitalın transsərhəd hərəkətinin tənzimlənməsinin ölkənin maliyyə sistemini dayanıqlı etdiyini isbat edir. Burada qeyd olunması vacib olan əsas məsələdən biri məhz Çinin çevik bir şəkildə siyasətini dəyişdirə bilmə qabiliyyətidir ki, bu da Çin rəhbərliyinin istənilən daxili və xarici siyasətə qarşı adaptiv mexanizminin olmasını isbat edir. Qrafik 17-dəki 2020-2025-ci illər üzrə proqnozları təhlil etsək görürük ki, bu illər ərzində heç bir xarici təsirin olmaması fonunda Çində ümumi daxili investisiyaların artım tempi geniş pul kütləsinin artım tempindən müəyyən dərəcədə daha yüksək ola bilər. Bu isə əslində Çinin pul-kredit sisteminin effektivliyinin göstəricisidir. Buradan çıxarılan nəticə budur ki, daha az həcmdə artan pul kütləsi ilə investisiya artımı dinamikasını yenidən qorumaq mümkün olur. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, verilən proqnozların heç də hər zaman özünü doğrulmur. Belə ki, pandemiya öncəsi verilən ekonometrik proqnozların əksəriyyəti pandemiyanın başlaması ilə özünü doğrultmadı. Çünki bu proqnozlar adətən ekstrapolyativ proqnozlar olur. Bu

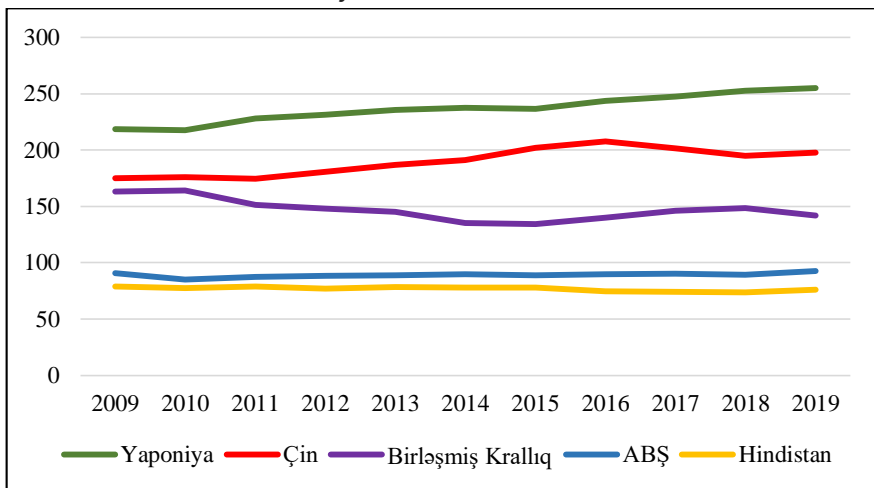
⁸⁵ Steven Russolillo, <https://www.wsj.com/articles/weaker-yuan-tests-chinas-ability-to-prevent-capital-flight-11565532001>

səbəbdən qeyd olunan proqnozlar xarici təsirləri bir o qədər də özündə ehtiva edə bilmir.

Ölkədəki maliyyə sisteminin inkişaf indikatorlarından və maliyyə dərinliyinin başlıca göstəricilərindən biri də məhz monetizasiya əmsalıdır. Monetizasiya əmsalı aşağıdakı kimi hesablanır.

$$\text{Monetizasiya əmsalı} = \frac{M2 \text{ pul aqreqatı (geniş pul kütləsi)}^{86}}{\text{ÜDM}}$$

Çində bu əmsal olduqca yüksək səviyyədədir. Bu isə öz növbəsində Çində maliyyə sisteminin inkişafını göstərən bir isbatdır. Məsələnə daha dəqiq tədqiq etmək üçün müxtəlif ölkələr üzrə monetizasiya əmsalını analiz edək.

Qrafik 18. Müəyyən ölkələr üzrə monetizasiya əmsalı (faiz ilə)

Mənbə: Dünya Bankı (<https://data.worldbank.org/indicator/FM.LBL.BMNY.GD.ZS>)

⁸⁶ Moiseev, A. K., Bondarenko, P. A. 2020: s. 323

Qrafik 18-dən də göründüyü kimi Çin Yaponiyadan sonra qeyd olunan ölkələrlə nisbətdə kifayət qədər yüksək monetizasiya nisbətində malikdir. Bu isə o deməkdir ki, Çində pul kütləsi yüksəkdir. Belə ki, 2019-cu ildə Yaponiyada, Çində Birləşmiş Krallıqda ABŞ-da və Hindistanda monetizasiya əmsalinin faiz göstəricisi müvafiq olaraq 254.819%, 197.887%, 141.779%, 92.76% və 76.088% olmuşdur.

Sözü gedən məsələ ilə bağlı görkəmli rus iqtisadçısı Mixal Leonideviç Xazin müəyyən fikirlərini bildirmişdir. O qeyd etmişdir ki, Çin öz məhsullarının xarici bazarlarda satışından hər il təxminən yarım trilyon dollar gəlir əldə edir. Hal-hazırda ölkədə ciddi artıq pul kütləsi vardır və Çin böyük miqdarda yuanı (daxili pul kütləsini) sterilizasiya edir, bunun sayəsində pul kütləsinin artıq hissəsi praktiki olaraq aradan qaldırılır.⁸⁷

Ümumiyyətlə xaricdə tələbin sıxılması fonunda Çinin ticarətindəki müsbət saldo azaldıqca bununla bağlı müəyyən problemlər yarana bilər və stimullaşdırıcı tədbirlərdən olan ölkə daxili emissiya azala bilər ki, bu da Çin iqtisadiyyatında bir çağırış kimi dəyərləndirilə bilər.

Məhz bununla ilə bağlı M.L.Xazin xüsusi və maraqlı bir məsələyə toxunur. O qeyd edir ki, belə bir vəziyyətdə Çinin infrastrukturunu necə saxlayacağı aydın deyil, çünki bu, çox bahadır. Çin nəhəng sayda yüksək sürətli magistral yollar inşa

⁸⁷ Mixail Xazin Fondunun rəsmi saytı. <https://khazin.ru/articles/265-khazin-v-jefire/76430-khazin-jekonomika>

edib. Onlar, əlbəttə ki, çox gözəldir, lakin onları saxlamaq üçün ciddi şəkildə xərcləri artırmaq lazımdır.⁸⁸

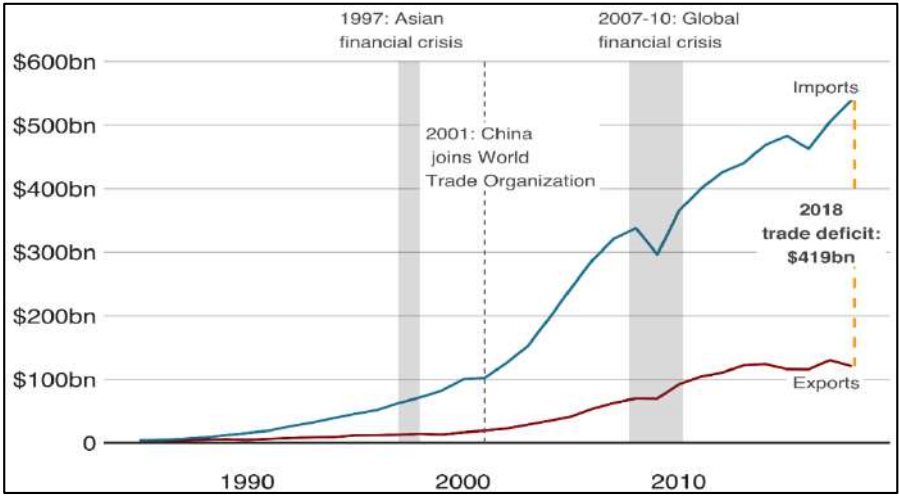
Tədqiqatımızda qeyd etdik ki, pul kütləsinin çox olması heç də hər zaman inflyasiya olması anlamına gəlmir. Əksinə pul kütləsinin artımı Çinin iqtisadi inkişafını və iqtisadi artımını təmin edir. Çünkü pul kütləsinin artımı olmadan investisiya həcmi artırmaq mümkün deyil. İnvestisiya artımı olmadan isə iqtisadi artıma nail olmaq qeyri-mümkündür. İqtisadi artımın keyfiyyətli və dayanıqlı olması da o cümlədən iqtisadi inkişafı təmin edir. Digər tərəfdən Çində M2 pul aqreqatında müddətli depozitlərin xüsusi çəkisi yüksəkdir ki, bu da öz növbəsində insanların banklara olan yüksək güvəninə və bank sektorunun inkişafının göstəricisidir.

İndi isə xarici çağırışlar fonunda Çin maliyyə sistemini təhlil edək. Qeyd etdiyimiz kimi, xarici çağırışlar deyərək biz əsasən ABŞ-Çin ticarət müharibəsini analiz edəcəyik. 2018-ci ildən etibarən ABŞ-Çin arasında rəsmi ticarət müharibəsi başlamışdır. Tədqiqatımızda bu xarici ticarətin Çinə necə təsir etməsini də təhlil etmək niyyətindəyik.

Donald Trump administrasiyası, 2018-ci ilin yanvar ayında əsas ixracatçısı Çin olan günəş panellərində idxal tariflərini 28%-ə qaldıraraq müharibəyə başladı. Buna cavab olaraq, Çin öz növbəsində donuz əti, qoz-fındıq, meyvə və qırıntı alüminiumu da daxil olmaqla ABŞ-ın 3 milyard

⁸⁸ Mixail Xazin Fondunun rəsmi saytı. <https://khazin.ru/articles/265-khazin-v-jefire/76430-khazin-jekonomika>

dollarlıq mallarına 15-25 faiz arasında tarif artımı tətbiq etdi. 6 İyul, ABŞ 34 milyard dollar dəyərində olan Çin mallarına idxal tariflərini 25 % artırdı. Çin soya da daxil olmaqla 34 milyard dollarlıq ABŞ mallarına eyni faiz dərəcəsinə yəni 25% tarif artımı tətbiq etdi. (Ferraro J. K., Van Leemput E. 2019: s. 2-3)

Şəkil 1. 1985-ci ildən başlayaraq ABŞ-ın Çin ilə ticarət defisiti

Mənbə: BBC news (<https://www.bbc.com/news/business-48196495>)

Təbii ki, bu müharibənin yaranmasına səbəb olan müəyyən amillər vardır. Bunlardan biri də məhz ABŞ-ın Çin ilə ticarət defisitidir. Yuxarıdakı şəkildən də bunu aydın görə bilərik. Qırmızı rənglə gördüyümüz ABŞ-ın Çinə məhsul ixracının və ya başqa formada desək Çinin ABŞ-dan idxalının həcmi, göy rəng ilə isə gördüyümüz ABŞ-ın Çindən idxalının yaxud başqa formada desək Çinin ABŞ-a ixracının həcmidir. Şəkil 1-dən də aydın görə bilərik ki, burada ABŞ-ın Çin ilə

ciddi ticarət defisiti mövcuddur. Belə ki, 2018-ci ildə ticarət defisitinin həcmi 419 milyard dollar olmuşdur.

Burada əsas toxunulası digər məqam isə Çinin 2001-ci ildə DTT-yə üzv olmasıdır. Şəkilə diqqətlə baxsaq görərik ki, Çinin DTT-yə üzvlüyündən sonra Çin ABŞ-a ixracının həcmi və ya başqa formada desək ABŞ-ın Çin ilə ticarət defisitinin həcmi kəskin şəkildə artmaqda olmuşdur. Bunun əsas səbəbi isə DTT-yə üzv olduğdan sonra Çinin xarici ticarət imkanlarının daha da genişlənməsidir.

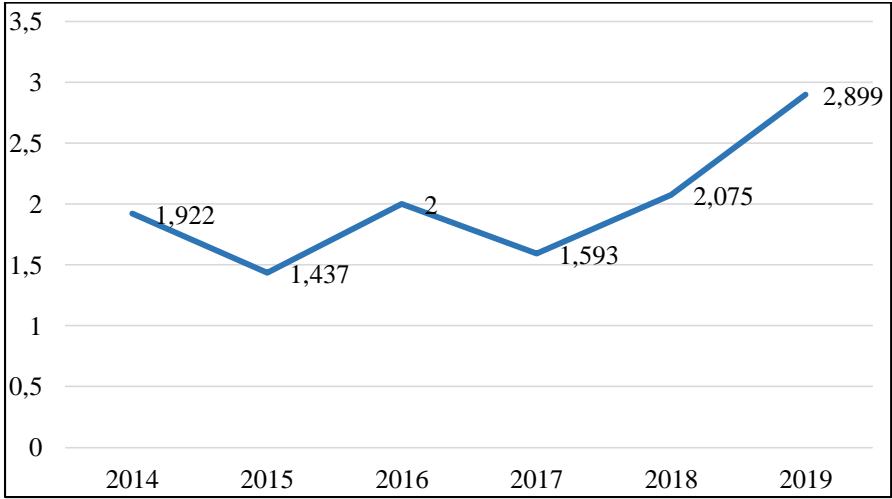
ABŞ-ın tarif dərəcələrini qaldırmağına qarşı Çinin ən böyük silahı yuanın devalivasiyası olmuşdur. Trump Adminstrasiyası nə qədər tarif dərəcələrini qaldırırdısa ona müvafiq olaraq Çin də ölkənin milli pul vahidi olan yuanı devalivasiya edərək bu iqtisadi hücumu da dəf edə bilmişdir.⁸⁹

Bu da öz növbəsində yalnız Amerikalı biznesmenlər üçün deyil də, digər ölkələrdəki sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər üçün də olduqca cəlbedici məqamdır. Bütün bunların nəticəsi olaraq deyə bilərik ki, devalivasiya xarici ticarəti stimullaşdır. Məhsulların beynəlxalq bazarlarda rəqabət yönümlülük xüsusiyyətini artırır ki, bu da öz növbəsində ölkəyə yeni iqtisadi dividendlər gətirir.

Lakin burada əsas diqqət çəkən məqam devalivasiyanın ölkəyə inflyasiya gətirmə riskinin olmasıdır. Ümumiyyətlə qeyd etmək lazımdır ki, inflyasiya xarakterinə görə iki

⁸⁹ Литвинов Е.А. 2020: с. 45

cür olur. Bunlar xərc yönümlü və tələb yönümlü inflyasiyadır. Əgər ölkədə tələb yönümlü bir inflyasiya varsa milli valyutanın xarici valyuta qarşısında dəyər itirməsi inflyasiyaya çox da təsir etməz və ya ümumiyyətlə səbəb olmaz. Lakin əgər ölkədə inflyasiya xərc yönümlü inflyasiya olarsa o zaman devalivasiyanın inflyasiyaya ciddi təsiri ola bilər. Ona görə ki, belə ölkələrin istehlak səbəbində idxal ixracdan daha çox olur və bu səbəbdən bu ölkənin milli valyutasının xarici valyuta qarşısında dəyərdən düşməsi avtomatik olaraq qiymət artımına səbəb olur. Bu məsələni Çin üçün analiz edək.

Qrafik 19. Çində inflyasiya göstəricisi (istehlak qiymətləri metodu ilə)

Mənbə: Dünya Bankı (<https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG>)

Qrafik 19-a nəzər salsaq görürük ki, Çinin 2019-cu ildə inflyasiya göstəricisi 2.899% olmuşdur ki, bu da Çin üçün olduqca kiçik göstəricidir. Buradan onu görürük ki, Çində yuanın devalivasiyası fonunda ciddi inflyasiya dəyişiklikləri

olmamışdır. Bu isə Çində inflyasiyanın devalivasiyadan təsirlənmədiyini göstərir. Digər tərəfdən buradan aydın şəkildə görmək olur ki, Çində mövcud olan inflyasiyanın strukturu tələb yönümlüdür və istehlak səbətində ixrac idxalı üstələməkdədir.

Qeyd etdiyimiz kimi, Çində pul kütləsi artır eyni zamanda yuanın devalivasiyası prosesi baş verir lakin, inflyasiya optimal diapozondadır və inflyasiyanın kəskin artımı müşahidə olunmur. Ümumiyyətlə hər bir iqtisadi sisteminin özünün optimalına yaxın inflyasiya göstəricisi vardır. Əgər iqtisadi artım sürətlə gedirsə inflyasiyanın olması təhlükəli deyil. Yəni əgər o inflyasiya artımı iqtisadi artımı aşağı səviyyə endirmirsə başqa sözlə desək inflyasiya kəskin şəkildə müşahidə edilmirsə müəyyən artımların təhlükəsi olmur.

Burda qeyd edilməsi vacib olan başqa bir məsələ isə ticarət müharibəsi çərçivəsində Tramp administrasiyasının Huawei qadağalarıdır. Belə ki, 15 may 2019-cu ildə D.Trump Amerika - Çin Ticarət müharibəsi kontekstində Huawei şirkətinə aid olan bütün məhsulları qara siyahıya salmışdır. Əsas səbəb kimi isə milli təhlükəsizlik faktorunu göstərmişdir.⁹⁰

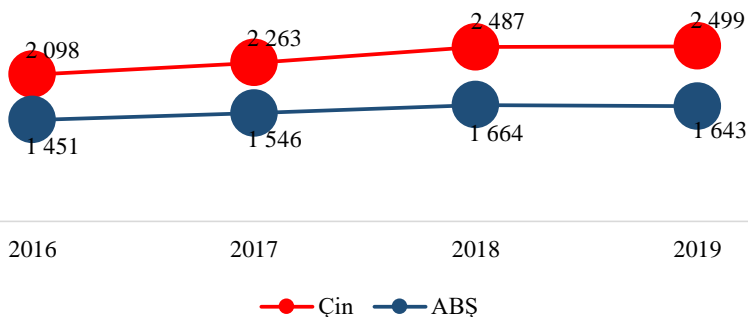
Fikrimizcə burada əsas faktor 5G texnologiyası ilə bağlıdır. Huawei şirkəti bu gün dünyada 5G texnologiyasını ən sürətli və ucuz istehsal edən şirkətdir. Əvvəllər stratejik məkanları fəth etməklə dünyanı idarə etmək mümkün idisə

⁹⁰ *Kwan, C. H. 2020: s. 66*

indi 5G texnologiyasını sürətli və ucuz istehsal edən ölkələr dünyaya hakimdir, çünki 5G texnologiyası dünya iqtisadiyyatını və kiber təhlükəsizlik standartlarını tamamilə dəyişdirməyə yönəlmiş bir texnologiyadır. 5G texnologiyası ilə bağlı belə bir avantaj gələcəkdə Çinin dünya kommunikasiya sistemini rahatlıqla idarə edə bilməsi deməkdir. Məhz bu məsələ də ABŞ-ı narahat etmiş və ticarət müharibəsini daha da gərginləşdirmişdir. Düşünürük ki, bu ticarət müharibəsində Çin özünün strateji maliyyə siyasəti ilə ABŞ-dan daha çox üstünlük əldə etmişdir.

Ticarət müharibəsindən sonra hər iki ölkənin mal ixracı üzrə statistik göstəricilərini analiz etsək görürük ki, Çinin ABŞ üzərində mövcud olan üstünlükləri ABŞ-da mal ixracı həcmnin azalması ilə nəticələnir. Çində isə mal ixracının həcmində artım müşahidə olunur. Qrafik 20-ə nəzər salsaq görürük ki, ticarət müharibəsində Çinin əldə etdiyi üstünlüklər eyni zamanda bu üstünlüklərin ABŞ iqtisadiyyatına göstərdiyi mənfi təsirlər kontekstində ABŞ-ın mal ixracında azalma müşahidə olunur. Çində isə bu göstərici üzrə artım müşahidə olunur. Doğrudur Çində artımın tempinin azalması da müəyyən dərəcədə görünür amma bütövlükdə Çin dayanıqlı ixrac siyasətini qoruya bilməmişdir.

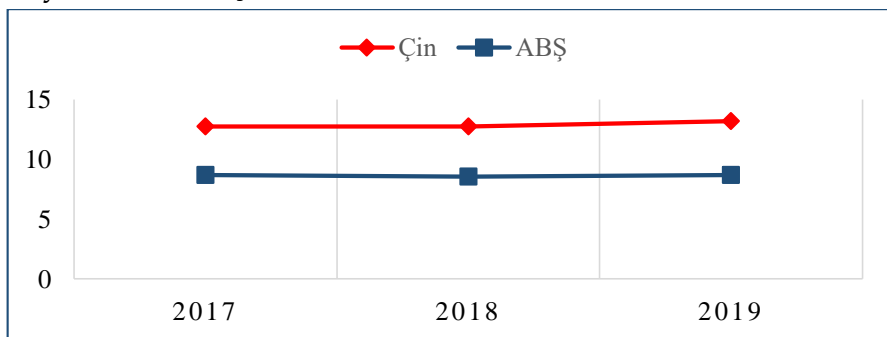
Qrafik 20-yə nəzər salsaq görürük ki, 2018-ci ildə yeni ticarət müharibəsinin aktiv fazasının başladığı ildə Çinin mal ixracının ümumi həcmi 2.487 milyard ABŞ dolları olmuşdursa 2019-cu ildə bu göstərici 2.499 ABŞ dolları olmuşdur

Qrafik 20. ABŞ və Çinin mal ixracının ümumi həcmi

Mənbə: Qrafik Dünya Ticarət Təşkilatının (DTT) göstəriciləri əsasında müəlliflər tərəfindən tərtib olunmuşdur. (<https://data.wto.org/>)

Digər tərəfdən ABŞ-da isə əksinə azalmanı rəqəmlərlə də görə bilərik. 2018-ci ildə ABŞ-da mal ixracının ümumi həcmi 1.664 milyard ABŞ dolları olmuşdursa 2019-cu ilə mal ixracının ümumi həcmi azalaraq 1.643 milyard ABŞ dolları dəyərində olmuşdur.

Qrafik 21. Dünya mal ixracında Çin və ABŞ-ın payı

Mənbə: Qrafik Dünya Ticarət Təşkilatının (DTT) göstəriciləri əsasında müəlliflər tərəfindən tərtib olunmuşdur. (<https://data.wto.org/>)

Dünya mal ixracında Çin və ABŞ-ın payını müqayisəli təhlili zamanı da olduqca maraqlı məqamları görə bilərik. Belə

ki, aşağıdakı Qrafik 21-ə nəzər salsaq görürük ki, ticarət müharibəsindən sonra dünya mal ixracında Çinin payı azalmamış əksinə artmışdır. Belə ki, 2017, 2018, 2019-cu illərdə dünya mal ixracında Çinin payı müvafiq olaraq 12.75, 12.77, 13.20 % olmuşdur. ABŞ-da isə vəziyyət bir qədər başqadır. Belə ki, 2017, 2018, 2019-cu illər üzərə dünya mal ixracında ABŞ-ın payı müvafiq olaraq 8.71, 8.54, 8.67 % olmuşdur ki, bunu da bütövlükdə azalma kimi qiymətləndirmək mümkündür. Ona görə ki, 2019-cu ilin göstəricisi 2018-ci ilin göstəricisindən müəyyən qədər yüksək olsa da bütövlükdə 2017-ci ilin göstəricisindən aşağıdır. Bununla da biz görə bilirük ki, ticarət müharibəsinin mövcud nəticəsində ABŞ dünya ticarətində öz payını itirməkdə Çin isə daha da möhkəmlənməkdədir.

Bütövlükdə daxili və xarici çağırışlar kontekstində Çin maliyyə sistemini təhlil etdik və mövcud ola biləcək riskləri araşdırırıq. Lakin göründüyü kimi Çin rəhbərliyinin strateji siyasəti nəticəsində ölkədə maliyyə sektorunda baş verə biləcək bütün risklərin qarşısı alınır. Burada nəzərə çarpan əsas məqsəd isə Çin rəhbərliyinin siyasətinin daxili və xarici təsirlərə qarşı adaptiv mexanizminin formalaşması və maliyyə sistemində baş verə biləcək hər hansısa bir problemi dərhal aradan qaldıra bilmə qabiliyyətidir. Nəticə etibarilə deyə bilirük ki, daxili və xarici çağırışlar fonunda Çin maliyyə sistemi dayanıqlı inkişaf etməkdədir.

3.3 Post-böhran şəraitində Çin Xalq Respublikasının maliyyə sektorunun uzunmüddətli inkişaf perspektivləri

Bu bölməmizdə də koronavirus pandemiyasının gətirdiyi sistemli böhran dönməindən sonra yəni post-böhran şəraitində Çinin maliyyə sektorunun uzunmüddətli perspektivlərini təhlil edəcəyik. Burada müəyyən məsələlərə toxunacağıq ki, bunlardan da ən başlıcası “Bir kəmər – Bir yol” layihəsidir.

“Bir kəmər – Bir yol” layihəsini ilk dəfə Si Cinpin 7 sentyabr 2013-cü il tarixində Qazaxıstana səfəri zamanı Nazarbayev Universitetində etdiyi çıxışında dilə gətirdi. “Bir kəmər – Bir yol” layihəsi dünyanın 65 ölkəsini əhatə edən və Çin tərəfindən bir trilyon dollarlıq sərmayə qoyulacaq olan XXI əsrin ən vacib və strateji dövlət layihələrindən biridir.⁹¹

Layihə iki əsas istiqamət üzrə icra edilməkdədir. Bunlardan biri “İpək yolu iqtisadi kəməri” digəri isə “XXI əsrin Dəniz İpək Yolu” layihələridir. İpək Yolu İqtisadi Kəməri konsepsiyası Çinin Orta Asiya bölgəsini iqtisadi və inteqrasiya baxımından digər regional iştirakçılara nisbətən daha geniş hesab etməsi deməkdir. Əslində bu layihə, Şərqi Asiyadan Avropaya iqtisadi inkişafın meqa layihəsi kimi

⁹¹ Karamurtlu B. 2020: s. 64

təklif olunur və Çin bu layihənin əsas icraçısı, ilhamçısı kimi çıxış edir. Söhbət müəyyən bir Avrasiya azad ticarət zonasının yaradılmasından yox, daha çox Avrasiyada ÇXR-in köməyi ilə iqtisadiyyatların və nəqliyyat infrastruktur layihələrinin inkişafından gedir. Çin rəhbərliyinə görə yaradılan Asiya İnfrastruktur İnvestisiya Bankı regional infrastruktur tikintisinə yeni bir təkan verəcək, Asiyadan kapital qaçışını azaldacaq və təkcə bölgə ölkələrində deyil, bütün dünyada iqtisadi artımı gücləndirəcək. ÇXR Dövlət Şurasının Baş naziri Li Ketsyan qeyd edir ki, 100 milyard dollarlıq ilkin nizamnamə kapitalı olan AİİB, bölgədən kənar ölkələr üçün açıq, tamamilə kommersiya institutu olacaqdır.⁹²

“Bir kəmə – Bir yol” layihəsi bir neçə səbəbdən çox iddialı bir proqramdır. Birincisi, Çinin XXI əsrdə soyuq müharibənin bitməsindən bəri iyirmi ildə müşahidə olunan Qərbdə bir dominant qlobal iqtisadi gücün olmamasını ehtimal edən yeni bir dünya düzəni yaratmaq cəhdidir. Bu məqsədlə Çin dünya ölkələrini, Çin təşəbbüsünün bir hissəsi edəcək və bir yoldan istifadə edərək, ölkələrin iqtisadi inkişaf potensialını reallaşdırmasına imkan verəcək “Bir kəmə – Bir yol” proqramının icrasına 4 trilyon dollar sərmayə qoymağa dəvət edir. Bu hədəfə çatmağın bir yolu da infrastruktur inkişafına üstünlük verməkdir. Çin hökuməti və şirkətləri “Bir kəmə – Bir yol” layihəsi ölkələrində İpək Yolları adlanan

⁹² Лузянин С. Г., Афонясова А. В. 2017: с. 5, 8

ərazilərdə fəaliyyət göstərəcəklər. Bu cür yardım Çinin artıq istehsal gücünü və işçi qüvvəsini material istehsalında istifadə etməyə və “Bir kəmərlər – Bir yol” layihəsi yolları boyunca infrastruktur qurmaq üçün lazımi sərəfşətləri təmin etməyə imkan verəcəkdir. “Yumşaq güc” istifadə edərək Çin üçün ikinci fayda Mərkəzi, Cənubi, Cənub-Qərb, Qərbi və Cənub-Şərqi Asiya ölkələri ilə əlaqələrin gücləndirilməsi olacaqdır. Bu səylər bir neçə onilliklər çəkəcək ki, bu da Çinə yeni ticarət tərəfdaşları qazanmasına və Çin mallarının yeni bazarlara çıxmasına imkan verəcəkdir.⁹³

“Bir kəmərlər – Bir yol” layihəsi nəqliyyat sənayesində və yüksək texnologiyalar sahəsində Çinin innovativ məhsullarının ixrac həcmələrini artırmaq və nəqliyyat şəbəkələrinin inşası üçün Avrasiya bazarında daha güclü mövqeyə sahib olmaq üçün nəzərdə tutulmuş birbaşa Çin investisiyalarının xaricə getmə müddətini gücləndirəcəkdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Çin bu layihə çərçivəsində həm də ölkədəki regionların tarazlı inkişafına nail olmaq fikrindədir. Belə ki, xaricdə yaradılan nəqliyyat şəbəkəsi Çinin mərkəzi və qərb əyalətlərinin iqtisadi inkişafını sürətləndirəcək, burada mövcud olan məşğulluq problemini həll edəcək eyni zamanda kontinental daşımalar artaraq Çinin xarici ticarətinin inkişafına təkan verəcəkdir.⁹⁴

⁹³ Глянц, М. 2020: с. 14

⁹⁴ Дузянин С. Г., Афоняева А. В. 2017: с. 8

Digər tərəfdən qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın da bu layihədə iştirakı gözləniləndir. Xüsusilə 44 günlük müharibədən sonra Azərbaycanın işğal altında olan əraziləri azad etməsi prosesi “Bir kəmə – Bir yol” layihəsi üçün regionun cəlbediciliyini daha da artırır. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, 10 noyabr 2020-ci ildə Azərbaycan, Rusiya və Ermənistan arasında bağlanmış üçtərəfli bəyanat da Naxçıvan dəhlizi məsələsi də öz əksini tapmışdır ki, bu məsələ də “Bir kəmə – Bir yol” layihəsi üçün alternativ bir yoldur. Belə ki, bu dəhlizin açılması müstəvisində Türkiyə ilə Orta Asiya ölkələri arasında uzun illərdir bağlı olan birbaşa yol bərpa olunur. Artıq Türkiyə öz məhsullarını Naxçıvan dəhlizi vasitəsilə rahat bir şəkildə Orta Asiya ölkələrinə ixrac edə bilər. Bu gün Türkiyə və Çin arasında ticarət əlaqələri həm də Bakı-Tblisi-Qars dəmir yolu xətti ilə də həyata keçirilir. Məhz bu tarixi layihənin yaranması və fəaliyyətə başlaması regionu “Bir kəmə – Bir yol” layihəsi üçün daha cəlb edici edir.

“Bir kəmə – Bir yol” layihəsini daha yaxşı analiz etmək məqsədilə sadə GZİT təhlildən istifadə etmək qərarına gəldik. Cədvəl 4-də “Bir kəmə – Bir yol” layihəsinin güclü, zəif tərəflərini eyni zamanda layihə müstəvisində imkanlar və təhdidləri rahat şəkildə görə bilərik.

Cədvəl 4. “Bir kəmə – Bir yol” layihəsinin GZİT təhlili

GZİT Təhlil	
Güclü Layihənin əsas iştirakçısı və sərmayəçisi olan Çinin makroiqtisadi sabitliyi, dayanıqlı maliyyə sistemi və yüksək səviyyəli texnoloji istehsalı, İştirakçı ölkələrdən bəzilərinin zəngin təbii resursa sahib olması.	İmkanlar Layihə strateji dönməmdə iştirakçı ölkələrə iqtisadi dividendlər gətirəcək, Ölkələrin ixrac imkanlarının və yerli istehsallarının inkişaf etdirilməsi, Çin və digər iştirakçı ölkələr üçün yeni satış bazarlarının açılması, İnvestisiya cəlb edilməsi perspektivləri, Müxtəlif sahələr üzrə iştirakçı ölkələr arasında transregional layihələrin keçirilməsi. Çinin regional tarazlılığının həyata keçirilməsi və qərb hissəsində də şərq hissəsindəki kimi inkişafın təmin edilməsi.
Zəif İştirakçı ölkələrin iqtisadiyyatında qeyri-stabillilik, Bəzi iştirakçı ölkələrdə aşağı səviyyəli texnoloji istehsalın mövcudluğu, Bəzi iştirakçı ölkələrdə ciddi infrastruktur problemləri.	Təhdidlər Baş verəcək qlobal iqtisadi böhranlara qarşı iştirakçı ölkələrin adaptiv mexanizmi olmaması, Baş verəcək qlobal iqtisadi böhranlar çərçivəsində layihənin rentabelliliyinin azalması. Qazanılan gəlirlər nəticəsində Çində yüksək pul kütləsinin yaranması faktoru.

Mənbə: GZİT təhlil müəlliflər tərəfindən tərtib edilmişdir.

GZİT təhlildən də göründüyü kimi bütün hallarda bu layihənin reallaşması çərçivəsində Çin və iştirakçı ölkələr

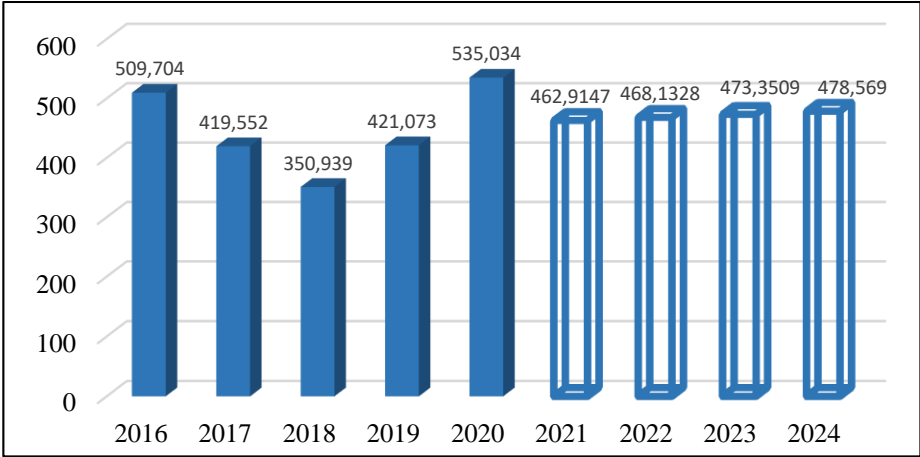
ciddi iqtisadi divendlər əldə edəcəkdir. Layihənin güclü tərəflərini təhlil etsək görərik ki, Çinin bu layihədə başlıca maliyyələşdirmə qurumu kimi çıxış etməsi bu layihənin güclü tərəflərindəndir. Çünkü Çin makroiqtisadi stabilliyə, dayanıqlı maliyyə sisteminə və yüksək səviyyəli texnoloji istehsalə malik olan ölkədir. Buradan görürük ki, Çinin maliyyə sisteminin dayanıqlı olması gələcəkdə də ölkə iqtisadiyyatının inkişafına təkan verən əsas faktordur. Eyni zamanda iştirakçı ölkələrdən (Azərbaycan, İran və s.) bəzilərinin zəngin təbii ehtiyata sahib olması da layihənin güclü tərəflərindəndir.

“Bir kəmə – Bir yol” layihəsinin güclü tərəfləri və ciddi müsbət imkanları olduğu kimi özünəməxsus müəyyən riskləri və təhdidləri də mövcuddur. Bunlardan biri dünyada baş verə biləcək yeni bir iqtisadi böhranın reallaşması çərçivəsində bu layihənin rentabelliyyəsinin aşağı düşməsidir. Belə ki, “Bir kəmə – Bir yol” layihəsinə qoşulacaq ölkələrin iqtisadiyyatında volatilliyin olması və bu ölkələrin dünyada baş verəcək müəyyən iqtisadi böhranlara qarşı adaptiv mexanizminin olmaması bu proqramın riskli tərəflərindəndir. Bu problemlərin həlli üçün faktiki olaraq heç bir strategiya yoxdur. Çünkü yaranacaq növbəti qlobal iqtisadi böhranın xarakteristikası bilinməməkdədir.

Digər bir risk isə layihə çərçivəsində Çinin çox ciddi gəlirlər əldə edə bilməsi və bu gəlirlərin maliyyə sistemini müəyyən dərəcədə risk altında saxlaya bilməsidir. Belə ki, bu

layihə çərçivəsində ölkəyə ciddi iqtisadi dividendlərin gəlməsi ölkədə pul kütləsinin hədsiz artması ilə nəticələnə bilər. Təbii ki, burada Çin rəhbərliyinin iki çıxış yolu vardır. Bunlardan birincisi sərt pul siyasətidir. Mərkəzi bank dövriyyədə olan pul kütləsinin həcmi azaltmaq məqsədilə dövlət qiymətli kağızlarını sata və faiz dərəcələrini qaldıra bilər. Lakin bu bir o qədər də Çin iqtisadiyyatının spesifikasiyası üçün uyğun deyil. Çünkü belə olan halda daxili investisiyaların daha da inkişaf etdirilməsi mümkün olmayacaqdır. İkinci bir məsələ isə pul kütləsi ilə daxili investisiyaların artım tempi arasındakı korrelyasiyanı qoruyaraq pul kütləsinin real sektora çatması üçün müəyyən dövlət tədbirlərinin həyata keçirilməsidir. Yəni başqa sözlə desək, sözü gedən riski aradan qaldırmaq üçün yerli istehsal artmalı və yeni satış bazarları tapılmalıdır.

Digər tərəfdən yalnız daxili deyil artıq qalan pul kütləsi ilə Çin dövləti xarici investisiya yatırımları da edə bilər. Necə ki, hal-hazırda Çin dövləti ölkədə artıq pul kütləsi yaranmasını deyənə “Bir kəmə – Bir yol” layihəsinə yatırım edir eləcə də gələcəkdə bu layihə tamamilə formalaşdıqdan sonra da Çin dövləti digər istiqamətlər üzrə xarici investisiyalara fokuslanmalıdır.

Qrafik 22. Çinin illər üzrə xarici ticarət balansı

Mənbə: Qrafik Trading Economics göstəriciləri əsasında və 2021-2024-cü il proqnozları da müəlliflər tərəfindən hazırlanmışdır. (<https://tradingeconomics.com/china/balance-of-trade>)

Qrafik 22-yə Çinin illər üzrə xarici ticarət balansını görürük. 2020-ci il üzrə Çinin xarici ticarət balansı 535.034 milyard ABŞ dolları təşkil etmişdir. Bu müsbət saldonun növbəti 4 il üzrə proqnozunu hazırladığımız zaman görürük ki, 2021-ci ildən 2024-cü ilə kimi sabit bir artım vardır.

Lakin burada həm də görürük ki, bu artımın tempi eyni zamanda 2021-ci ilin proqnozu 2020-ci ilə nisbətdə aşağıdadır. Bunun əsas səbəbi isə bu tip proqnozlar ekstrapolyar istiqamətdə çalışmasıdır. Doğrudur biz tədqiqat işimizin təkmilləşdirilməsi məqsədilə bu proqnozlardan istifadə etmişik lakin, onu da qeyd etmək lazımdır ki, heç də hər zaman qeyd olunan proqnozlar doğru olmur. Çünkü bu proqnozlar insan amilini və elmi texniki tərəqqi məsələlərini özündə ehtiva edə bilmir. Gələcəkdə elə bir ixtira ola bilər ki,

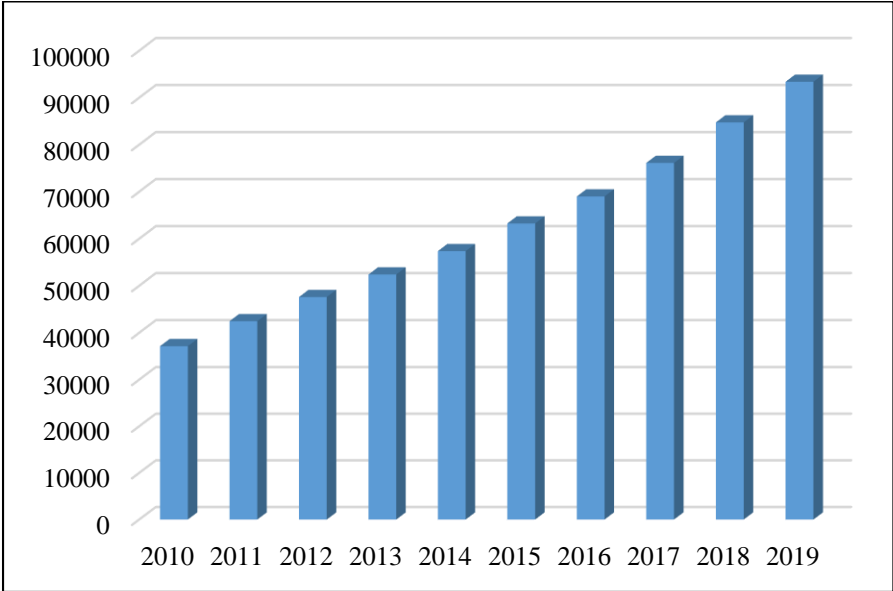
bu Çinin xarici ticarət balansını 5 dəfə artırsın. Bu kimi faktorları özündə cəm edə bilmədiyindən bu proqnozlar yalnız keçmiş illərin inkişaf tempinə əsaslanır.

Burada xüsusi bir məsələni qeyd etmək lazımdır. Gələcəkdə Çinin xarici ticarət balansında müəyyən gerilmələrə səbəb ola biləcək çağırışlar mövcud ola bilər. Belə ki, dünyada iqtisadi böhranın o cümlədən ABŞ iqtisadiyyatındaki qeyri-müəyyənlikləri nəzərə alaraq eyni zamanda Avropa Birliyindəki tələbin azalması ənənəvi Çin məhsulları üçün xarici bazarın daralmasına səbəb ola bilər. Bu isə təbii ki, öz növbəsində xarici ticarət balansında müəyyən problemlər yarada bilər. Ümumiyyətlə qeyd etmək lazımdır ki, ABŞ və Avropa Birliyində ənənəvi Çin məhsullarına qarşı tələbin azalması fonunda xarici bazarın daralması riski ölkənin maliyyə sisteminə də bir başa təsir edir. Çünki tələbin azalması fonunda xarici bazar daralarsa bu yerli istehsalın və daxili investisiyaların müəyyən dərəcədə azalması deməkdir. Yerli istehsalın azalması isə bankların daha az kredit verməyinə və bu kontekstdə bank sektorunun qazancının da azalmasına səbəb olur.

Bunun müqabilində Çin dövləti tərəfindən həyata keçirilən preventiv tədbirlərdən ən başlıcası daxili bazarın stimullaşdırılmasıdır. Daxili bazarın stimullaşdırılması prosesi iki istiqamətdə aparıla bilər. Bunlardan birincisi büdcə xərclərinin artımı o cümlədən sosial xərclərin və əmək

haqqqların artırılması məsələsidir ki, Çində ilbəl bu artımı müşahidə etmək mümkündür.

Məsələn daha aydın analiz etmək məqsədilə yuxarıdakı Qrafik 23-ə nəzər salsaq görürük ki, 2010-cu ildə Çində illik orta əmək haqqı 37.147 yuan olmuşdursa, 2019-cu ildə bu göstərici 93.383 yuan olmuşdur ki, bu da 2010-cu ilin göstəricisindən 56.236 yuan və ya başqa sözlə desək 2.5 dəfə çoxdur. Bu da öz növbəsində daxili bazarın stimullaşdırılmasının büdcə tədbirlərinə aid olan başlıca məsələdir.

Qrafik 23. Çində orta illik əmək haqqı

Mənbə: *Trading Economics* (<https://tradingeconomics.com/china/wages>)

Digər tərəfdən daxili bazarın stimullaşdırılmasının pul-kredit tədbiri də vardır ki, burada əsas məqsəd bank faiz

dərəcələrinin aşağı səviyyədə saxlanması və sahibkarlara daha çox kreditlərin verilməsi və bunun sayəsində ölkədə pul kütləsini artırmaqdır ki, bu məsələni biz tədqiqatımızın öncəki bölmələrində də aydın şəkildə təhlil etmişik. Bu gün Çin yerli istehsalı və daxili bazarı stimullaşdırmaq məqsədilə bank faiz dərəcələrini aşağı salaraq sahibkarlara daha çox kredit verməyi özünə prioritet istiqamətlərdən biri kimi seçmişdir. Sözü gedən faktorlar çərçivəsində Çin məhsulları üçün xarici bazarın daralmasının qarşısını almaq məqsədilə Çin dövləti tərəfindən həyata keçirilən preventiv tədbirlərdən biri də “Bir kəmərlər – Bir yol” layihəsi ilə Avrasiya İqtisadi İttifaqının və post-sovet məkanlarının əlaqələndirilməsi prosesidir ki, bu proses Çin üçün yeni satış bazarları deməkdir. Qeyd etdiyimiz preventiv tədbirlər Çin iqtisadiyyatında və maliyyə sistemində gələcəkdə yarana biləcək riskləri aradan qaldırmağa xidmət edəcəkdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Beləliklə, maliyyə sistemi maliyyə münasibətləri kontekstində maliyyə fəaliyyətinin reallaşdırılmasına birbaşa və ya dolayı yol ilə öz töhfəsini verən, bir sıra sahə, struktur və əlaqələr sisteminin məcmusudur. Dayanıqlı maliyyə sistemi isə daima inkişafda olan, iqtisadi fəaliyyətin yaradılmasında lokomotiv rolunu oynayan, gələcəkdə də eyni səviyyədə inkişaf edən, böhran və krizlərdən az təsirlənən və bu kimi iqtisadi fəlakətlərə qarşı çevik şəkildə adaptasiya ola biləcək bir maliyyə sistemidir. Maliyyə sisteminin dayanıqlılığının təminatına metodik tətbiqlərin təhlili müstəvisində BVF kapital hərəkətinin liberallaşdırılmasının tərəfdarı olsa da bizim fikrimizcə kapitalın transsərhəd hərəkətinin tənzimlənməsinin və bununla əlaqədar məhdudiyətlərin qoyulması labüddür. Bu tənzimlənmələr ölkələrin milli maliyyə sistemini müəyyən maliyyə möhtəkirliklərindən effektiv şəkildə qoruyan bir alətdir.

Makro səviyyədə maliyyə sisteminin inkişafının beynəlxalq təcrübəsi kontekstində Anqlo-sakson maliyyə sistemi maliyyə bazarlarının daha yaxşı inkişaf etməsi ilə, Kontinental maliyyə sistemində isə bank sektorunun daha çox inkişaf etməsi ilə xarakterizə olunur. Hər iki modelinin özünə məxsus müsbət və mənfi tərəfləri mövcuddur. Lakin Çin daha güclü Qarışıq və ya başqa sözlə desək Şərq modeli ilə maliyyə sistemində yeni bir fenomen ortaya qoymuşdur. Bu modelinin

əsas göstəricisi həm güclü bank sektoru həm də inkişaf etmiş maliyyə bazarlarıdır.

Çin Xalq Respublikasında XX əsrin sonunda formalaşan sosial-iqtisadi və ictimai müstəvilərdə yeni milli idarəetmə mexanizmləri yaranmışdır ki, bu mexanizmlərin məhz Den Syaopinın adı ilə bağlıdır. İlkin illərdə Den Syaopin ölkənin ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə kənd təsərrüfatında inqilabi islahatlar edərək ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi problemini müəyyən qədər həll edə bildi. Növbəti mərhələlərdə isə iqtisadiyyatın modernizasiyalaşması prosesi və yeni sənaye islahatları başlandı ki, bu da ölkənin makroiqtisadi stabilliyi ilə nəticələndi. Bu islahatlar isə yeni investisiya axınları üçün şərait yaratdı. Ümumiyyətlə Çinin gələcəkdə islahatlarının uğurlu şəkildə həyata keçirməsinin qarantı məhz investisiya axınları olmuşdur.

Bütün bu məsələlər Çinin maliyyə sisteminin inkişafına da birmənalı olaraq təsir etmişdir. Çin maliyyə məsələləri üzrə zəngin təcrübəyə malik olan ölkədir. Belə ki, Xan sülaləsinin dönəmində (E.ə 206-cı və B.e 220-ci illər) Çində nağd kredit sistemi formalaşmışdır. Lakin bu gün Çinin maliyyə sistemini dayanıqlı hala gətirən əsas məsələ məhz kapitalın transsərhəd hərəkətinin məhdudlaşdırılması və effektiv pul-kredit siyasətidir.

Ölkədə kapitalın transsərhəd hərəkətinin məhdudlaşdırmaq məqsədilə Kvalifikasiyalı Xarici İnstitusional İnvestorlar (KXİİ) və Yuan Kvalifikasiyalı Xarici İnstitusional

İnvestorlar (YKXİİ) proqramları qəbul edildi. Bu proqramlar müəyyən kvotalar ilə investisiya qoyuluşuna icazə verdi ki, bu da öz növbəsində Çin maliyyə sistemini artan pul kütləsi fonunda yarana biləcək iqtisadi zərərlərdən eyni zamanda maliyyə spekulyasiyalarından qorudu.

Bank sistemində isə müəyyən açıqlıq islahatları tətbiq edildi və ilkin mərhələdə xaricilərin minoritar iştirakı ilə banklar qurulmağa başlandı. Bu proses strateji investitorlarda Çinin bank sektoruna qarşı xüsusi maraq yaratdı. Xarici investitorların sərmayesinin cəlb edilməsi Çinin bank sektorunun rentabelliğini artıran və daha dayanıqlı hala gətirən başlıca amil oldu. Çin bir daha sübut etdi ki, qərbin maliyyə institutlarının tövsiyələrinə əməl etmədən də dayanıqlı milli maliyyə sistemi yaratmaq mümkündür.

Digər tərəfdən Çində yeni bir model də yarandı. Biz bu modeli innovasiya-investisiya modeli olaraq adlandırdıq. Bu modelin yaranmasına zəmini Den Syaopinin “Açıq qapı” siyasəti yaratmışdır. Bu siyasət nəticəsində ölkədə XİZ-lər yaradıldı və bu XİZ-lər əsasən innovasiya yarada biləcək sahələrin inkişafı istiqamətində fəaliyyət göstərdi. İnnovasiya-investisiya modelinin əsas məqsədi ölkəyə daxil olan investisiyaların prioritet olaraq innovativ sahələrə qoyulması və innovasiyaya qoyulan investisiyaların gələcəkdə yeni investisiya cəlb etməsidir. Ölkəyə xarici investisiyanın daxil olması isə birmənalı olaraq maliyyə sistemini də daha tarazlı və daha dayanıqlı hala gətirir.

Dünya iqtisadiyyatında sistemli, struktur və tsiklik böhran şəraitində Çin maliyyə sisteminin rəqabət üstünlükləri dedikdə konkret hər hansısa bir bölməni göstərmək deyil də bütövlükdə prosesi kompleks təhlil etmək lazımdır. İnvestorlar üçün güzəştlərin formalaşması çərçivəsində, birbaşa xarici investisiyaların artması, real iqtisadiyyata qoyuluşların və sabit aktivlərə investisiya yatırımlarının xüsusi önəm kəsb etməsi, investisiya qoyuluşları zamanı maliyyə möhtəkirliliklərinin və maliyyə spekuliyalarının qarşısını almaq məqsədilə kapital hərəkətinin tənzimlənməsi, maliyyə sistemi möhtəkirliliklərdən qorunduğu üçün bank faiz dərəcələrinin aşağı endirilməsinin yeni imkanlarının yaranması, bu səbəbdən sahibkarların daha çox kredit götürməsi, nəticə etibarilə investisiyaların o cümlədən yerli istehsalın artımı fonunda xarici ticarət balansındakı müsbət saldonun artan dinamikasının formalaşması kimi proseslər maliyyə sistemini də dayanıqlı və rəqabətli hala gətirmişdir.

Digər tərəfdən Çin maliyyə sistemi üçün daxili çağırışları təhlil edərkən görürük ki, Çində artıq pul kütləsi inflyasiya yaratmır. Bunun əsas iki səbəbi vardır. Bunlardan birincisi M2 pul aqreqatının tərkibində M1 pul aqreqatının xüsusi çəkisinin müddətli depozitlərdən daha az olmasıdır. Bu həm də insanların banklara olan yüksək güvəninə göstəricisidir. Digər əsas göstərici isə pul kütləsinin real iqtisadiyyata çata bilməsidir. Bu o deməkdir ki, pul kütləsi istehsala yönəlir və artıq qalan pul kütləsi fonunda maliyyə

köpükləri yaratmır. Xarici çağırışları təhlil edərkən isə görürük ki, ABŞ-Çin ticarət müharibəsi çərçivəsində Çinin milli valyutasını devalivasiya etmə cəhdi ölkədə inflyasiya yaratmır. Buradan belə bir nəticəyə gəlirik ki, Çində istehlak səbətinə ixrac idxalı üstəlir və Çində inflyasiyanın strukturu xərc yönümlü deyil məhz tələb yönümlüdür.

Post-böhran şəraitində Çinin maliyyə sektorunun uzunmüddətli perspektivlərinə nəzər saldıqda burada “Bir kəmər – Bir yol” layihəsini başlıca istiqamət kimi götürdük. Lakin təbii ki, burada da müəyyən maliyyə riskləri vardır. Bunlardan birincisi yarana biləcək artıq pul kütləsidir. Digər bir məsələ isə gələcəkdə ABŞ və Avropa birliyində Çin məhsullarına qarşı tələbin azalması fonunda Çinin xarici bazarlarının daralması məsələsidir. Bu isə öz növbəsində yerli istehsalın azalmasına yerli istehsalın azalması isə sahibkarların bankdan daha az kredit almasına səbəb olacaqdır ki, nəticə etibarilə də bank sektorunun rentabelliliyi azalacaqdır. Qeyd olunan problemlərin həlli istiqamətində müəyyən təkliflərimiz vardır. Bu təkliflər post-böhran şəraitində Çinin maliyyə sektorunu daha dayanıqlı hala gətirəcəkdir.

1. Kapitalın transsərhəd hərəkətinin daha sərt formada məhdudlaşdırılması.

Tədqiqatımızda gördük ki, müəyyən dövənlərdə Çində kapital hərəkətinin liberallaşdırılması prosesinə başlanılmışdır ki, bu da öz növbəsində pul kütləsinin real

sektora tam çatmaması və ciddi maliyyə möhtəhirlərinə səbəb olmuşdur. Gələcəkdə “Bir kəmə – Bir yol” layihəsi çərçivəsində də yeni gəlirlərin əldə olunması zamanı yarana biləcək inflyasiya təhlükəsinə qarşı və pul kütləsinin real sektora tam çatmasını təmin etmək məqsədilə kapitalın transsərhəd hərəkətinin daha sərt formada məhdudlaşdırılması vacibdir.

2. Daxili bazarın stimullaşdırılması.

Gələcəkdə ABŞ və Avropa Birliyində əhəmiyyətli Çin məhsullarına tələbin aşağı düşməsi riskini gətirəcəyi iqtisadi zərərləri minimuma endirmək məqsədilə yerli istehsalı yəni daxili bazarı stimullaşdırmaq vacibdir. Bu isə əsasən iki istiqamətdə aparıla bilər. Bunlardan birincisi büdcə xərclərinin o cümlədən sosial xərclərin və əmək haqqlarının artırılması, ikincisi isə aşağı bank faiz dərəcələrinin qorunub saxlanması çərçivəsində sahibkarlara daha çox kreditlərin verilməsi və bunun nəticəsində bank sektorunun da rentabelliyyəsinin artırılması.

3. Yeni xarici bazarların axtarılması və əlaqələrin dərinləşdirilməsi

Ölkədə artan pul kütləsinin aradan qaldırmaq məqsədilə xarici yatırımların edilməsi də ən effektiv vasitələrdəndir. Pul kütləsinin az olduğu və artmaq potensialı olduğu ölkələrə yatırımların edilməsi ən doğru qərar ola bilər. Çünki pul kütləsinin yüksək olduğu ölkələrə edilən yatırımların inflyasiya yaratmaq ehtimalı mövcuddur. Pul kütləsinin

artmasına potensialı olan ölkələrə Rusiya, Mərkəzi Asiya və Cənubi Qafqaz ölkələrini misal göstərmək olar. Bu səbəbdən “Bir kəmə – Bir yol” layihəsi ilə Avrasiya İqtisadi İttifaqının həmçinin post-sovet məkanındakı iqtisadi inteqrasiya proseslərinin dərinləşdirilməsini və Avrasiya İqtisadi İttifaqı, post-sovet məkanı və Çin arasında ticarət əlaqələrinin dərinləşdirilməsi fonunda gömrük ittifaqının yaradılmasını təklif edirik. Bu Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün də olduqca böyük imkanlardır. Çünki bu Çinin birbaşa texnologiyalar ixracatı vasitəsilə Azərbaycana yeni investisiyaların gəlişi deməkdir. Bu isə Azərbaycanın ən perspektivli iqtisadi inteqrasiya proseslərində iştirakına yaşıl işıq yandıra bilər.

4. Artan pul kütləsinin daxili kommunikasiyaların tikintisinə istiqamətlənməsi.

Qeyd etdiyimiz kimi Çində regionların tarazlı inkişafında müəyyən problemlər vardır. Xüsusən də ölkənin şərq bölgəsinin qərbə nisbətən çox inkişaf etməsi regional disbalansın başlıca faktorlarındanıdır. Bölgələrarası qeyri-tarazlıqları aradan qaldırmaq həmçinin artan pul kütləsinin qarşısını almaq məqsədilə ölkə daxili kommunikasiyaların inkişafına ehtiyac vardır. Əslində bu məsələ “Bir kəmə – Bir yol” layihəsi çərçivəsində öz həllini tapacaq olan amillərdəndir. Lakin biz düşünürük ki, pul kütləsinin daxili kommunikasiyaların tikintisinə istiqamətlənməsi ayrıca bir layihə kimi daha tez müddətdə baş verməlidir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycanın dilində

1. Bağırov, D., Həsənlı, M. (2011). Maliyyə. Dərs vəsaiti. "İqtisad Universiteti nəşriyyatı". 425 səh.
2. Əzimzadə, A.C., Hüseyinli, C.R. (2019). Sinqapur Maliyyə Sistemini İnkışafını Şərtləndirən Əsas Faktorlar. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutunun Elmi Əsərlər Toplusı. Noyabr – Dekabr. səh. 180 -186
3. Məmmədov, E.Y (2018) FES-in çap maşını və yaxud qızıl standartı. UNEC Ekspert jurnalı. səh. 8-12
4. Məmmədov, E.Y (2020). İqtisadi siyasətin nəzəri əsasları: aktual trendlər və inkışaf istiqamətləri. Statistika Xəbərləri Jurnalı s. 38-44
5. Qəribli, E., Əzimzadə, A. (2018). Çin İqtisadi İnkışaf Modelinin Spesifik Xüsusiyyətləri. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Elmi Xəbərləri Jurnalı. İl 6. Cild 6. Yanvar – Mart, səh.131-140
6. Səmədzadə Z.Ə (2009). Çin qlobal dünya iqtisadiyyatında. "Elm və təhsil nəşriyyatı". 608 səh.

Rus dilində

1. Бирюков, И. Н. (2014). Зависимость инвестиционной активности населения от типа финансовой системы государства. Университет им. В.И. Вернадского, (3), стр. 97-104

2. Божечкова, А. В., Горюнов, Е. Л., Синельников-Мурылев, С. Г., Трунин, П. В. (2017). Ограничения на движение капитала: мировой опыт и уроки для России. *Экономическая политика*, 12(2). стр. 8-43
3. Ван, Я. (2020). Эволюция системы образования в Китайской Народной Республике. *Социально-гуманитарные знания*, (1), стр. 272-278
4. Винникова, И. С., Кузнецова, Е. А., Биндюкова, А. П. (2019). Бегство капитала из России: проблемы и пути решения. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*, №. 5 (39) стр. 100-105
5. Глянц, М. (2017). Китайская инициатива «один пояс — один путь»: что может сделать «бренд». *Проблемы постсоветского пространства*, 4(1), стр. 8-19.
6. Григорьев, Л. М., Косарев, А. Е. (2000). Проблема бегства капитала. *Экономический журнал Высшей школы экономики*, Т. 4. №. 4. стр. 454-474
7. Грязнова, А. Г., Маркина, Е. В. (2012). *Финансы. Учебник. 2-е изд., “Финансы и статистика”*. 493 стр.
8. Девятов, А. (2002). *Красный дракон. Китай и Россия в XXI веке*. М.: Алгоритм, 131 стр.
9. Ермакова, Е. А. (2007). Государственные финансы в финансовой системе России. *Финансы и кредит*, №. 3 (243). стр. 32-40

10. Ермолаев, Е. А., Завьялов, Ю. С. (2014). Теоретические аспекты определения понятия "финансовая система". Деньги и кредит, №. 7. стр. 63-72.
11. Завгородний, А. Ф. (2020). Привлечение иностранных инвестиций в экономику Китая в специальных экономических зонах: проблемы и перспективы. Ученые записки Санкт-Петербургского имени В.Б. Бобкова филиала Российской таможенной академии, (2 (74)), стр. 53-57
12. Иванов, В. В., Покровская, Н. В., Белозеров, С. А., Ващук, А. Э., Воронова, Н. С., Воронов, В. С., ... Чжуан, Б. (2018). Финансовая система Китая, 349 стр.
13. Кабилова, С. А., Гюльвердиев, Р. Б. (2016). Теория конвергенции. Диалог, стр. 17-21
14. Котова, И. Б., Золотова, А. И., Агапова, А. В. (2020). Пути и методы предотвращения «бегства» капитала за рубеж. Бюллетень инновационных технологий, Т. 4. №. 4 (16) стр. 22-27.
15. Куприянова, В. С. (2020) результат социально-экономических преобразований Китая за 30 лет. Байкал – Родина – Планета. Материалы V Всероссийской научно-практической конференции, стр. 144-148
16. Литвинов, Е. А. (2020). Перспективы и возможные последствия торговой войны США и Китая.

- Российский внешнеэкономический вестник, (10). стр. 42-49
17. Логинов, Б. Б. (2017). Проблемы «бегства капитала» из экономики Китая. Вестник университета, (1), стр 64-67.
18. Лузянин, С. Г., Афонасьева, А. В. (2017). Один пояс, один путь-политические и экономические измерения. Вестник Томского государственного университета. Экономика, (40). стр. 5-14
19. Назаров, Н. Н., Канкулова, М. И. (2004). Понятия «финансовая система» и «бюджетная система» в теории финансов. Финансы и кредит, №. 19 (157) стр. 6-10
20. Никитюк, В. А. (2019). Принцип "сяокан" в деятельности Дэн Сяопина: построение социализма с китайской спецификой. Международный журнал гуманитарных и естественных наук, (4-1), стр. 22-25
21. Ноздрев, С. В. (2016). Китай в системе мировых финансов. Мировая экономика и международные отношения, 60(10), стр. 29-40.
22. Печенская, М. А. (2019). Исследование концептуальных вопросов развития финансовой системы в меняющихся геополитических и геоэкономических условиях. Вопросы территориального развития, №. 2. стр. 1-13
23. Полтораднева, Н. Л., Завьялова, Д. А. (2018). Современный взгляд на трактовку категории

- "финансовая система". Финансы и кредит. Т. 24. №. 3. стр. 537-549
24. Поляк, Г. Б. (2008). Финансы: учебник для студентов вузов, обучающихся по экономическим специальностям, 3-е изд., перераб. и доп. М.: Юнити-Дана. 709 стр.
25. Рябцев, С. В. (2012). Понятие "финансовая система" в современной теории финансов. Финансы и кредит, №. 15. стр. 56-62.
26. Старкова, О. Я. (2017). Финансы: учебное пособие. Пермь: Изд-во ИПЦ «Прокрость» 207 стр.
27. Ульянова, К. В. (2020). Политика Реформ и открытости КНР 80-90-е гг. XX века: выпускная бакалаврская работа по направлению подготовки: 41.03. 05-Международные отношения, 50 стр.
28. Федулова, С. Ф. (2018) Теория и практика финансов. Учебник. Институт экономики и управления, ФГБОУ ВПО "УдГУ", 580 стр.
29. Шевченко, Л. М. (2012). Содержание и проблемы устойчивости национальной финансовой системы. Финансы и кредит, №. 24. стр. 29-34
30. Шкарупа, Е. А. (2013). Институциональная структура финансово-кредитной инфраструктуры сельского хозяйства как элемента финансовой системы. Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 3: Экономика. Экология, №. 2. стр. 189-195

31. Шмиголь, Н. С. (2010). Современные представления о финансовой системе в экономической литературе. Финансы и кредит, №. 43. стр. 53-62

İngilis dilində

1. Agricultural Bank of China (2019). Annual Report
2. Alfaro, L., Chari, A., Kanczuk, F. (2017). The real effects of capital controls: Firm-level evidence from a policy experiment. (Working Paper 20726) National Bureau of Economic Research. 55 pp.
3. Allen, F., Gu, X., Kowalewski, O. (2017). Financial structure, economic growth and development. In Handbook of finance and development. Edward Elgar Publishing. 69 pp
4. Bank of China (2019). Annual Report
5. Belotelova, N., Belotelova, Z., Sorokina, L., Kukhareno O. (2015). Characteristics of the financial system of the Russian Federation. Mediterranean Journal of Social Sciences, 6(3), pp. 627-636
6. Bouoiyour, J., Selmi, R. (2020). Coronavirus Spreads and Bitcoin's 2020 Rally: Is There a Link? (HAL Working Paper hal-02493309). pp. 1-29
7. China Construction Bank (2019). Annual Report
8. Ferraro, J. K., Van Leemput, E. (2019). Long-Run Effects on Chinese GDP from US-China Tariff Hikes (No. 2019-07-15).

- Board of Governors of the Federal Reserve System (US). pp. 1-10
9. He, L., Chen, L., Liu, F. H. (2017). Banking reforms, performance and risk in China. *Applied Economics*, 49(40), 3995-4012, pp. 1-36
 10. IMF Articles of Agreement (2020) 123 pp.
 11. Industrial And Commercial Bank Of China (2019). Annual Report
 12. Jin, M. (2018). Measuring substitution in China's monetary-assets demand system. *China Economic Review*. 50. pp. 117-132.
 13. Kwan, C. H. (2020). The China–US trade war: Deep-rooted causes, shifting focus and uncertain prospects. *Asian Economic Policy Review*, 15(1), pp. 55-72
 14. Kwong, C. C., Poon, T. S. (2019). On the path to liberalization: Emerging issues of China's banking reform after global financial crisis, pp. 125-127
 15. Li, J., Liu, C., Gentile, E. (2020). The Effects of the Innofund Program on Technology-Based SMEs' Performance: Evidence from Zhongguancun National Innovation Demonstration Zone (ZNID). *Asian Development Outlook 2020: What Drives Innovation in Asia? Background Paper*, 22 pp.
 16. Marjanac, D., Alfirević, A. M. (2020). Special economic zones: the impact and implications on economic growth

- with reference to the Chinese model. *Acta Economica*, 18(32), pp. 85-106.
17. Merton, R. C. (1990). The financial system and economic performance. In *International Competitiveness in Financial Services*. *Journal of Financial Services Research*. 263-300
 18. Merton, R. C., Bodie, Z. (1995). A conceptual framework for analyzing the financial system. *The global financial system: A functional perspective*, 38 pp.
 19. Moiseev, A. K., Bondarenko, P. A. (2020). Application of the Economic Complexity Index in Macro-Financial Models. *Studies on Russian Economic Development*, 31, pp. 318-326.
 20. Nispi Landi, V., Schiavone, A. (2018). The effectiveness of capital controls. *Bank of Italy Temi di Discussioni (Working Paper) No, 1200*. 45 pp.
 21. PBC, State Administration of Foreign Exchange. (2016). *Circular of the People's Bank of China and the State Administration of Foreign Exchange on the Management of Domestic Securities Investment by RMB Qualified Foreign Institutional Investors*.
 22. Rajan, R. G., Zingales, L. (1998). Which capitalism? Lessons form the east Asian crisis. *Journal of Applied Corporate Finance*, 11(3), pp. 40-48.

23. Rebucci, A., Ma, C. (2019). Capital controls: A survey of the new literature (No. w26558). National Bureau of Economic Research. 36 pp.
24. Schipke, M. A., Rodlauer, M. M., Zhang, M. L. (Eds.). (2019). The Future of China's Bond Market. International Monetary Fund, 29 pp.
25. Schmidt, R. H., Hackethal, A., Tyrell, M. (2001). The convergence of financial systems in Europe № 75. Working Paper Series: Finance & Accounting. 43 pp.
26. Schmidt, R. H., Tyrell, M. (2003). What constitutes a financial system in general and the German financial system in particular? № 111. Working Paper Series: Finance & Accounting. 66 pp.
27. Schoenmaker, D. (2017). Investing for the common good: a sustainable finance framework. Bruegel Essay and Lecture Series. 78 pp.
28. Siddiqui, K. (2017). Financialisation and Economic Policy: The Issue of Capital Control in the Developing Countries. *World Review of Political Economy*, 8(4), 20 pp.
29. Soppe, A. (2004). Sustainable corporate finance. *Journal of Business Ethics*, 53(1-2), pp. 213-224.
30. Soppe, A. (2009). Sustainable finance as a connection between corporate social responsibility and social responsible investing. *Indian School of Business WP Indian Management Research Journal*, 1(3), pp. 1-23.

31. State Administration of Foreign Exchange. (2018). Appendix: Regulations on Foreign Exchange Administration for Domestic Securities Investments by Qualified Foreign Institutional Investors.
32. Strandberg, C. (2005). Best practices in sustainable finance. Strandberg Consulting. 52 pp.
33. Stulz, R. (2001). Does financial structure matter for economic growth? A corporate finance perspective. Financial structure and economic growth: A Cross-country comparison of banks, markets, and development, pp. 143-188.
34. The Global Financial Centries Index (2020) 67 pp.
35. Vasiev, M., Bi, K., Denisov, A., Bocharnikov, V. (2020). How COVID-19 Pandemics Influences Chinese Economic Sustainability. Форсайт, 14(2 -(eng)). pp. 7-22
36. Wilson, C. (2010). Why should sustainable finance be given priority?: Lessons from pollution and biodiversity degradation. Accounting Research Journal, 23(3), pp. 267-290
37. WIPO Global Innovation Index (2018). Energizing the world with innovation.
38. WIPO Global Innovation Index (2020). Who Will Finance Innovation?
39. Yu, Y. (2008). Managing capital flows: the case of the People's Republic of China. Managing Capital Flows, 217, 34 pp.

40. Zogning, F. (2017). Comparing financial systems around the world: Capital markets, legal systems, and governance regimes. *Economics, Management, and Financial Markets*, 12(4), pp. 43-58.

Türk dilində

1. Karamurtlu, B. (2020). Kuşak Yol Projesi Bağlamında Çin Halk Cumhuriyeti'nin Küresel Hegemonya Girişimi. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 3(6), s. 54-81
2. Kevser, U. (2019). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ekonometrik bir analizi: Türkiye örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. 81 s.

Alman dilində

1. Berner, F. (2009). *Der hybride Sozialstaat: Die Neuordnung von öffentlich und privat in der sozialen Sicherung* (Vol. 69). Campus Verlag. 345 pp.

Ukrayna dilində

1. Білінський, Д. О. (2017). *Правова Природа Публічної Фінансової Системи України (Методологічний Аспект)*. Дисертація. Національний Юридичний Університет Імені Ярослава Мудрого Міністерство Освіти І Науки України. 429 стр.

İnternet resurslar

1. BBC news, Trade war: US-China trade battle in charts, 10 May 2019 (<https://www.bbc.com/news/business-48196495>)
2. BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının göstəriciləri (<http://www.fao.org/faostat/en/#country/351>)
3. Country Economy göstəriciləri
<https://countryeconomy.com/key-rates/china>
4. Çin Xalq Respublikasının Azərbaycan Respublikasındakı səfirliyinin rəsmi saytı (http://az.china-embassy.org/rus/sgxw/202110/t20211025_9982261.htm)
5. Çin Xalq Respublikasının Gömrük Baş İdarəsinin göstəriciləri
(<http://english.customs.gov.cn/Statics/2537eb31-69d4-46de-af6a-91a7d4f98b45.html>)
6. Çin Xalq Respublikasının Gömrük Baş İdarəsinin göstəriciləri
(<http://english.customs.gov.cn/Statics/20f6e234-8234-4b26-ba88-f978d9547e94.html>)
7. Çin Xalq Respublikasının Gömrük Baş İdarəsinin göstəriciləri
(<http://english.customs.gov.cn/Statics/8838f8c2-b869-40ff-a28e-803089903dd7.html>)
8. Dünya bankının göstəriciləri
<https://data.worldbank.org/indicator/CM.MKT.LDOM.NO>

9. Dünya bankının göstəriciləri
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>
10. Dünya Bankının göstəriciləri
<https://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.TOTL.CD>
11. Dünya Bankının göstəriciləri
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>
12. Dünya Bankının göstəriciləri
<https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.CD>
13. Dünya Bankının göstəriciləri
<https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.CD>
14. Dünya Bankının göstəriciləri
<https://data.worldbank.org/indicator/FM.LBL.BMNY.ZG>
15. Dünya Bankının göstəriciləri
<https://data.worldbank.org/indicator/NE.GDI.TOTL.KD.ZG>
16. Dünya Bankının göstəriciləri
<https://data.worldbank.org/indicator/FM.LBL.BMNY.GD.ZS>
17. Dünya Bankının göstəriciləri
<https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG>
18. Dünya Bankının göstəriciləri
<https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.MRCH.CD.WT>
19. Dünya Ticarət Təşkilatının göstəriciləri
<https://data.wto.org/>
20. Federal Reserve Economic Data göstəriciləri
<https://fred.stlouisfed.org/series/CRDQCNAPABIS>
21. Federal Reserve Economic Data göstəriciləri
<https://fred.stlouisfed.org/series/MYAGM1CNM189N>

22. Federal Reserve Economic Data göstəriciləri
<https://fred.stlouisfed.org/series/MYAGM2CNM189N>
23. Mixail Xazin Fondunun rəsmi saytı
(<https://khazin.ru/articles/265-khazin-v-jefire/76430-khazin-jekonomika>)
24. Rusiya Fedarasiyası P.A.Stolypin adına iqtisadi artım İnstitutunun rəsmi saytı
(<https://stolypin.institute/analytics/kitayskoe-ekonomicheskoe-chudo-v-pyatiletkah/>)
25. S&P Global göstəriciləri
(<https://www.spglobal.com/marketintelligence/en/news-insights/latest-news-headlines/the-world-s-100-largest-banks-2020-57854079>)
26. Sinxua informasiya agentliyinin saytı
http://russian.news.cn/2021-07/01/c_1310038413.htm
27. Statista (<https://www.statista.com/statistics/277938/total-assets-of-banks-in-china/>)
28. Statista (<https://www.statista.com/statistics/455492/china-public-expenditure-on-education/>)
29. Steven Russolillo, Weaker Yuan Tests China's Ability to Prevent Capital Flight, The Wall Street Journal, 12 August 2019 (<https://www.wsj.com/articles/weaker-yuan-tests-chinas-ability-to-prevent-capital-flight-11565532001>)
30. Trading Economics göstəriciləri
<https://tradingeconomics.com/united-states/gdp-growth-annual>

31. Trading Economics göstəriciləri
<https://tradingeconomics.com/china/gdp-growth-annual>
32. Trading Economics göstəriciləri
<https://tradingeconomics.com/china/foreign-direct-investment>
33. Trading Economics göstəriciləri
<https://tradingeconomics.com/china/interest-rate>
34. Trading Economics göstəriciləri
<https://tradingeconomics.com/china/balance-of-trade>
35. Trading Economics göstəriciləri
<https://tradingeconomics.com/china/wages>
36. Trading Economics göstəriciləri
<https://tradingeconomics.com/germany/gdp-growth-annual>

ƏLAVƏLƏR

Çin Xalq Respublikasının sədri Si Cinpinin BMT-də Çin Xalq Respublikasının qanuni hüquqlarının bərpaasının 50 illiyinə həsr olunmuş yubiley konfransında

ÇIXIŞI

(25 oktyabr 2021-ci il)

Hörmətli BMT Baş Katibi Antonio Quterreş!
*Hörmətli Çində akkreditə olunmuş diplomatik
nümayəndəliklərin və beynəlxalq təşkilatların
nümayəndələri!*

Xanımlar və cənablar!

Dostlar və yoldaşlar!

Bu gün, 50 il əvvəl, BMT Baş Assambleyasının 26-cı sessiyasında səslərin böyük əksəriyyəti ilə 2758 sayılı qətnamə qəbul edildi və bu qətnamədə Çin Xalq Respublikasının bütün qanuni hüquqlarının bərpası və onun hökumətinin nümayəndələrinin BMT-də Çinin yeganə qanuni nümayəndələri kimi tanınması qərara alındı. Bu, Çin xalqının qələbəsidir, bütün dünya xalqlarının qələbəsidir!

Çox rəməzidir ki, bu gün biz bu əlamətdar tarixi qeyd edirik, keçdiyimiz yolu xatırlayırıq və gələcəyə baxırıq.

Yeni Çinin BMT-də layiqli yerini bərpa etməsi bütün dünya, o cümlədən Təşkilatın özü üçün tarixi hadisə idi.

Sülh və ədalət tərəfdarı olan bütün ölkələrin ümumi səyləri nəticəsində bu hadisə dünya əhalisinin dörddə birini təşkil edən bir ölkənin BMT-yə qayıdışından xəbər verir və təkcə milli deyil, həm də global miqyasda mühüm və genişmiqyaslı əhəmiyyət kəsb edir.

Fürsətdən istifadə edərək, Çin hökuməti və xalqı adından 2758 sayılı Qətnamənin bütün həmtəsisçilərinə, səsələrin həmtəşəbbüskarlarına və onun qəbuluna səs verənlərə səmimi təşəkkürümü bildirmək, həmçinin ədalətin və dürüstlüyün tərəfdarı olan bütün ölkələrə və xalqlara hörmətimi bəslədiyimi ifadə etmək istərdim.

Xanımlar və cənablar, dostlar və yoldaşlar!

Yeni Çinin BMT-dəki qanuni yerini bərpa etməsinin 50 ili - ölkəmizin bütün bəşəriyyətin rifahı naminə dinc inkişafı illəridir.

Bu 50 il ərzində Çin xalqı gərgin mübarizə ruhunu sarsılmaz rəhbər tutaraq, dərin dəyişikliklər prosesində inkişaf istiqamətlərini müəyyən etdi, ölkənin və bəşəriyyətin inkişafı tarixinə əzəmətli epopeya yazdı. Yeni Çin yarandıqdan sonra dövlət təşəkkülü və inkişafı əsasında xalqımız yeni tarixi islahatlar və aşkarlıq dövrünə qədəm qoydu, Çin xüsusiyyətlərinə malik sosializmin əsasını qoydu. Məhsuldar qüvvələrə əlavə hüquqların verilməsi və inkişafı sayəsində biz həyat səviyyəsini yüksəltmiş və tarixi sıçrayış əldə etmişik. Biz məhsuldar qüvvələrin inkişafının nisbi geriliyinə son qoyaraq,

iqtisadiyyatın ümumi həcminə görə ölkəni dünyada ikinci yera çıxarmışıq. Yorulmaz səylər sayəsində biz Çin torpağında hərtərəfli orta çiçəklənən cəmiyyət qurmaq məqsədini həyata keçirdik, yoxsulluğa qarşı mübarizədə tam qələbə qazandıq, mütləq yoxsulluğa birdəfəlik son qoyduq və hərtərəfli sosialist dövlətinin quruculuğunun yeni yoluna qədəm qoyduq.

Çin xalqını Çin millətinin intibahı nəticəsində parlaq gələcək gözləyir.

Bu 50 il ərzində Çin xalqı beynəlxalq ədalət naminə dünyanın bütün ölkələrinin xalqları ilə birləşmiş, planetdə sülh və inkişaf işinə çox böyük töhfələr vermişdir. Sülhün və əmin-amanlığın nə qədər qiymətli olduğunu dərindən dərk edən sülhsevər Çin xalqı müstəqil, özünə güvənən sülhsevər xarici siyasətə sadıq olub və sadıq qalır. Ədalətin keşiyində dayanan Çin xalqı inkişaf etməkdə olan ölkələrin suverenlik, təhlükəsizlik və inkişaf maraqlarını müdafiə etməyi qətiyyətlə dəstəkləyir. Birgə inkişafa can atan Çin xalqı praktiki tədbirlərlə inkişaf etməkdə olan ölkələrə hər cür kömək etdi və kömək edir - Tanzaniya-Zambiya dəmir yolundan tutmuş Bir kəmərlər – Bir yol təşəbbüsünə qədər onun inkişafı bütün dünya üçün yeni imkanlar açır. COVID-19 pandemiyasının hər yerdə tüğyan etdiyi çətin dövrlərdə Çin nəzarət və müalicə sahəsində təcrübəsini səxavətlə bölüşür, böyük miqdarda antikooid vasitələrini peyvənd və dərman preparatlarını, dünyanın müxtəlif yerlərinə çatdırır, virusun mənşəyinin elmi yanaşma ilə birgə tədqiqində fəal iştirak

edir, bəşəriyyətin pandemiya üzərində yekun qələbəsi uğrunda mübarizəni hələ də davam etdirir.

Son 50 il ərzində Çin xalqı çoxtərəfliliyi təşviq etmək və təşkilatla əməkdaşlığı dərinləşdirməklə BMT-nin nüfuzunu və statusunu müdafiə etmək üçün yorulmadan çalışıb. Ölkəmiz BMT Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzvü kimi üzərinə götürdüyü öhdəlikləri və missiyaları şərəflə yerinə yetirir, BMT Nizamnaməsinin məqsəd və prinsiplərinə ciddi əməl edir, BMT mərkəzli dünya nizamını qoruyur. Münaqişələrin sülh yolu ilə siyasi həllini fəal şəkildə müdafiə edən Çin BMT büdcəsinə və onun sülhməramlı missiyalarına töhfələrə görə ikinci yerdə olmaqla sülhməramlı əməliyyatlarda iştirak etmək üçün ümumilikdə 50 000-dən çox insanı göndərib. Çin BMT-nin Minilliyin İnkişaf Məqsədlərinə çatan ilk ölkələr sırasındadır, 2030-cu ilədək Dayanıqlı İnkişaf Gündəliyinin həyata keçirilməsində nümunədir və yoxsulluğun azaldılmasına qlobal işinə töhfəsi 70%-dən çoxdur. Çin BMT Nizamnaməsinə və Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin ruhuna sadıq qalaraq, zamanın meyllərinə cavab verən və insan hüquqlarının universallığını milli reallıqlarla birləşdirən unikal insan hüquqlarının inkişafı yoluna qədəm qoyub. Bu, əslində dünyada insan haqlarının irəliləməsinə verilən ən layiqli töhfədir.

Xanımlar və cənablar, dostlar və yoldaşlar,

Dünya tendensiyaları dönməzdir, gələcək zamanın leytmotivi ilə ayaqlaşanlarındır. Bu 50 il ərzində beynəlxalq

vəziyyətin trubolentli olmasına baxmayaraq, bütövlükdə bütün ölkələrin xalqlarının birgə səyləri nəticəsində planetimiz sabitliyi və iqtisadi inkişafın sürətli dinamikasını qoruyub saxlaya bilmişdir. Texnoloji innovasiyalar güclənir, inkişaf etməkdə olan ölkələrin mövqeyi güclənir. Bir milyardan çox insan yoxsulluqdan xilas oldu, milyardlarla insan modernləşmə yoluna qədəm qoydu.

Əsrin ən dərin dəyişikliyinə məruz qalan dünyada sülh və inkişaf üçün mütərəqqi qüvvə durmadan güclənir. Biz zamanla ayaqlaşmalıyıq, qarşudurma olmadan əməkdaşlığı inkişaf etdirməliyik, təcrid olunmadan açıqlığı genişləndirməliyik. Sıfır məbləğli oyuna qarşı qarşılıqlı fayda və ümumbəşəri mənfəət üçün möhkəm dayanmaq, hegemonluq və güc siyasətinin istənilən təzahürlərinə müqavimət göstərmək, hər hansı formada birtərəflilik və proteksionizmin qarşısını almaq vacibdir.

Biz ciddi şəkildə bəşəriyyətin ümumi dəyərlərinin - sülh, inkişaf, bərabərlik, ədalət, demokratiya və azadlığın inkişafına çağırırıq ki, bu da gözəl dünyanın qurulmasında mayak rolunu oynamalıdır. Bizim üçün sülh və inkişaf ümumi işdir, bərabərlik və ədalət ümumi idealdır, demokratiya və azadlıq ümumi arzudur. Dünya bəşər sivilizasiyasının təkrarolunmaz gözəlliyi, dünya inkişafı üçün tükənməz qüvvələrin və enerjinin yetişdiricisi olan müxtəliflik ilə səciyyələnir. “Möhtəşəm bir işin borc almadan tamamlanacağı ehtimalı azdır.” Sivilizasiya heç vaxt yaxşı və ya pis deyil, sadəcə olaraq bölgədən bölgəyə dəyişir.

Yaxınlaşma yalnız ünsiyyət prosesində baş verir və yaxınlaşmadan irəliləyişə nail olmaq mümkün deyil. Seçilmiş inkişaf yolunun sədəqəti son nəticədə onun ölkədəki reallıqlara və dövrün diktəsinə nə dərəcədə uyğun olması, iqtisadi inkişafa, sosial tərəqqiyə, rifahın yaxşılaşdırılmasına və sosial sabitliyə nə dərəcədə səmərəli töhfə verməsi nə dərəcədə xalqların dəstəyini almağa və bəşəriyyətin tərəqqisini təşviq etməyə qadir olması ilə qiymətləndirilməlidir.

– Biza ümumbəşəri sülh, təhlükəsizlik, açıqlıq, tolerantlıq, saflıq və gözəl gələcək naminə bəşəriyyətin taleyini birləşdirən icmanın formalaşmasında birləşmək lazımdır. Bəşəriyyət bölünməz bir bütüdü, Yer bizim ümumi evimizdir. Heç kim təkbaşına özünü müdafiə edə bilməz.

Ümumi gözəl gələcək naminə harmoniyada yaşamaq vacibdir.

Bəşəriyyətin taleyini birləşdirən bir cəmiyyətin yaradılması bir sistemin digəri ilə və ya bir sivilizasiyanın digəri ilə əvəzlənməsi deyil, beynəlxalq məsələlərdə müxtəlif sosial sistemlərə, ideologiyaya, tarixə, hamı üçün gözəl bir dünya qurmaq maraqları çərçivəsində müxtəlif sosial sistemlərə malik ölkələrin maraqlarının, hüquq və vəzifələrin birliyinin mədəniyyət və inkişaf səviyyəsinin axtarışıdır.

– Biz qarşılıqlı fayda əsasında insanların rifahı naminə sosial və iqtisadi inkişafı birgə təşviq etməliyik. İnkişaf, sülh və əmin-amanlıq dünya xalqlarının ümumi

arzularıdır. İnkişaf o zaman məna və sabitlik qazanır ki, onu xalq yönləndirsin, dəstəkləsin. İnsanları ön plana çəkmək, daha yaxşı, daha səmərəli, ədalətli, davamlı və təhlükəsiz inkişaf üçün səy göstərmək vacibdir. İnkişafdakı disbalansı və çatışmazlıqları aradan qaldırmaq üçün onun vahidliyini, koordinasiyasını və inklüzivliyini artırmaq lazımdır. İnsan potensialının formalaşması vacibdir ki, hər kəs inkişaf prosesinə qoşulsun və onun bəhrələrindən istifadə etsin, inkişafın nəticələri hər bir dövlətin, hər bir insanın xeyrinə ədalətli şəkildə bölüşdürülsün. BMT Baş Assambleyasının bu yaxınlarda keçirilmiş 76-cı sessiyasında mən qlobal inkişafa pandemiyanın basqınını dəf etmək, BMT-nin 2030-cu ilədək Dayanıqlı İnkişaf Gündəliyinin həyata keçirilməsini sürətləndirmək, qlobal inkişaf birliyini formalaşdırmaq və beynəlxalq ictimaiyyəti birliyə çağıraraq Qlobal İnkişaf Təşəbbüsünü irəli sürdüm.

– Biz ümumi çağırışları və qlobal çağırışları həll etmək üçün əməkdaşlığı gücləndirməliyik. Hazırda beynəlxalq ictimaiyyət regional münaqişələr, terrorizm, iqlim dəyişikliyi, kibertəhlükəsizlik və bioloji təhlükəsizlik kimi qlobal əhəmiyyətli problemlərlə üzlaşib ki, onların effektiv həlli qlobal idarəetmənin daha inklüziv formasını, çoxtərəfli əməkdaşlığın daha səmərəli formatını və daha fəal regional qarşılıqlı fəaliyyəti tələb edir

İqlim dəyişikliyi bəşəriyyət üçün elan edilmiş həyəcan signalıdır. Bütün dünya ölkələri ekoloji təhlükəsizliyin təmin

edilməsi, “yaşıl” iqtisadiyyatın bərpası, istehsal və istehlakın təşviqi, sağlam həyat tərzinin formalaşdırılması üçün əməli tədbirlər görməlidir. Sağlam ekologiyanın dayanıqlı inkişafın tükənməz hərəkətverici qüvvəsi kimi xidmət etməsi üçün insan və təbiətin harmonik birgə yaşayışına nail olmaq vacibdir.

– Biz BMT-nin nüfuzunu və statusunu qətiyyətlə qorunmalı və əsl çoxtərəfliliyi təşviq etməliyik. Başəriyyətin ümumi taleyi icmasının formalaşması səmərəli fəaliyyət göstərən BMT olmadan, qlobal idarəetmə sistemində islahatlar aparılmadan və inkişaf etdirilmədən ağılasığmaz olardı. BMT mərkəzli beynəlxalq sistemi və beynəlxalq hüquqa əsaslanan dünya nizamını müdafiə etmək, BMT Nizamnaməsinin məqsəd və prinsiplərinə əsaslanan beynəlxalq münasibətlərin fundamental normalarını müdafiə etmək vacibdir. Eyni zamanda, beynəlxalq qaydalar ayrı-ayrı ölkələr və ya dövlət qrupları tərəfindən deyil, kollektiv əsasda BMT-yə üzv olan 193 dövlət tərəfindən müəyyən edilməlidir. Bu qaydalara BMT-yə üzv olan 193 dövlətin hamısı riayət etməlidir, burada istisna yoxdur və olmamalıdır. Beynəlxalq birliyin bütün üzvləri BMT-yə hörmət etməli və onu ehtiyatla qorunmalıdır. Seçici yanaşmalar və ya öz maraqları naminə BMT tribunasından istifadə yolverilməzdir. BMT-nin sülh və insan inkişafı naminə nəcib işdə daha fəal rol oynaması vacibdir. Çin dünya ölkələri ilə birgə məsləhətləşmələr, birgə quruculuq və birgə istifadə konsepsiyasına əməl etməyə, əməkdaşlıq formalarını birgə müzakirə etməyə və yeniləşdirməyə,

praktiki olaraq mövcud yeni şəraitdə həqiqi çoxtərəfliliyi təşviq etməyə hazırdır.

Xanımlar, cənablar, dostlar və yoldaşlar!

Keçmişə xatırlamaq gələcəyə aparan yoldur. Çin yeni dövrə qədəm qoyarkən, dinc inkişaf kursunu davam etdirəcək və dünya sülhünü qoruyacaq. Biz bundan sonra da islahatlar və aşkarlıq yolu ilə gedəcək və global inkişafa öz layiqli töhfəmizi verəcəyik. Biz çoxtərəfli yanaşmaya sadıq qalacaq və dünya nizamının müdafiəçisi kimi çıxış edəcəyik. Gəlin həmrəylik və əməkdaşlıq ruhunda bütün dünyanı ictimai xeyirlə təmin edək.

Biz dünyanın müxtəlif yerlərindən, ortaq bir taleyi yaşayırıq. Birgə səylərlə tarixi həqiqəti müdafiə etməyə, bəşəriyyətin tərəqqisini irəli aparmağa, davamlı sülh, davamlı inkişaf və bəşəriyyətin ümumi taleyinin birliyinin formalaşması naminə yorulmaz səylər göstərməyə çağırırım!

Diqqətiniz üçün təşəkkür edirəm!⁹⁵

⁹⁵ Çin Xalq Respublikasının Azərbaycan Respublikasındakı səfirliyinin rəsmi saytı (http://az.china-embassy.org/rus/sgxw/202110/t20211025_9982261.htm)

**Çin Xalq Respublikasının sədri Si Cinpinin
Çin Kommunist Partiyasının yaradılmasının
100-cü ildönümü münasibəti ilə keçirilən
təntənəli yığıncaqdakı çıxışından fraqment
(01 iyul 2021-ci il)**

Y*oldaşlar, dostlar!*

Bu gün həm Çin Kommunist Partiyasının tarixində, həm də Çin xalqının tarixində çox mühüm və təntənəli bir məqamdır. Biz burada, təntənəli yığıncaqda bütün partiya yoldaşları və çoxmillətli Çin xalqı ilə birlikdə Çin Kommunist Partiyasının yüz il ərzində keçdiyi şərəfli mübarizə yolunu xatırlayaraq, Çin millətinin böyük dirçəlişinin parlaq gələcəyinə baxaraq onun yaranmasının yüz illiyini qeyd edirik.

İlk növbədə, icazə verin, Çin Kommunist Partiyasının bütün üzvlərini bu bayram münasibətilə Çin Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsi adından ürəkdən təbrik edim!

İcazə verin, bu tribunadan partiya və xalq adından təntənəli şəkildə bəyan edim: bütün partiya yoldaşlarının və çoxmillətli Çin xalqının yorulmaz səyləri sayəsində biz Çin Kommunist Partiyasının 100 illik yubileyi məqsədinə nail olduq. Çin torpağında orta dərəcədə firavan cəmiyyət tamamilə quruldu və mütləq yoxsulluğa birdəfəlik son qoyuldu. Biz görünməmiş ruh yüksəkliyi ilə ÇXR-in yüzilliyinə planlaşdırılan tam

modernləşdirilmiş sosialist dövləti qurmaq məqsədinə doğru irəliləyirik. Bu, Çin millətinin böyük şöhrətidir! Bu, Çin xalqının böyük şöhrətidir! Bu, Çin Kommunist Partiyasının böyük şöhrətidir!

Yoldaşlar, dostlar!

Çin milləti dünyanın böyük millətlərindən biridir, onun sivilizasiyasının tarixi beş min ildən çoxdur. Çin milləti başər sivilizasiyasının inkişafına sönməz töhfələr verib. 1840-cı il tiryək müharibəsindən sonra Çin tədricən yarımmüstəmləkə və yarımfəodal dövlətə çevrildi. Çin özünü alçalıcı vəziyyətdə tapdı və xalqı böyük əzablara məruz qaldı. Çin sivilizasiyası inkişaf etmək imkanından məhrum edilib, Çin milləti görünməmiş fəlakətlər yaşayıb. O vaxtdan bəri Çin millətinin böyük dirçəlişi Çin xalqının və Çin millətinin ən böyük arzusuna çevrildi.

Milləti ölümdən xilas etmək naminə Çin xalqı cəsarətlə müqavimətə qalxdı, fədakar döyüşçülər və yüksək ideoloji vətənpərvərlər yorulmadan mübarizəyə çağırıldı, bir-birinin ardınca Taypin hərəkətini, 1898-ci il islahatlarını, İxetuan hərəkətini və 1911-ci il inqilabını izlədilər, vətəni xilas etmək üçün müxtəlif cəhdlər edildi, lakin hamısı məğlubiyyətlə başa çatdı. Çinin təcili olaraq vətəni xilas etmək hərəkətinə rəhbərlik edəcək yeni ideologiyaya ehtiyacı var və inqilabi qüvvələri birləşdirmək üçün təcili olaraq yeni təşkilat lazımdır.

Oktyabr inqilabının yaylım atəşləri Çinə marksizmleninizmi gətirdi. Çin xalqının və Çin millətinin böyük oyanışı ilə

yanaşı, marksizm-leninizmin Çin fəhlə hərəkatı ilə birləşməsi prosesində Çin Kommunist Partiyası yarandı. Çində Kommunist Partiyasının yaranması müasir tarix dövründən Çin millətinin inkişaf istiqamətini və kursunu kökündən dəyişdirən, Çin xalqının və Çin millətinin perspektivlərini və taleyini kökündən dəyişdirən, dünyanın və dünya nizamının inkişaf tendensiyasını əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirən böyük bir dövr yaradan hadisədir.

Yarandığı gündən Çin Kommunist Partiyası Çin xalqının xoşbəxtliyi və Çin millətinin dirçəlişi uğrunda mübarizəni özünün ilkin məqsədi və missiyası hesab edir. Yüz ildir ki, Çin xalqını ayağa qaldıran və ona rəhbərlik edən Çin Kommunist Partiyasının bütün mübarizəsi, verdiyi bütün fədakarlıqlar və bütün öhdəlikləri bir məqsədə - Çin millətinin böyük dirçəlişinə nail olmağa yönəlmişdi.

– Çin millətinin böyük dirçəlişi naminə Çin Kommunist Partiyası Çin xalqını bir araya toplayıb ona rəhbərlik edərək qanlı döyüşlərdə mətanətlə və inadla vuruşdu və yeni demokratik inqilabda böyük uğurlar qazandı.

Şimal səfəri, Aqrar İnqilab Müharibəsi, Yapon işğalçılara Müqavimət Müharibəsi və İstiqlal Müharibəsi nəticəsində silahlı əksinqilaba qarşı silahlı inqilabla mübarizə apararaq, biz üç böyük dağı - imperializmi, feodalizmi və bürokratik kapitalizmi alt-üst etməyə, xalqın ağası olduğu Çin Xalq Respublikasını yaratmağa, milli müstəqilliyə və xalqın azadlığına nail olduq. Yeni demokratik inqilabın qələbəsi

yarımfeodal və yarımüstəmləkə köhnə Çin tarixinə və köhnə Çində tam iğtişəslərə, o dövrün güclərinin Çinə tətbiq etdiyi qeyri-bərabər müqavilələrə son qoydu və Çin imperializmin bütün imtiyazları ləğv edildi. Bu, Çin millətinin böyük intibahı üçün əsas sosial şəraiti yaradı. Çin Kommunist Partiyası və Çin xalqı öz cəsarətli və inadkar mübarizəsi ilə dünyaya təntənəli surətdə elan etdilər: Çin xalqı bütün ucalığı ilə ayağa qalxdı və Çin millətinin özbaşına zülm və təhqirlərə məruz qaldığı dövrlər geri dönməz şəkildə keçmişdə qaldı.

– Çin millətinin böyük dirçəlişi naminə Çin Kommunist Partiyası öz qüvvələrinə arxalanaraq, Çin xalqını vətənin qüdrəti uğrunda fədakar mübarizəyə toplayıb ona rəhbərlik edərək sosialist inqilabı və quruculuğunda böyük uğurlar qazandı. Sosialist inqilabını həyata keçirməklə biz Çində bir neçə minilliklər boyu mövcud olmuş feodal istismar və zülm sistemini aradan qaldırmağa, sosializmin əsas sistemlərini yaratmağa nail olduq. Sosialist quruculuğunun inkişafı prosesində biz imperializmin və hegemonizmin təxribat və təxribatçı fəaliyyətlərini, silahlı təxribatlarını yatırmağa, Çin xalqının tarixində ən geniş və dərin ictimai dəyişiklikləri həyata keçirməyə, böyük sıçrayışa nail ola bildik. Bunun sayəsində dünyanın şərqində çoxlu əhalisi olan son dərəcə kasıb ölkə sosialist cəmiyyətinin inkişaf yolu ilə getdi. Bütün bunlar Çin millətinin böyük intibahını gətirmək üçün əsas siyasi ilkin şərt və institusional təməl rolunu oynadı. Çin Kommunist Partiyası və

Çin xalqı cəsarətli və inadkar mübarizəsi ilə dünyaya təntənəli surətdə elan etdilər: Çin xalqı nəinki köhnə dünyanı məhv etməyə, həm də yenisini qurmağa qadirdir, Çin üçün xilas yalnız sosializmdir və yalnız sosializm Çinə uğurla inkişaf etməyə imkan verəcək!

– Çin millətinin böyük dirçəlişi naminə Çin Kommunist Partiyası Çin xalqını bir yerə toplayıb ona rəhbərlik etməklə şüuru azad etdi, möhkəm irəliləyiş göstərdi, islahatlarda, açıqlıqda və sosialist modernləşməsində böyük uğurlar qazandı. ÇKP-nin tarixində çox böyük əhəmiyyətə malik Yeni Çinin yaranmasından bəri böyük dönüş nöqtəsi edərək, biz sosializmin ilkin mərhələsində partiyanın ana xəttini müəyyən etdik. İslahat və açıqlıq siyasətini davamlı olaraq irəli apararaq, biz müxtəlif riskləri və çətinlikləri uğurla dəf etdik, Çin xüsusiyyətlərinə malik sosializmin əsasını qoyduq, onu inadla müdafiə etdik və inkişaf etdirdik. Biz yüksək mərkəzləşdirilmiş planlı iqtisadiyyat sistemindən sosialist bazar iqtisadiyyatının həyat qabiliyyətli sisteminə, qismən və ya tam təcriddən hərtərəfli açıqlığa tarixi keçid etdik. Biz tarixi irəliləyiş əldə etdik, məhsuldar qüvvələrin inkişafının nisbi geriliyinə son qoyduq, iqtisadiyyatın ümumi həcminə görə dünyada ikinci yerə çıxdıq. Biz tarixi sıçrayış etdik, insanların həyatında geyim və ərzaq qıtlığını aradan qaldırdıq, ümumi orta rifah səviyyəsinə və orta rifah cəmiyyətinin tam qurulmasına nail olduq. Bütün bunlar Çin xalqının böyük dirçəlişinin reallaşmasına təminat verən yeni həyati qüvvələrlə

dolu sistemlər yaratmağa, eləcə də dinamik inkişaf üçün maddi şərait yaratmağa imkan verdi. Çin Kommunist Partiyası və Çin xalqı cəsarətli və inadkar mübarizəsi ilə bütün dünyaya təntənəli şəkildə elan etdilər: islahat və açıqlıq müasir Çinin perspektivlərini və müqəddəratını müəyyən edən və ona dövrə geniş yerləşlə yetişməyə imkan verən əsas addımdır!

– Çin millətinin böyük dirçəlişi naminə Çin Kommunist Partiyası Çin xalqını toplayıb ona rəhbərlik edərək, öz gücünə arxayın olmaqla və amansız irəliləyişlə ənənəvi əsasların qorunub saxlanmasına və yeniliyin inkişafına əsaslanaraq, böyük mübarizəni, böyük proqramı, böyük iş və böyük arzunu həyata keçirmək üçün səyləri əlaqələndirdi, yeni dövrdə Çin xüsusiyyətli sosializmdə böyük müvəffəqiyyət əldə etdi. ÇKP-nin XVIII qurultayından Çin xüsusiyyətlərinə malik sosializm yeni dövrə qədəm qoyduqda, biz hərtərəfli partiya rəhbərliyini müdafiə edərək və gücləndirərək, vahid planlaşdırma əsasında beşərəfli quruculuğun ümumi sxemini realizə etdik və ardıcıl olaraq dörd aspektli ümumi strateji konsepsiyanı həyata keçirdik. Biz Çin xüsusiyyətlərinə malik sosialist sistemini daim müdafiə etdik və təkmilləşdirdik, sistemin modernləşdirilməsini və dövlət idarəçiliyinin potensialını stimullaşdırdıq. Partiyadaxili nizamnaməyə uyğun olaraq partiya idarəçiliyi prinsipinə uyğun olaraq partiyadaxili hüquq normalarının nisbətən mükəmməl sistemini yaratmışıq. Biz bir sıra ciddi risk və çağırışların öhdəsindən gəldik, ÇKP-nin 100 illik məqsədinə nail olduq, ÇXR-

in yüz illiyi üçün nəzərdə tutulan məqsədin həyata keçirilməsi üçün strateji planı aydın şəkildə müəyyənləşdirdik. Partiya və dövlət yolunda tarixi uğurlar qazanılmış, tarixi dəyişikliklər həyata keçirilmişdir. Bütün bunlar Çin xalqının böyük intibahını həyata keçirmək üçün daha yaxşı institusional təminatlar, daha güclü maddi təməl və daha fəal mənəvi güc təmin etdi. Çin Kommunist Partiyası və Çin xalqı cəsarətli və inadkar mübarizəsi ilə bütün dünyaya təntənəli şəkildə elan etdilər: Çin milləti böyük bir sıçrayış etdi - ayağa qalxdı, daha yaxşı yaşamağa başladı və güclü və qüdrətli bir millətə çevrilir, Çin xalqının böyük dirçəlişinin reallaşması tarixin dönməz bir kursuna çevrildi!

Ötən yüz illikdə Çin Kommunist Partiyası Çin xalqını toplayıb ona rəhbərlik edərək, “yeni dünyanın qurulmasında böyük ideallar naminə fədakarlıq və qorxmaz şücaət” nümayiş etdirdi, Çin millətinin minillik tarixində ən böyük dastanı yazdı. Bu yüz illikdə çəkilməmiş böyük yol, bu dövrdə yaradılmış böyük əməl və yüz il ərzində əldə edilən böyük nailiyyətlər, şübhəsiz ki, Çin xalqının inkişaf tarixinin və bəşər sivilizasiyasının tarixinin salnaməsində qalacaqdır.

Yoldaşlar, dostlar!

Yüz il əvvəl qabaqcıl Çin kommunistləri Çin Kommunist Partiyasını yaratdılar, ÇKP-nin böyük qurucu ruhunu - həqiqətə və ideallara bağlılıq, ilkin məqsədə əməl etmək və qarşıya qoyulmuş missiyanı yerinə yetirmək ruhunu fədakarlığa və qəhrəmancasına mübarizəyə hazır olmaq, partiyaya sədaqət və

xalqın ümidlərini doğrultmaq istəyi ruhunu formalaşdırdılar. Bu, Çin Kommunist Partiyasının mənəvi gücünün mənbəyidir.

Yüz il ərzində Çin Kommunist Partiyası uzun mübarizə prosesində partiyanı yaratmaq ruhunu inkişaf etdirdi, Çin kommunistlərinin mənəvi dəyərlər sistemini yaratdı və parlaq siyasi keyfiyyətləri inkişaf etdirdi. Tarix dayanmadan irəliləyir, mənəvi dəyərlər nəsil-dən-nəslə ötürülür. Biz bundan sonra da şanlı ənənələri inkişaf etdirməli, inqilabi qanı miras qoymalıyıq və ÇKP-nin böyük qurucu ruhunu dəyişməz olaraq miras qoymalı və inkişaf etdirməliyik!

Yoldaşlar, dostlar!

Yüz il ərzində əldə etdiyimiz bütün uğurlar Çin kommunistlərinin, Çin xalqının və Çin millətinin sıx mübarizəsinin nəticəsidir. Əsas nümayəndələri Mao Tzedun, Den Syaopin, Tszyan Tszemin və Xu Szintao yoldaşlar olan Çin kommunistləri Çin xalqının tarixi salnaməsinə düşməyə layiq olan böyük dirçəlişi naminə ən böyük xidmətlər göstərmişlər! Onlara ən yüksək hörmətimizi bildiririk!

Hazırda biz Çin inqilabı, quruculuq və islahatlar işinə, Çin Kommunist Partiyasının yaradılmasına, möhkəmlənməsinə və inkişafına mühüm töhfə verən Mao Tzedun, Çjou Enlay, Liu Şaoqi, Çju Te, Den Syaopin, Çen Yun və yaşlı nəslin digər inqilabçı yoldaşlarının xatirəsini dərin ehtiramla anırıq; Yeni Çinin təhsili, qorunması və qurulması üçün canlarını verən inqilabın həlak olmuş qəhrəmanlarının xatirəsini dərin ehtiramla

anırıq; Biz özlərini islahat, aşkarlıq və sosialist modernləşmə işinə fədakarlıqla həsr etmiş həlak olmuş inqilabçıların xatirəsini dərin ehtiramla anırıq; Biz müasir tarix dövründən milli müstəqillik və xalqın azadlığı uğrunda mübarizə aparmış yüksək ideoloji və nəcib vətənpərvərlərin xatirəsini dərin ehtiramla yad edirik. Onların vətən və millət naminə göstərdikləri ən böyük şücaətlər əbədi olaraq tarixə düşüb! Onların nəcib ruhu xalqın qəlbində əbədi yaşayacaqdır!

Xalq tarixinin yaradıcısı, əsl qəhrəmanıdır. ÇKP MK adından fəhlələrin, kəndlilərin, ziyalılardan geniş təbəqələrinə, bütün demokratik partiyalara və partiyasız liderlərə, xalq təşkilatlarına və müxtəlif dairələrin vətənpərvər liderlərinə, Çin Xalq Azadlıq Ordusunun komandirlərinə və əsgərlərinə, silahlı milis qoşunlarının zabit və əsgərləri, ictimai təhlükəsizlik orqanlarının əməkdaşları, yanğından mühafizə və xilasetmə hissələrinin komandirləri və əsgərləri, bütün sosialist işçiləri, eləcə də birləşmiş cəbhənin bütün iştirakçılardan dərin ehtiramımı bildirmək, Syanqanq və Makao Xüsusi İnzibati Bölgələrindən olan soydaşlara, Tayvanlı və xaricdəki həmvətənlərə səmimi salamlarımı göndərmək, Çin xalqı ilə dostluq əlaqələri saxlayan, Çin inqilabının, quruculuğun və islahatların işinə diqqət və dəstək verən dünyanın müxtəlif ölkələrindən olan xalqlara və dostlara ürəkdən minnətdarlığımı bildirmək istərdim!

Yoldaşlar, dostlar!

İlkin hədəfi müəyyənləşdirmək asandır, amma həyata keçirmək çətindir. Keçmişdən alınan dərslər eniş və enişlərin müntəzəmliyini anlamağa kömək edir. Biz tarixi təcrübənin ümumiləşdirilməsinə əsaslanaraq reallığı dərk etməli və uzaq gələcəyə baxmalıyıq. Çin Kommunist Partiyasının yüz illik mübarizəsini qiymətləndirərkən, uğurlarımızın keçmişdə harada olduğunu və gələcəkdə uğurumuza nəyin təminat verə biləcəyini aydın başa düşməliyik. Beləliklə, biz yeni mərhələdə bizə əmanət olunan ilkin məqsəd və missiyanı daha möhkəm və şüurlu xatırlayacağıq, daha parlaq gələcək yaradacağıq.

– Tarixdən dərs çıxarmaqda və gələcəyi açmaqda ÇKP tərəfindən sərt idarəetməyə riayət etmək lazımdır. Çin işinin uğuru əsas etibarilə bizim partiyamızdan asılıdır. Çin xalqının müasir dövrdən 180 ildən çox tarixi, Çin Kommunist Partiyasının 100 illik tarixi və Çin Xalq Respublikasının 70 ildən çox tarixi tam təsdiq edir ki, Kommunist Partiyası olmadan Yeni Çin olmazdı və Çin millətinin böyük dirçəlişindən söhbət gədə bilməzdi. Tarix və xalq Çin Kommunist Partiyasını seçdi. ÇKP tərəfindən idarəetmə Çin sosializminin ən vacib xüsusiyyətidir, bu, Çin xüsusiyyətlərinə malik sosializm sisteminin ən mühüm üstünlüyüdür, partiyanın və dövlətin əsası və həyati arteriyasıdır, ölkənin bütün xalqlarının mənafeyi və taleyi ondan asılıdır.

Yeni mərhələdə biz ÇKP-nin hərtərəfli rəhbərliyini müdafiə etməli, partiya rəhbərliyini davamlı olaraq

təkmilləşdirməli, siyasi şüuru, bütövün mənafeyini, özəyi və bərabərləşdirmə şüurunu gücləndirməli, Çin xüsusiyyətlərinə malik sosializmdə öz yolumuza, nəzəriyyəmizə, sistemimizə və mədəniyyətimizə inam yaratmalı, baş katibin ÇKP MK-nın və bütövlükdə partiyanın aparıcı nüvəsi kimi statusunu qətiyyətlə müdafiə etməli, ÇKP MK-nın nüfuzunu müdafiə etməli və onun vahid mərkəzləşdirilmiş rəhbərliyini dəstəkləməliyik. Dövlətin köklü maraqlarını bir an belə unutmamalı, partiyada dövlət idarəçiliyinin elmi, demokratik və hüquqi əsaslarla səviyyəsini daim yüksəltməli, bütövlükdə vəziyyətə sahib çıxan və bütün partiyaların fəaliyyətini koordinasiya edən aparıcı nüvə kimi partiyanın rolunu tam üzə çıxarmalıyıq!

– Tarixdən dərslər çıxararaq, gələcəyi açmaqla Çin xalqını birləşdirmək və gözəl həyat uğrunda amansız mübarizəsinə rəhbərlik etmək lazımdır. Ölkə xalqdır, xalq ölkədir. Dövlət hakimiyyətinin fəthi və müdafiəsi xalqın qəlbini fəth etməkdən başqa bir şey deyil. Çin Kommunist Partiyası xalqa dərin kök salıb, onunla həyati əlaqədədir və gücünü ondan alır. ÇKP həmişə xalqın ən geniş təbəqəsinin köklü maraqlarını təmsil edir, onlarla sevinc və kədərini bölüşür, onlarla eyni taledə yaşayır. Partiyanın heç bir xüsusi maraqları yoxdur, heç vaxt heç bir maraq qruplarının, hakim dairələrin və ya imtiyazlı təbəqələrin maraqlarını təmsil etməyib. ÇKP-ni Çin xalqından qoparmaq və onları bir-birinə qarşı qoymaq cəhdi, şübhəsiz ki, uğursuzluğa

məhkum olacaq! Bununla nə 95 milyondan çox Çin kommunisti, nə də sayı 1,4 milyarddan çox olan Çin xalqı razılaşmayacaq!

Biz yeni mərhələdə xalqa möhkəm arxalanaraq tarix yaratmalı, xalqa fədakar xidmətə həmişə partiyanın əsas missiyası kimi sadıq qalmalı, xalqın mövqeyində möhkəm dayanmalı kütlənin partiya xəttini həyata keçirməli, xalqın yaradıcı təşəbbüsünə hörmət etməli, xalqı diqqət mərkəzində saxlayan inkişaf konsepsiyasına əməl etməliyik. İnküziv xalq demokratiyasını inkişaf etdirmək, sosial bərabərliyi və ədaləti qorumaq, qeyri-bərabər və natamam inkişaf problemini həll etmək üçün xüsusi say göstərmək, kütlələri ən çox narahat edən və xalqın həllini səbirsizliklə gözlədiyi aktual və mürəkkəb problemləri həll etmək, şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafında və əhalinin ümumi rifahının həyata keçirilməsində daha nəzərə çarpan və əhəmiyyətli dəyişikliklərin əldə edilməsinə töhfə vermək lazımdır!

– Tarixdən ibrət dərsləri çıxararaq, gələcəyin yolunu açaraq, marksizmin Çinliləşməsinə təbliğ etməyə davam etmək lazımdır. Marksizm partiyanın və dövlətin əsas rəhbər ideologiyasıdır, ÇKP-nin canı və bayrağıdır. Marksizmin əsas müddəalarına ardıcıl şəkildə əməl edərək, Çin reallıqlarına əsaslanan biznesə real yanaşmaya sadıq qalaraq, Çin Kommunist Partiyası dövrün inkişafının ümumi tendensiyalarını aydın başa düşür, tarixi təşəbbüsü özündə saxlayır, çətin axtarışlar aparır, davamlı olaraq marksizmin Çinliləşməsinə və modernləşməsinə töhfə verir, Çin xalqını böyük sosial dəyişikliklərin ardıcıl

irəliləməsinə aparır. ÇKP-nin uğuru və Çin xarakterli sosializmin üstünlükləri son nəticədə marksizmin effektiv tətbiqindədir!

Yeni mərhələdə biz sarsılmaz olaraq marksizm-leninizmə, Mao Tszedunun ideyalarına, Den Syaopinin nəzəriyyəsinə, üçlü təmsilçiliyin mühüm ideyalarına və elmi inkişaf konsepsiyasına sadıq qalmalı, yeni dövrün Çin xüsusiyyətləri ilə sosializm ideyalarını hərtərəfli həyata keçirməli, marksizmin əsas prinsiplərini Çinin konkret reallığı ilə, mükəmməl ənənəvi Çin mədəniyyəti ilə birləşdirməyə davam etməli, dövrü marksist nöqtəyi-nəzərdən müşahidə etməli, onun xarakterik xüsusiyyətlərini başa düşməli və onun inkişaf meyllərini istiqamətləndirməli, müasir Çin marksizmini və XXI əsrin marksizmini inkişaf etdirməyə davam etməliyik.

– Tarixdən ibrət dərsləri çıxararaq, gələcəyi açmaqla Çin xüsusiyyətlərinə malik sosializmi qoruyub saxlamaq və inkişaf etdirməkdə davam etmək lazımdır. Öz yolu ilə getmək bütün partiya nəzəriyyəsi və praktikasının başlanğıc nöqtəsidir, üstəlik, bu, partiyanın bir əsrlik mübarizəsi zamanı çıxardığı tarixi nəticədir. Çin xüsusiyyətlərinə malik sosializm partiyanın və saysız-hesabsız çətinliklərə sinə gərmiş və bunun üçün böyük bədal ödəmiş xalqın əsas nailiyyətidir, bu Çin xalqının böyük dirçəlişini təmin etməyin etibarlı yoludur. Çin xüsusiyyətləri ilə sosializmin davamı və inkişafına əsaslanaraq, maddi, siyasi, mənəvi mədəniyyətin, eləcə də cəmiyyətin sivilizasiyasının və ekoloji sivilizasiyanın əlaqələndirilmiş inkişafına kömək edərək,

biz modernləşmənin yeni Çin modelini formalaşdırdıq və başər sivilizasiyasının yeni bir formasını yaratdıq.

Yeni mərhələdə partiyanın əsas nəzəriyyəsinə, ana xəttinə və əsas strategiyasına sadıq qalmalı, vahid planlaşdırma əsasında beşillik quruculuğun ümumi sxeminin həyata keçirilməsinə kömək etməliyi, ardıcıl olaraq dörd istiqamətli hərtərəfli strateji konsepsiyanı həyata keçirməliyik. Yeni inkişaf mərhələsinin şərtlərindən çıxış edərək islahatları və aşkarlığı hərtərəfli dərinləşdirmək, yeni inkişaf konsepsiyasını tam, dəqiq və hərtərəfli həyata keçirmək, yeni inkişaf arxitektikasını formalaşdırmaq, yüksək keyfiyyətli inkişafı təşviq etmək, elm və texnologiya sahəsində öz potensialını gücləndirməyə kömək etmək lazımdır. Xalqa ölkənin ağası mövqeyini təmin etməli, dövlət idarəçiliyində qanunun aliliyi prinsipinə dönməz şəkildə riayət etməli, sosializmin əsas dəyərlər sistemini dönməz şəkildə həyata keçirməli, inkişaf prosesində əhalinin həyatını ardıcıl olaraq təmin etməli və yaxşılaşdırmalı, insan və təbiətin harmonik birgə yaşayışını qorumalı, əhalinin rifahını ardıcıl surətdə yüksəltməli, ölkənin güdrətinə nail olmalı və gözəl Çin yaratmalıyıq.

Beş min ildən çox inkişaf tarixində Çin milləti öz möhtəşəm sivilizasiyasını yaratmışdır. Çin Kommunist Partiyası mübarizədə 100 ildən çox təcrübəyə malikdir və hökumətdə və ölkənin yüksəlişində 70 ildən çox təcrübə toplayıb. Biz başər sivilizasiyasının bütün faydalı nailiyyətlərini fəal şəkildə öyrənir və götürürük, bütün faydalı təklifləri və xeyirxah tənqidləri

alqışlayırıq, lakin təkəbbürlü və özünü ağıllı hesab edən adamın heç bir təlimini qəbul etmirik! Çin Kommunist Partiyası və Çin xalqı gələcək inkişaf və tərəqqi naminə Çinin taleyini öz allərində möhkəm saxlayaraq, özlərinin seçdiyi yolla başlarını dik tutaraq irəli gedəcəklər!

– Tarixdən ibrət dərsi çıxararaq, gələcəyin yolunu açmaqla milli müdafiə və ordunun müasirləşdirilməsini sürətləndirmək lazımdır. Qüdrətli dövlət yaratmaq üçün ordunu gücləndirmək lazımdır, ölkədə sülhü ancaq güclü ordu təmin edə bilər. “Partiya tūfənglə rəhbərlik edir” prinsipinin müdafiəsi və öz xalq ordusunun yaradılması ÇKP-nin sərt, amansız mübarizə nəticəsində öyrəndiyi danılmaz həqiqətdir. Partiya və xalq naminə ölməz qəhrəmanlıqlar göstərmiş Xalq Ordusu regionda və bütün dünyada sülhün təmin edilməsində qüdrətli qüvvə olmaqla yanaşı, qırmızı gücü və milli ləyaqəti qoruyan möhkəm dayaqdır.

Yeni mərhələdə biz partiyanın yeni dövrdə ordunun gücləndirilməsi ilə bağlı ideyalarını tam və hərtərəfli həyata keçirməli, yeni dövrün hərbi-strateji kursunu davam etdirməli, ÇKP-nin xalq ordusuna mütləq rəhbərliyini dəyişməz olaraq qoruyub saxlamalı, daim çin xüsusiyyətləri ilə ordunun gücləndirilməsi yolunu tutmaıə, ordunun siyasi quruculuğunu hərtərəfli aparmalı, islahatlar yolu ilə hərbi güc qurmalı, elmi-texniki nailiyyətlərə və yüksək peşəkar kadrlara arxalanaraq, xalq ordusunu dünya səviyyəli silahlı qüvvəyə çevirmək üçün qanuna uyğun olaraq orduya nəzarəti həyata keçirməli və Çinin dövlət

suverenliyinin, təhlükəsizliyinin və inkişaf maraqlarının müdafiəsi sahəsində daha böyük potensiala və daha etibarlı vasitələrə malik olmalıyıq.

– Tarixdən ibrət dərsləri çıxararaq, gələcəyə yol açaraq, bəşəriyyətin taleyini birləşdirən bir cəmiyyətin formalaşması üçün aramsız səylər göstərmək lazımdır. Sülh, razılaşma və harmoniya Çin xalqının beş minillikdən çox yorulmadan davam etdirdiyi və miras qoyduğu anlayışlardır. Çin millətinin qanında işğalçıların və hegemonların genləri yoxdur. Çin Kommunist Partiyası bəşəriyyətin gələcəyini və taleyini düşünür, dünyanın bütün mütərəqqi qüvvələri ilə əl-ələ verib irəliləyir. Çin daim dünya sülhünü təşviq edəcək, qlobal inkişafa töhfə verəcək və beynəlxalq asayışı qoruyacaqdır.

Biz yeni mərhələdə sülh, inkişaf, əməkdaşlıq və ümumbəşəri qazanc bayrağını uca tutaraq, müstəqil xarici siyasət yeritməli, daim dinc inkişaf yolu ilə getməli, yeni tip beynəlxalq münasibətlərin qurulmasına töhfə verməli, bəşəriyyətin ümumi taleyi icmasının yaradılmasına kömək etməli, “Bir kəmərlər və yol” təşəbbüsü çərçivəsində yüksək keyfiyyətli inkişafı təşviq etməli, Çinin yeni inkişaf nailiyyətləri vasitəsilə dünyaya yeni imkanlar təqdim etməliyik. Çin Kommunist Partiyası bütün sülhsevər ölkələr və xalqlarla birlikdə bütün bəşəriyyətin ümumi dəyərlərini - sülh, inkişaf, bərabərlik, ədalət, demokratiya və azadlıqları inkişaf etdirməyə davam edəcəkdir. ÇKP qarşıdurmaya getmədən əməkdaşlığı inkişaf etdirməyə davam edəcək; özünü təcrid siyasəti

yürütmədən açıqlığı genişləndirməyəcək; sıfır məbləği təfəkkürdən imtina edərək qarşılıqlı fayda və qazanc mövqeyində möhkəm dayanacaq; hegemonizmə və güc siyasətinə qarşı çıxacaq, tarixin təkərinə parlaq məqsədlərə doğru irəli sürəcəkdir!

Çin xalqı ədalət üçün çalışan və zorakılığa boyun əyməyən bir xalqdır. Çin milləti isə güclü milli qürur və inam hissi olan bir millətdir. Çin xalqı keçmişdə heç vaxt başqa ölkələrin xalqlarını incitməmiş, əzməmiş, əsarətə salmamışdır, indi də belə etmir və bundan sonra da etməyəcək. Eyni zamanda, Çin xalqı heç bir halda özlərinin zorakılığa məruz qalmasına, əzilməsinə və ya hər hansı kənar qüvvə tərəfindən əsarət altına alınmasına icazə verməyəcək. Bunu etməyə çalışan hər kəs, şübhəsiz ki, Çin xalqı tərəfindən ucaldılmış və 1,4 milyard insanı əhatə edən polad Böyük Səddin qarşısında uğursuzluğa düçar olacaqdır.

– Tarixdən ibrət dərəsi çıxararaq, gələcəyi kəşf etməklə bir çox yeni tarixi xüsusiyyətlərə malik böyük mübarizə aparmaq lazımdır. Mübarizə və qalib gəlmək əzmi ÇKP-nin güclü və yenilməz mənəvi gücüdür. Böyük bir arzunun gerçəkləşməsi üçün amansız mübarizə aparılmalıdır. Bu gün, tarixdə heç vaxt olmadığı kimi, biz Çin xalqının böyük dirçəliş məqsədimizi həyata keçirməyə yaxıniq və bu məqsədi həyata keçirmək qabiliyyətimizə həmişəkindən daha çox əminik. Eyni zamanda, biz daha da israrlı və gərgin səylər göstərməyə hazır olmalıyıq.

Yeni mərhələdə biz mümkün təhdid və təhlükələrə qarşı sayıqlığı artırmalı, qabaqcadan tədbir görməliyik. Hərtərəfli milli

təhlükəsizlik konsepsiyasını həyata keçirərkən biz inkişaf və təhlükəsizlik işlərini əlaqələndirməli, Çin xalqının böyük dirçəlişinin ümumi strategiyasını və dünyada son yüz ildə görünməmiş əhəmiyyətli dəyişiklikləri hərtərəfli nəzərə almalıyıq. Çin cəmiyyətinin əsas ziddiyyətinin dəyişməsi ilə əlaqədar yaranmış yeni xüsusiyyətləri və yeni tələbləri tam dərk etmək, mürəkkəb beynəlxalq vəziyyətlə bağlı yeni ziddiyyətləri və yeni çağırışları dərinlən dərk etmək lazımdır. Cəsarətlə döyüşmək, döyüş bacarığını və bacarığını təkmilləşdirmək, necə deyərlər, “Dağla qarşılaşıb, yol açmaq; çayla görüşmək, körpü qurmaq”, bütün növ riskləri və çətinlikləri cəsarətlə dəf etmək lazımdır.

– Tarixdən dərslər çıxararaq, gələcəyi açmaqla Çin xalqının oğul və qızlarının böyük birliyini təbliğ etmək lazımdır. Yüz illik mübarizə zamanı Çin Kommunist Partiyası həmişə vahid cəbhəni mühüm yerə qoyur, ən geniş birləşmiş cəbhəni davamlı olaraq gücləndirir və inkişaf etdirir, toplana bilən bütün qüvvələri toplayır və qüvvələrin birgə mübarizədə maksimum cəmləşməsi üçün səfərbər oluna biləcək bütün müsbət amilləri mobilizə edir. Vətənpərvər birləşmiş cəbhə, Çin millətinin böyük bir intibahını gətirmək üçün Çin millətinin oğul və qızlarını daxildə və xaricdə toplamaqda ÇKP-yə kömək edən həyati bir möcüzə müalicəsidir.

Yeni mərhələdə biz böyük birlik və böyük birləşmə mövqeyində möhkəm dayanmalı, identiklik və müxtəlifliyin vəhdətini qorumaq, ideoloji-siyasi yönümlə bağlı işləri

gücləndirməli, geniş konsensus formalaşdırmalı, dünyanın hər yerindən istedadlar toplamağa çalışmalıyıq. Çin xalqının bütün oğul və qızlarının daxildə və xaricdə yekdilliklə və birgə məqsədə çatmaq üçün say göstərdiyi belə bir əlverişli mühit yaratmaq üçün ən böyük ortaq bölücünü tapmağa və ən böyük konsentrik dairəni çəkməyə çalışmaq və bununla da milli dirçəliş üçün nəhəng qüvvələri birləşdirmək lazımdır.

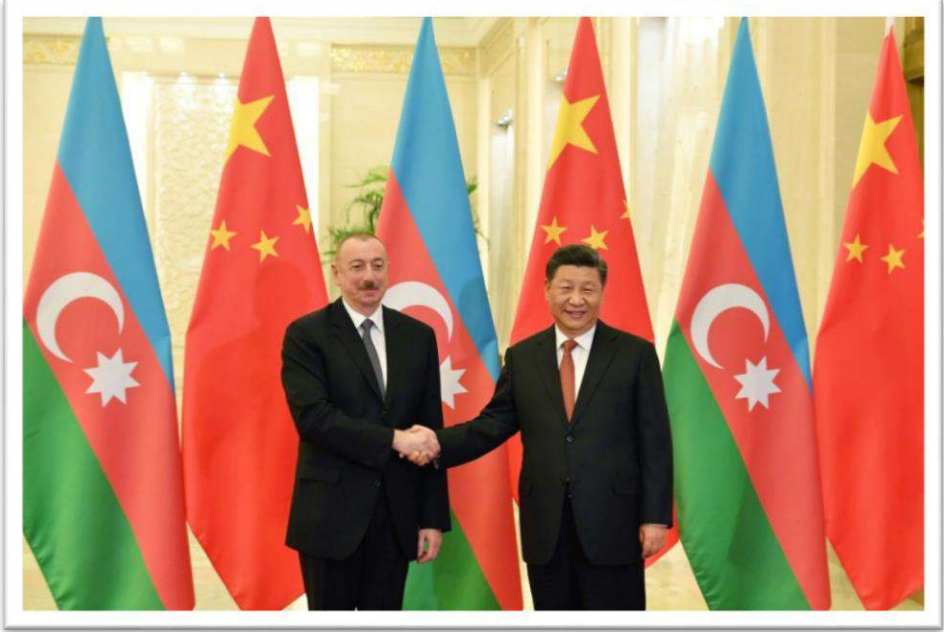
– Tarixdən ibrət dərsləri çıxararaq, gələcəyi açmaqla partiya quruculuğunu yeni böyük proqram kimi davamlı şəkildə təbliğ etmək lazımdır. Cəsarətli inqilabi özünüdəyişmələr ÇKP-ni bütün digər siyasi partiyalardan fərqləndirən diqqətəlayiq xüsusiyyətdir. Çoxsaylı sınaqlardan keçmiş partiyamız daim fırtınalı canlılığını qoruyub saxlayır. Burada əsas səbəblərdən biri odur ki, biz hər zaman partiya özünənəzarəti prinsiplərinə əməl edirik, müxtəlif tarixi dövrlərdə yaranan risk və sınaqları layiqincə dəf edirik, çalışırıq ki, dünya situasiyasında baş verən dərin dəyişikliklərin baş verdiyi tarixi prosesdə partiyamız həmişə dövrün ön sıralarında olsun; daxili və xarici risklərlə üzləşmə tarixi prosesində o, həmişə Çin xalqı üçün əbədi etibarlı dayaq rolunu oynamışdır!

Yeni mərhələdə həqiqəti möhkəm dərk etməliyik: “dəmir düzəltmək üçün gərək özün güclü olasan”, partiyadaxili idarəetmənin hərtərəfli gərginləşməsinin daim həyata keçirilməsində siyasi şüuru gücləndirməliyik. Partiya siyasi quruculuğuna böyük əhəmiyyət verərək, yeni dövrdə partiya

quruculuğunu böyük bir yeni proqram kimi stimullaşdırmağa davam etməliyik. Partiyanın təşkilat sistemini davamlı olaraq sərtləşdirmək, yüksək mənəvi və işgüzar keyfiyyətlərə malik yüksək səviyyəli kadrlar kontingentinin formalaşdırılmasına səy göstərmək lazımdır. Partiya üslubunu təkmilləşdirmək, pozulmaz aparat yaratmaq və korrupsiyaya qarşı mübarizə aparmaq, partiyanın qabaqcıl xarakterinə və saflığına xələl gətirən hər bir faktoru amansızcasına aradan qaldırmaq, sağlam bədəninə parçalayıcı təsir göstərən bütün virusları məhv etmək, onun çürüməsinin, rənginin və üslubunun dəyişməsinin qarşısını almaq və yeni bir dövrdə Çin xüsusiyyətlərinə malik sosializmin qorunması və inkişafı tarixi prosesində həmişə güclü rəhbər nüvə olmasına çalışmaq istiqamətində işi qətiyyətlə və davamlı surətdə irəli aparmaq lazımdır...”⁹⁶

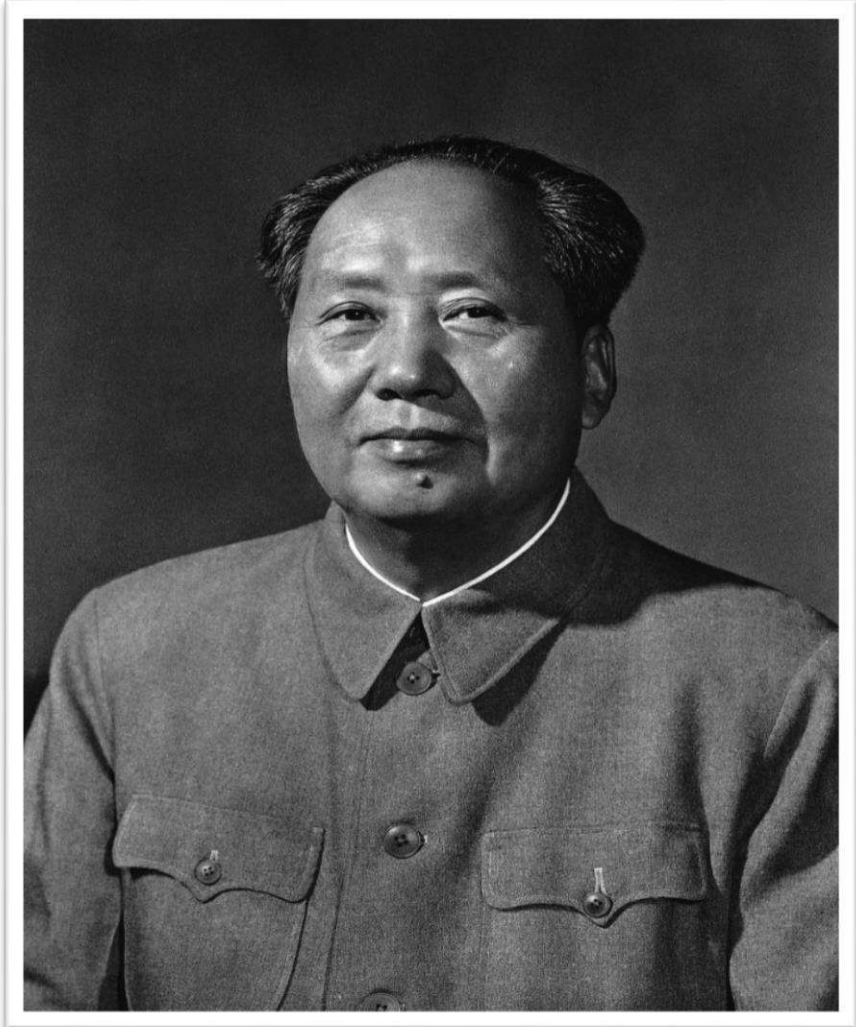
⁹⁶ Sinxua informasiya agentliyinin saytı http://russian.news.cn/2021-07/01/c_1310038413.htm

Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev
Çin Xalq Respublikasının sədri Si Cinpin

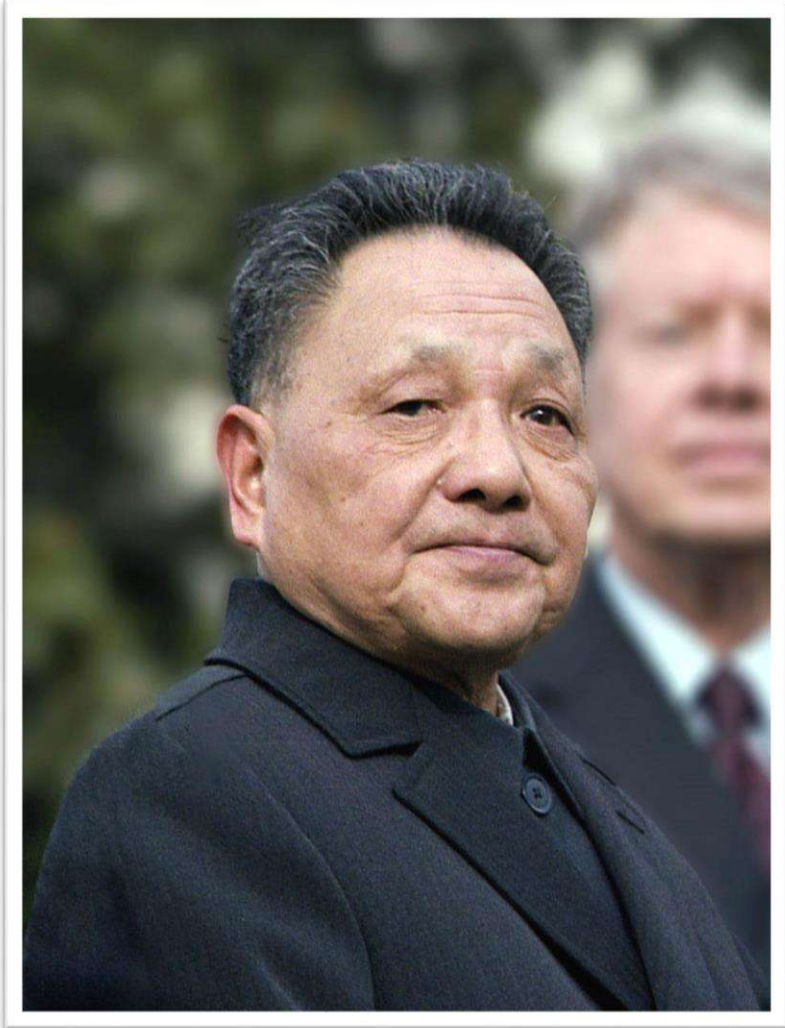

“Çin Azərbaycan üçün etibarlı tərəfdaş və dost dövlətdir. “Biz Azərbaycan-Çin münasibətlərinin inkişafına, əməkdaşlığımızın daha da dərinləşməsinə xüsusi əhəmiyyət veririk. Bu mənada, qədim və zəngin ənənələrə malik əlaqələrimizin genişlənməsi və yeni məzmunla zənginləşməsi bizi sevindirir.”

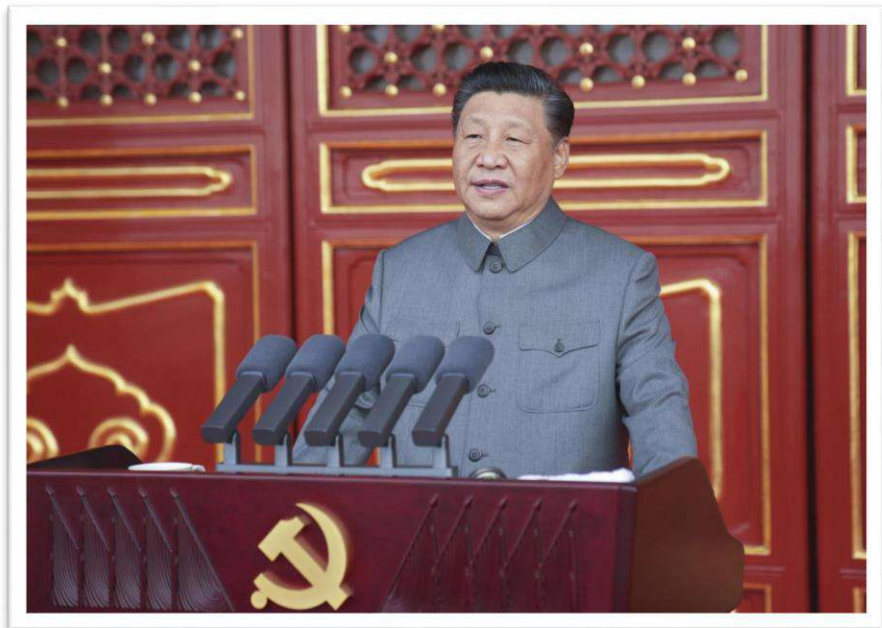
İLHAM ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının prezidenti

Mao Tsedun

Den Syaopin

*Çin Xalq Respublikasının sədri Si Cinpin
Çin Kommunist Partiyasının (ÇKP) yaranmasının 100-cü il
dönümünə həsr olunmuş təntənəli tədbirdə çıxış edən zaman*

Çinin mərkəzi bankı olan Çin Xalq Bankı

Çin Bankının baş ofisi

Çin İnşaat Bankının baş ofisi

Şanxay şəhəri

Şanxay şəhərində yollar və Nanpu körpüsü

Şençjen şəhəri

Şençjen şəhərində Yantian limanı

Quançjou şəhəri

Çin Mərkəzi Televiziyasının (CCTV) baş ofisi

Pekin Daxin beynəlxalq hava limanı

Çendu Tyanfu beynəlxalq hava limanı

Xuantszyuevan avtomobil yolu

Çində sürət qatarı

Çinin kosmik stansiyası

Çində kənd təsərrüfatı sektorunda innovasiyaların tətbiqi

Çində avtomobil istehsalı

Çində avtomobil istehsalı

Çində avtomobil istehsalı

Çində avtomobil istehsalı

Çin istehsalı orta mənzilli ballistik raket

Çin istehsalı bərk yanacaq yol-mobil qitələrarası ballistik raket

Çin istehsalı bərk yanacaq orta mənzilli yol mobil ballistik raketi

Çin istehsalı gizli döyüş pilotsuz uçuş aparatı

Çin istehsalı beşinci nəsıl iki mühərrikli gizli döyüş təyyarəsi

Çin istehsalı iki mühərrikli reaktiv qırıcı təyyarə

Çin istehsalı helikopter

Çin istehsalı supersonik qabaqcıl reaktiv təlimçi və yüngül döyüş təyyarəsi

Çin istehsalı strateji nüvə sualtı qayığı

Çin istehsalı 4-cü nəsil raket esminesi

*Çində turizm məkanlarının ən önəmlisi olan və
Çin xalqının əzəmətini göstərən Böyük Çin Səddi*

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
BXİ	Birbaşa Xarici İnvestisiyalar
BVF	Beynəlxalq Valyuta Fondu
ÇXR	Çin Xalq Respublikası
DTT	Dünya Ticarət Təşkilatı
XİZ	Xüsusi İqtisadi Zona
KXİİ	Kvalifikasiyalı Xarici İnstitusional İnvestorlar
KOS	Kiçik və Orta Sahibkarlıq
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
YKXİİ	Yuan Kvalifikasiyalı Xarici İnstitusional İnvestorlar

MÜNDƏRİCAT

Müəlliflərdən ön söz.....	11
Giriş.....	14

BÖLMƏ 1:

MAKROİQTİSADI SƏVİYYƏDƏ MALİYYƏ SİSTEMİNİN FORMALAŞMASININ ELMİ NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1.Maliyyə sisteminin formalaşmasının və inkişafının metodoloji təminatı.....	24
1.2.Maliyyə sisteminin dayanıqlılığının təminatına metodik tətbiqlər.....	36
1.3.Makro səviyyədə maliyyə sisteminin inkişafının beynəlxalq təcrübəsi: müqayisəli təhlil.....	51

BÖLMƏ 2:

ÇİN XALQ RESPUBLİKASININ MALİYYƏ SİSTEMİNİN TARAZLIĞINI TƏMİN EDƏN FUNDAMENTAL AMİLLƏRƏ KONSEPTUAL BAXIŞ

2.1. Çin Xalq Respublikasında XX əsrin sonunda formalaşan sosial-iqtisadi və ictimai müstəvilərdə yeni milli idarəetmə mexanizmləri.....	64
2.2. Çinin milli maliyyə sisteminin evolusiyası: kapital hərəkətinin tənzimlənməsi, rəqabətqabiliyyətli və effektiv pul-kredit siyasəti.....	78
2.3. İnnovasiya-investisiya siyasətinin Çin modelinin effektivliyi və üstün cəhətləri.....	94

BÖLMƏ 3.

ÇİN XALQ RESPUBLİKASININ MALİYYƏ SİSTEMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ: STRATEJİ BAXIŞ

3.1.Dünya iqtisadiyyatında sistemli, struktur və tsiklik böhran şəraitində Çin maliyyə sisteminin rəqabət üstünlükləri.....	108
3.2. Çin maliyyə sisteminin gələcək inkişafı: daxili və xarici çağırışlar.....	122
3.3.Post-böhran şəraitində Çin Xalq Respublikasının maliyyə sektorunun uzunmüddətli inkişaf perspektivləri.....	139
Nəticə və təkliflər.....	150
İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı.....	158
Fotoşəkillər.....	202
İxtisarlar və işarələr.....	221

Çapa məsul: Aydın ABDULLAZADƏ

Çapa imzalanıb: 10.12.2021. Kağızın formatı: 60x84 ¹/₁₆.
Sifariş 24/12. Həcmi 14 ç.v. Ofset kağızı №1. Tiraj 500.

***MSV Nəşr və “AA – Poliqraf” istehsalat-kommersiya birliyində
hazır diopozitivlərdən istifadə olunmaqla çap edilmişdir***

Əlaqə üçün: (055)201-28-09 / E-mail: capevi@internet.ru